

ILIRSKKE POKRAJINE

1809.-1813.

U SVJETLU POVIJESNIH VRELA



POGODBA OD MIIRA.

M E J U

GNEGOVIM VELLICANSTVOM CESAROM OD AUSTRIE KRAGLIEM OD UNGARIE I BOEMIE

I

GNEGOVIM VELLICANSTVOM CESAROM OD FRANZESAA, KRAGLIEM OD ITALIE

ODVJETNIKOM UVJETOVAGNA RENSKOGA.

Z A B I L I X E N A

U Beçu na 14. Listopada, Potvrdjena od obedviuh na 17. i 16. Listopada, a promignena na 20. Studenoga 1809.



HRVATSKO
KATOLICKO
SVEUČILIŠTE
Z A G R E B
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
ZAGRABIA

Ilirske pokrajine (1809.-1813.) u svjetlu povijesnih vrela

Ilirske pokrajine (1809.-1813.) u svjetlu povijesnih vrela: Zbornik radova sa studentske radionice na povijesnim izvorima povodom 210. godišnjice osnutka Ilirskih pokrajina

Nakladnik

Hrvatsko katoličko sveučilište

Za nakladnika

prof. dr. sc. vlč. Željko Tanjić

Urednice

doc. dr. sc. Kristina Puljizević

doc. dr. sc. Irena Ipšić

Slika na naslovnici

Zaglavlje teksta Schönbrunskog mira tiskanog na hrvatskom jeziku (HR-DAZD-386, kut. 20, fasc. 57, Tekst mirovnog ugovora koji je sklopljen u Beču između austrijskog i francuskog cara (Beč, 14. listopada 1809.))

ISBN 978-953-8014-39-0

ILIRSKE POKRAJINE

1809.-1813.

U SVJETLU POVIJESNIH VRELA

Zbornik radova sa studentske radionice na povijesnim
izvorima povodom 210. godišnjice osnutka Ilirskih
pokrajina

uredile

Kristina Puljizević

Irena Ipšić



HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
Z A G R E B
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
Z A G R A B I A

Zagreb, 2020.

Sadržaj

Uvodna riječ	1
<i>Nikola Butković</i>	
Propaganda i retorika francuskih vlasti u Dalmaciji 1809. godine	5
<i>Matija Vinković</i>	
Rat Pete koalicije na istočnom Jadranu i uspostava opsadnog stanja u Dalmaciji	23
<i>Jadran Jelić, Danko Mihajlović i Irena Ipšić</i>	
Formiranje uprave i izbor službenika Dubrovačke pokrajine 1811. godine	43
<i>Dario Šagolj</i>	
Javnozdravstvene mjere u Zadru 1810. godine	59
<i>Dora Slišković</i>	
Vakcinacija u vrijeme ilirskih pokrajina	75
<i>Karolina Kompes</i>	
Uzgoj duhana u Dalmaciji u vrijeme Ilirskih pokrajina	90
<i>Jure Jerković i Kristina Puljizević</i>	
Odnos francuske vlasti prema Crkvi u Dalmaciji na primjeru dvaju dokumenata iz vremena Ilirskih pokrajina	104
<i>Andrea Šojat</i>	
Monetarna politika za vrijeme Ilirskih pokrajina u Dalmaciji	125
Fotografije sa predstavljanja rada radionice	134

UVODNA RIJEČ

Potkraj 2019. godine obilježili smo 210. godišnjicu od osnutka Ilirskih pokrajina radionicom na izvornom arhivskom gradivu na kojoj su sudjelovali studentice i studenti povijesti Hrvatskog katoličkog sveučilišta i Sveučilišta u Dubrovniku. Dobro su poznate okolnosti pod kojima su Ilirske pokrajine nastale. Pobjedom u Bitci kod Wagrama 1809. Napoleon je završio ratovanje s tad već Petom koalicijom (u kojoj su bile Ujedinjeno Kraljevstvo i Habsburška Monarhija). Dana 14. listopada u Schönbrunnu je potpisano primirje kojim je Napoleon stekao dijelove slovenskih i hrvatskih zemalja; njih je pridružio slavenskim zemljama koje su već bile pod francuskom vlašću pa su tako formirane Ilirske pokrajine. O tom je periodu već dosta istraženo i napisano te je neosporno da je to razdoblje na više načina obilježilo dalmatinsku povijest.¹ Samu francusku upravu povjesničari su okarakterizirali kao modernu, reformatorsku, ali i omraženu u narodu, vojnički nastrojenu i slično. Unatoč tome uvid u izvore iznova nam omogućuje „svjež“ i neposredan dojam o povijesnoj stvarnosti.² Stoga cilj radionice, u kojoj su studenti imali za zadatak čitati, transkribirati, tumačiti i kontekstualizirati određeni pisani povijesni izvor, nije bio samo steći vještinu, već i doživljaj povijesti.

¹ Na dvjestotu obljetnicu osnivanja Ilirskih pokrajina održan je Međunarodni znanstveni skup posvećen različitim oblicima rada i djelovanja u Ilirskim pokrajinama. Na skupu su izlagali brojni domaći i inozemni znanstvenici, a objavljen je i Zbornik radova. Vidi: *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809. - 1813.). Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti prigodom dojestote obljetnice proglašenja Ilirskih pokrajina (Zagreb - Zadar, 1.-3. listopada 2009.)*, ur. akademik Franjo Šanjek (Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnost, 2010). Značajan broj radova o Ilirskim pokrajinama, i općenito francuskoj upravi na dalmatinskom prostoru objavljen je u zborniku radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 18. do 19. rujna 2006. godine u Splitu: *Dalmacija za francuske uprave (1806.-1813.)/Actes du colloque scientifique international La Dalmatie sous l'administration Française (1806.-1813.)*, ur. Marko Trogrlić i Josip Vrandečić (Split: Književni krug i Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta, 2011).

² U izdanju Hrvatskoga državnog arhiva 2005. godine objavljen je višejezični tematski arhivski vodič s popisanim arhivskim fondovima i serijama o francuskoj upravi na svim prostorima na kojima je uspostavljena francuska vlast između 1806. i 1814. godine. Vidi: *Napoleon i njegova uprava na istočnoj obali Jadrana i na području istočnih Alpa 1806.-1814.*: arhivski vodič, ur. Josip Kolanović i Janez Šumrada (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005).

Studenti Sveučilišta u Dubrovniku obradili su dokument iz arhivskog fonda *Acta Gallica* Državnog arhiva u Dubrovniku. Fond je nastao djelovanjem francuske uprave na dubrovačkom području u razdoblju od 1808. do 1814. godine i sastoji se od 171 kutije različitih spisa iz svih područja djelovanja upravnih struktura vlasti - od redovitih općinskih upravnih poslova preko organizacije i djelovanja zdravstva, školstva, sudstva, javnih radova i dr.³ Studenti su transkribirali i obradili dokument iz 1811. godine u kojem su popisani svi predstavnici vlasti izabrani na funkcije gradonačelnika, njihovih zamjenika i članova općinskih vijeća, te općinskih glavara i njihovih zamjenika na teritoriju Dubrovačke pokrajine.

Studenti Hrvatskoga katoličkog sveučilišta analizirali su dokumente iz fonda *Štampe* Državnog arhiva u Zadru koji sadrži tiskane proglose različitih vlasti grada i Dalmacije od 1488. do 1946. godine.⁴ Fond sadrži brojne proglose, uredbe, objave, naredbe, oglase i pozive koji *de facto* predstavljaju komunikaciju uprave sa stanovništvom. Može se reći da je to jednostrana komunikacija, no iz tona proglasa, predmeta zabrane i sličnih suptilnih pokazatelja, može se naslutiti i reakcija stanovništva. Često se u tiskovinama ističe kako će biti *utišnjeni* (tiskani) na više jezika i *priljepljeni* (izloženi); i bili su - na važnijim mjestima u gradu, trgovima, vratima od crkava, a kako bi i do nepismenog stanovništva došle važne informacije, svećenicima je bilo naloženo da proglose čitaju i tumače nakon nedjeljnih misa. Proglasi su ponekad bili malog formata s malo teksta, a u nekim slučajevima velikog formata i opširni. Ponekad su napisani samo jednim jezikom (*sloviniskim*, talijanskim ili francuskim), a ponekad na sva četiri jezika koja su se koristila u Ilirskim pokrajinama (francuskom, talijanskom, njemačkom i *slovinskom*). Studenti su tijekom radionice obradili izabrane tiskane proglose na *slovinskom/ilirskom* jeziku koji se pak pokazao dovoljno izazovnim za razumijevanje i transkripciju. Pri prijepisu izvornih dokumenata minimalno je intervenirano, no potrebno je nekoliko

³ Hrvatska - Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik - *Acta Gallica*. Inventar fonda *Acta Gallica* izradio je Stjepan Čosić. Vidi: Stjepan Čosić, »Sumarni inventar fonda središnje francuske uprave u Dubrovniku (*Acta Gallica*).« *Arhivski vjesnik* 38 (1995): 149-195.

⁴ Hrvatska - Državni arhiv u Zadru - fond 386, *Štampe*.

napomena. *Slovinski* ili *ilirski* jezik nije bio standardiziran što u transkribiranim dokumentima dolazi do punog izražaja: pojedine riječi različito se pišu te se koriste različita gramatička pravila (poput upotrebe malog i velikog slova) čak i u istom dokumentu; takve nedosljednosti nismo ispravljali. Interpukciju smo također prepisali vjerno originalu. Naša intervencija odnosi se većinom na fonetske vrijednosti za koje su se u dokumentima uglavnom koristila pravila talijanskog načina pisanja (primjerice, za glas *lj* koristio se *gli*). Mijenjali smo: *ch* u *č*, *chi* u *ć*, *dj* u *đ*, *gli* u *lj*, *gn* u *nj*, *sch* u *š*, *x* u *ž*. Tako je bilo s dokumentima tiskanim u Zadru. Oni tiskani u Ljubljani imali su pak nešto drugačiji način pisanja navedenih glasova: *z* i *zz* mijenjali smo u *c*, *cj* u *č*, *j* u *i*, *glj* u *lj*, *sc* u *š*, *f* u *z*, *fc* u *ž*. Izazov je bio nekim arhaizmima i talijanizmima odrediti značenje.

Naposljetku, naš cilj bio je donijeti što izvorniju transkripciju s minimalnim intervencijama koje će tekst učiniti dovoljno razumljivim i čitljivim suvremenom čitatelju. Pored toga, želja nam je izvore približiti studentima i učenicima, potaknuti istraživačku znatiželju i motivaciju za nastavu povijesti temeljenu na proučavanju arhivskih izvora.

Irena Ipšić i Kristina Puljizević



PROPAGANDA I RETORIKA FRANCUSKIH VLASTI U DALMACIJI 1809. GODINE

*Nikola Butković*¹

UVOD

Cilj ovoga rada je prikazati stav francuskih vlasti i njezinu propagandu tijekom upada austrijske vojske u Dalmaciju i tijekom ratovanja s petom protufrancuskom koalicijom koju su tvorile Engleska i Habsburška Monarhija.

Do 1809. godine Napoleon Bonaparte pokorio je veliki dio europskih država stvorivši sustav nalik federaciji s Francuskim Carstvom na čelu. U travnju 1809. godine austrijska vojska pod zapovjedništvom nadvojvode Karla napada Rajnsku konfederaciju i francusku saveznicu Bavarsku. Nedugo nakon toga druga vojska je, okupljena pod zapovjedništvom nadvojvode Johanna, krenula preko Alpa na Italsko Kraljevstvo. Ofenzivu nadvojvode Karla uništio je Napoleon nizom bitaka na Dunavu. U međuvremenu u Italiji je francuski zapovjednik Eugène de Beauharnis pobijedio nadvojvodu Johanna i otjerao ga je prema rijeci Raab južno od Beča. Dočekavši pojačanje, Napoleon je prešao Dunav te je 6. srpnja 1809. u bitci kod Wagrama izvojevao pobjedu na Austrijancima.²

Nakon poraza austrijski car Franjo I. pristao je na teritorijalne ustupke Napoleonu mirom u Schönbrunn. Prema ugovoru distrikti Inn i Salzburg pripali su Bavarskoj koja je Italskom Kraljevstvu ustupila Trentino. Osim na Dalmaciju, koja je već od prije bila u francuskim rukama, francuski teritorij mirom je proširen na Trst, Rijeku i Istru. Austrija je time izgubila svaki izlaz na more, a Francuzi su

¹ Nikola Butković student je prve godine diplomskog sveučilišnog studija povijesti na Hrvatskom katoličkom Sveučilištu.

² Slaven Bertoša, *Svjetska povijest modernoga doba (XVI.-XIX. stoljeće)* (Zagreb: Profil international, 2004.), 207.

nakon stjecanja novog teritorija ujedinili slavenske zemlje pod svojom upravom u novu administrativno-teritorijalnu formaciju, Ilirske pokrajine.³

U takvim prilikama u Zadru se tiska niz proglasa kojima francuska uprava informira građane o stanju na bojištu, pokušava pridobiti podršku Dalmatinaca i podići moral. U ovom radu analizirana su i transkribirana tri takva proglasa.⁴

DALMATINSKE SNAGE POD FRANCUSKIM CARSTVOM U BITCI S AUSTRIJACIMA

Analizirani izvori su tiskani proglassi francuskih vlasti tijekom burnih događaja u Dalmaciji 1809. godine. Analizu započinem dokumentom pod nazivom *Službena obavijest glavnog štaba francuske vojske u Schönbrunn* objavljenim u Zadru 10. srpnja 1809. godine.⁵ Službena obavijest započinje informacijama o dobivenoj bitci francuske vojske zapovijedane od strane Napoleona i njegovog posinka Eugène de Beauharnaisa koji je stigao s pojačanjem iz Italije. Bitka se dogodila 14. lipnja 1809. godine u blizini grada Raaba u današnjoj Mađarskoj.⁶ U nastavku proglasa spominju se prethodne pobjede Napoleona, te kako vojska svetkuje iste s ciljem podizanja morala vojnika. Možemo pretpostaviti kako je namjera toga poglavlja bila ojačati duh francuskih vojnika u Dalmaciji i istovremeno umiriti strahove lokalnog stanovništva. Tako se u proglassu navodi kako je: "Desno krilo od vojske zapovidano od Mistokralja svetkovalo jest na 14. Ljepanja svakoljetnu uspomenu od Marenga." (Prilog 1) Bitka kod Marenga dogodila se u Italiji 14. lipnja

³ Bertoša, *Svjetska povijest modernoga doba (XVI.-XIX. stoljeće)*, 207

⁴ To su: Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZD) – fond 386, Štampe, kut. 20, fasc. 8, *Službena obavijest glavnog štaba francuske vojske u Schönbrunn* (Zadar, 10 srpnja 1809.); HR-DAZD-386, Štampe, kut. 20, fasc. 15, *Dandolov proglas povodom Napoleonovih pobjeda* (Zadar, 15. srpnja 1809.); HR-DAZD-386, Štampe, kut. 20, fasc.17, *Proglas generalnog providura za Dalmaciju Vicka Dandola upravljen Dalmatincima s pozivom da se odupru austrijskoj vojsci, koja kroz Liku prodire u Dalmaciju* (Zadar, 18. srpnja 1809.).

⁵ Proglas je datiran na 10. lipnja 1809., no, kako se u njemu govori o bitci koja se dogodila 14. lipnja 1809., izvjesno je da se radi o tiskarskoj pogrešci, a tako su pretpostavili i arhivisti koji su dokument datirali na 10. srpnja 1809.

⁶ Bertoša, *Svjetska povijest modernoga doba*, 207.

1800. godine i označila je veliku pobjedu Napoleona nad austrijskom vojskom, a njom će Napoleonu biti omogućeno osnivanje Cisalpske Republike i konsolidiranje vlasti u Pijemontu i Ligurskoj Republici.⁷

Nakon bitke kod Raaba navode se austrijski gubitci, tj. da je austrijska vojska ostavila na ratištu: “četiri barjaka, šest lumbarda, i četiri iljade zarobnika, meju kojima nahodi se jedan general major.” Slikovito se dodaje da je neprijatelj ostavio bojno polje prekriveno svojim mrtvim vojnicima te da su austrijske trupe “utekle” prema gradu Komorn. I francuske snage pretrpjele su gubitke: “Mi jesmo izgubili pet ili šest stotina ljudi meju kojima brojimo s' žalostju valjanoga Kolunela Thierry od dvadesetoga tretjega regimenta pjesaca lagahnih.” (Prilog 1).

U sljedećem poglavlju navodi se kako su “Vojske obedvi to jest Poghlavice Jivana i Arkihercega Palatina prošle jesu poslie naprišno na drugu stranu Dunava kod Komorn u Ungarii, i na ovi način one jesu zapustile vojski slavodobitnoj svu ovu neizmirnu i lipu krainu s' desne strane od Dunava.” Nakon povlačenja austrijske vojske na područje Galicije ulazi Ruska carska vojska: “razdiljena u tri stupa za ulisti [...] na tri strane.” U Galiciji su se nalazile jedinice pod zapovjedništvom poljskog generala Poniatowskog⁸ koji je zaposjedao teritorij napušten od strane austrijske vojske: “Ova vojska ulizuć nahodi da vojaici poljački-sasonski zapovidani od Poghlavice Poniatowski učinili jesu mnogo napridovanja i da su posvoili tri djela one bogate daržave, koja parvo biaše austrianska.” (Prilog 1).

Obraćanje Dalmatincima vijestima s bojišta dijelom je instruirano potrebom informiranja stanovništva o ratnim događanjima jer na ratištu se nalaze i dalmatinske bojne. Naime, tijekom 1808. godine izvršeno je formiranje Dalmatinske kraljevske pukovnije. Pukovnija se sastojala od četiri bojne, dok je svaka bojna brojila po šest satnija. Pred izbijanje austro-francuskog rata 1809. godine pukovnija

⁷ Bertoša, *Svjetska povijest modernoga doba*, 193.-194.

⁸ “Józef Antoni Poniatowski”, *Encyclopaedia Britannica* (on-line), pristup ostvaren 2. 12. 2019., <https://www.britannica.com/biography/Jozef-Antoni-Poniatowski>

je brojila između 2200 i 2400 vojnika. Tijekom rata 1809. tri bojne Dalmatinske kraljevske pukovnije sudjelovale su na ratištu protiv austrijskih vojnika. One su ratovale u sklopu talijanske divizije Severoli. Tijekom svibnja 1809. godine prva bojna Dalmatinske pukovnije razmještena je na područje Tirola kako bi sudjelovala u pohodu prema Beču i Bratislavi. Krajem svibnja ušla je u Villach, te je nakon kraćeg odmora nastavila napredovanje prema Raabu u Mađarskoj. Ondje su se spojile prva i druga bojna i nakon pobjede kod grada Raaba nastavile prema Bratislavi gdje su vršile blokadu grada.⁹

Nadalje, francuske vlasti u tri točke napominju kakvo bi bilo stanje u Dalmaciji da ona nije sudjelovala u tom važnom događaju. U prvoj točki navodi se : “Bili bi se svuder oborili novi Zakoni gradski i sudbeni kako bilo jest učinjeno po Otocim od zapada, i iznova bili bi se postavili u kripost stari zakoni nakazani i škodljivi...” objašnjavajući zapravo kako bi povratkom austrijske uprave nestala i sloboda koju je omogućio Napoleonov zakonik. U drugoj točki navodi se kako bi došlo do potplaćivanja dalmatinskih proizvoda. Pojašnjava se kako bi bila “neizmorna šteta za krainu viditi da zlato, srebro, ulje, vino i svaki drughi plod dalmatinski” biva potplaćen od strane austrijske vlasti omalovažavajući tako trud Dalmatinaca. Lako možemo uočiti kako francuska vlast pokušava prikriveno naglasiti dobrobiti svojeg sustava trgovinske razmjene u Dalmaciji. Ističe se kako bi proizvodi bili plaćeni bezvrijednim papirnatim novcem koji je, kako se podrugljivo komentira, dobar jedino za upaliti vatru. Naposljetku, u trećoj točki piše kako austrijska vlast potiče međusobne sukobe stanovništva zbog loše podjele zemlje (Prilog 1).

Francuska uprava u Dalmaciji optimistično naglašava da odlaskom austrijske uprave Dalmaciju čeka svijetla budućnost. Napominju kako im je potrebno još malo vremena pa će francuska uprava uspješno završiti sve započete projekte: “Mi ovdje ponavljamo da se jošie neće nego malo dana za podpuno

⁹ Tado Oršolić, *Vojna Dalmacija u 19. stoljeću* (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2013), 52.-53.

dovaršiti ovo veliko djelo." Nadalje, pri kraju proglašenja tvrde kako se francuska vojska pod maršalom Marmontom nalazi "odveć malo podaleko" od Dalmacije kako bi prišla u pomoć protiv austrijskih snaga, no da je "pripravna skaršiti svaku silu napriateljsku koja bi smila smutiti mirnost od Dalmacie." (Prilog 1).

PRODOR AUSTRIJSKE VOJSKE U DALMACIJU I OPSADA ZADRA

Austrija je Dalmaciju smatrala svojim legitimnim nasljedstvom, dok je za Napoleona ona bila vojna granica prema Osmanskom Carstvu i područje zaustavljanja širenja utjecaja Ruskog Carstva iz Crne Gore. Napoleonova ideja u a ratu s Austrijancima bila je da cilj nije bio braniti Dalmaciju pod svaku cijenu, već stvoriti uporišta za svoju vojsku u velikim gradovima, tj. u tvrđavama. Prema vojnoj zamisli maršala Augusta Marmonta unutar utvrđenja trebao se nalaziti dovoljan broj vojnika koji u svakom trenutku mogu pružiti otpor neprijatelju.¹⁰

Početak srpnja 1809. godine Austrija pokreće vojni pohod na Dalmaciju pod zapovjedništvom general-bojnika baruna Petra Kneževića. Austrijske snage brojile su oko 4200 vojnika, no tijekom prodora došlo je do pridruživanja dobrovoljaca iz lokalnog područja kojim je prolazila austrijska vojska. Nasuprot njima francuska vojska brojila je oko 4600 vojnika. Najveći broj vojnika bio je smješten u Zadru, Dubrovniku i Kotoru.¹¹

Prodorom austrijske vojske kroz Liku prema Dalmaciji Dandolo je pokrenuo propagandne proglašenja kako bi pozvao lokalno stanovništvo da se odupre nadirućem neprijatelju. Proglas od 15. srpnja imao je dvojaku namjeru: prvo kao ohrabrenje za vojnike koji ratuju s austrijancima na području Dalmacije i drugo kao pohvalu dalmatinskom puku koji se nalazi pod Napoleonom: "Vi vojnici pod Barjakom VELIKOGA NAPOLEONA, bili jeste hrabri i junaci. Vi Podložnici VELIKOGA NAPOLEONA, bili jeste neoskvarnuti i virni. (...) Dalmatini hrabri

¹⁰ Oršolić, *Vojna Dalmacija u 19. stoljeću*, 54.-55.

¹¹ Oršolić, *Vojna Dalmacija u 19. stoljeću*, 55-57.

bili jesu učinjeni Kavaliri na bojnoj ravnici. (...) Meju to druga slavodobitja slide za slavodobitjim. Dalmatini! najzadnje slavodobitje, uprav i najzadnje, bilo jest dostighnuto dosad. Veselite se." (Prilog 2).

U proglassu od 18. srpnja Dandolo se obraća Dalmatincima riječima: "Ne Dalmatini: Ne uliza jedna vojska nepriateljska u Dalmaciju. Vojske Nimačke razrušene jesu od VELIKOGA NAPOLEONA. Virujte mi." (Prilog 3). Dandolo želi jasno naglasiti kako je Napoleon već ranije, u prethodnim bitkama, pobijedio austrijske snage. Umanjuje broj austrijskih vojnika na par stotina *ajduka* kako bi smirio moguću paniku među stanovništvom, naziva ih "razbojnicima i lupežima" koji dolaze u Dalmaciju samo kako bi spalili i opljačkali imovinu. Zato poziva stanovnike da se odupru pljački Austrijanaca riječima: "Ajдите protiva njimi; pokoljite sve kolike." (Prilog 3).

U Dandolovom proglassu spominju se hajduci koje čine austrijske snage te strah od njihove pljačke. Oslovljavanje austrijskih snaga hajducima svoje početke ima u prvim mjesecima rata pete protufrancuske koalicije kada su Austrijanci početkom travnja okupili *Opservacioni zbor* snaga. U njemu je bilo 1400 dalmatinskih dobrovoljaca, uglavnom lošije opremljenih, iz jedinica raznih postrojbi (ličke pukovnije, pričuvnog bataljuna ličke, otočke, ogulinske i slunjske pukovnije, eskadron serežana, eskadron Hohenzollernove lake konjice). Austrijske snage pod zapovjedništvom generala Stojčevića ušle su iz Like u Dalmaciju. Tijekom svibnja 200 Ličana izvršilo je pljačku sve do Murvice, sela koji se nalazi u zadarskom zaleđu, gdje su oteli 184 vola predviđena za opskrbu francuskih jedinica u Zadru prema Marmontovom vojnom planu. Unatoč tome što su ostvarili manji uspjeh, travanjsko-svibanjski pohod Austrijanaca završio je vojnim neuspjehom. Francuska vojska porazila je 15. svibnja 1809. godine postrojbe generala Stojčevića u bitci na

brdu Kita. General Stojčević se od lipnja 1809. godine nalazio u pritvoru u Zadru gdje mu je omogućen posebni tretman zbog generalnaskog čina.¹²

Nadalje, Dandolo u proglasu izražava suosjećanje s Dalmatincima i naglašava njihovu vjernost navodeći kako je on u Dalmaciji od 1806. godine te je mogao vidjeti njihovu hrabrost i poštenje. Osim toga spominje kako i sam Napoleon Dalmatince naziva vjernim i nepokvarenim. Dandolo pita Dalmatince žele li ponovno izgubiti slobodu koja im je omogućena pod francuskom upravom. Navodi kako će on osobno prenijeti Napoleonu imena onih koji se istaknu hrabrošću i poštenjem. Traži od njih da se pokažu “dostojni Podložnici VELIKOGA NAPOLEONA koji hoće da budemo čestiti.” (Prilog 3). Podsjeća Dalmatince kako su u prethodnom ratom s Austrijancima poginula njihova braća. Pokušavajući potaknuti ponos i osjećaj dostojanstva kod stanovništva, objašnjava im kako bi bila vječna sramota Dalmatinaca da “jedna šaka hajduka” zaplijeni njihovu domovinu.

No situacija na terenu ipak nije u potpunosti odgovarala Dandolovim proglasima kojima je želio potaknuti na otpor austrijskoj vojsci. Tijekom druge polovice 1809. godine, na vijest o dolasku austrijske vojske, lokalno stanovništvo Dalmacije počelo je samoinicijativno skidati francuske zastave i zatvarati njihove činovnike. Prodorom snaga generala Kneževića Dalmatinci su s radošću dočekali austrijske snage. No najveći problem tijekom rata stvorila je opskrba hranom francuskih jedinica. Naime u srpnju bi se vršila žetva nakon koje bi sve žito završilo kod invazijskih austrijskih snaga. Krajem srpnja gotovo je cijela Dalmacija, osim utvrda s francuskim trupama (Knin, Klis i Sv. Nikola ispred Šibenika), bila u rukama austrijskih jedinica. Jedini grad u rukama Francuza bio je Zadar. Gradom je upravljao general Maureillan. Istovremeno s kopnenim udarima na grad uslijedila je pomorska blokada austro-engleskih snaga pod zapovjedništvom austrijskog pukovnika Deloninća. Tijekom blokade grada u zadarskom kanalu

¹² Ante Bralić, Tea Eschebach, “Austrijska opsada Zadra 1809. godine”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 50 (2008), 215.

došlo je do pomorske bitke u kojoj je francuska mornarica bila primorana na povlačenje u zadarsku luku. U gradu je proglašeno opsadno stanje i uvedena je zabrana okupljanja, a ono stanovništvo koje je posjedovalo oružje trebalo ga je predati francuskim vojnicima. Uvedene su posebne mjere raspodjele hrane, dok je najsiromašnijim stanovnicima osigurana dnevna količina mesa. Lučki promet značajno je smanjen, a kako bi ublažili blokadu, u zadarskoj luci uveden je sustav *porto franco*, tj. sustav bez naplate carina i poreza. Usprkos svim mjerama lučki promet odvijao se slabijim intenzitetom jedino pod okriljem mraka.¹³

Sudbina austrijskih snaga u Dalmaciji već je bila odlučena pobjedom Napoleona u bitci kod Wagrama 5. i 6. srpnja 1809. godine u kojoj je sudjelovala i Dalmatinska kraljevska pukovnija.¹⁴ Tijekom 12. srpnja dolazi do potpisivanja primirja u Znaimu u Češkoj; vijest o primirju stigla je u Zadar 29. srpnja. Ugovor o primirju sklopljen je 28. srpnja 1809., a stupio je na snagu 3. kolovoza. Potpisali su ga generali Knežević, Maureillana i pukovnik Deloninć. Par mjeseci kasnije potpisan je mir s Austrijancima 9. listopada 1809. godine u Schönbrunnu prema kojem su Francuzi dobili Istru i Dalmaciju. Opoljeni Zadrani vijest o potpisanom miru zaprimili su 24. listopada 1809. godine, a o istome ih je obavijestio austrijski general Knežević 4. studenog. Austrijska vojska počinje se povlačiti 1. prosinca 1809. godine prema Banskoj Hrvatskoj, a početak povlačenja smatra se krajem kopnene i pomorske opsade Zadra.¹⁵

ZAKLJUČAK

Tijekom 1809. godine francuska uprava je s više ili manje uspjeha pokušala prikriti teško stanje tijekom rata u Dalmaciji. Proglašila, usprkos svojem propagandnom karakteru, prenose važne informacije dalmatinskom stanovništvu

¹³ Bralić, Eschebach, "Austrijska opsada Zadra 1809. godine", 216–219.

¹⁴ Oršolić, *Vojna Dalmacija u 19. stoljeću*, 52–53.

¹⁵ Oršolić, *Vojna Dalmacija u 19. stoljeću*, 220–222.

o teškom stanju na europskim ratištima, iako bitno uljepšano. Francuske vlasti u proglasima veličaju Napoleonove pobjede; time žele umanjiti snagu austrijskih jedinica koje vrše opsadu Dalmacije. Potrebno je također uzeti u obzir kako je takvim proglasima bilo teško dobiti potporu lokalnog stanovništva koje je bilo nepovjerljivo prema francuskim naporima u Dalmaciji.

Prilog 1. Službena obavijest glavnog štaba francuske vojske u Schönbrunn
(Zadar, 10. srpnja 1809.).¹⁶

U Zadru na 10. Ljepanja.

Sdružene Vojske Arkihercega Jivana i Arkihercega Palatina bile jesu pridobivene od našega prihrabrenoga MISTOKRALJA. Od ovoga daje nami naredbene glase slideća

ZAPOVID OD DNEVA.

Iz Tabora Cesarskoga od Schonbrün

na 16. Ljepanja.

Desno krilo od vojske zapovidano od Mistokralja svetkovalo jest na 14. Ljepanja svakoljetnu uspomenu od Marenga s' jednim uzoritim slavodobitjem prinesenim varhu sdruženih Vojska Arkihercega Jivana i Akihercega Palatina, kod grada Raab u Ungarii. Na ove dvi vojske koje biahu lipo namistene kod grada Raab bilo jest ondi udareno, i bile jesu potirane.

Nepriatelj ostavio jest u naših rukah četiri barjaka, šest lumbarada,¹⁷ i četiri iljade zarobnika, meju kojimi nahodi se jedan general major. Nepriatelj buduć ostavio bojnu ravnicu prikrivenu svojim martvim vojnicim, utekao je brez obzira put grada Komorn, gdi je bio tiran golim mačem u ruci. Mi jesmo izgubili pet ili šest stotina ljudih meju kojimi brojimo s' žalostju valjanoga Kolunela Thierry od dvadesetoga tretjega regimenta pjesaca lagahnih.

Posli ovoga slavodobitja bilo jest udareno na grad od Raba, i počeo se jest biti s' lumbardam.

¹⁶ HR-DAZD-386, kut. 20, fasc. 8, *Službena obavijest glavnog štaba francuske vojske u Schönbrunn (Zadar, 10 srpnja 1809.)*.

¹⁷ Top.

G. V. zapovida da iz svih lumbarda od vojske bude se pucati na jedan kraj.

Poghlavica od Neuchâtel

major General

ALESSANDRO.

Vojske obedvi to jest Poghlavice Jivana i Arkihercega Palatina prošle jesu poslie naprišno¹⁸ na drugu stranu Dunava kod Komorn u Ungarii, i na ovi način one jesu zapustile vojski slavodobitnoj svu ovu neizmirnu i lipu krainu s' desne strane od Dunava. Vojska Rusianska buduć prie proghlasila zametnutje rata uputila se jest razdijeljena u tri stupa za ulisti u Galiciu na tri strane. Ova vojska ulizuć nahodi da vojnici poljački-sasonski zapovidani od Poghlavice Poniatowski učinili jesu mnogo napridovanja i da su posvoili tri djela one bogate daržave, koja parvo biaše austrianska.

U parvom slidećom listu Kraglskoga Dalmatina na broju 28. podati ćemo ovo zametnutje od rata, i jedno potanko kazanje od onizih barzih napridovanja.

Nami mejuto budi dosta viditi bistro da sve jurve¹⁹ jest svaršeno za obitio Austriansku.

Sada više nego ikada neka se spomene puk Dalmatinski koliki dio on imade u ovom velikom dogajaju. Neka promisli za koje i koliko velike uzroke ima se on uzdaržati u miru i u tihosti i u temeljitoj virnosti prema jednom Kralju prid kojim sve se klanja i sve kušja toliko stanovito obranjenje, koliko stanovitu pedipsu.²⁰

Što bi se igda bilo zgodilo od ove naše otaždbine, da nije bila obranjena od nepridobitna njegova mogustva protiva nasarnutju i jidu nepriateljskomu? Što bi se bilo od nje zgodilo da je ona bila toliko budalasta za iskati prominiti vladanje?

¹⁸ U žurbi.

¹⁹ Već.

²⁰ Kazna.

1. Bili bi se svuder oborili novi Zakoni gradski i sudbeni kako bilo jest učinjeno po Otocim od zapada, i iznova bili bi se postavili u kripost stari zakoni nakazani i škodljivi, koji bi bili uzbudili i razljutili tolika naglohotinja²¹ koja su sada podušena ili ustegnuta, i koja uvijek bila jesu bič ove daržave.

2. S' Austriancim iznova bili bi ulizli u Dalmaciju brodovi jurve pripravnici i puni jaspreni midene²² od šest karantana,²³ i veliki broj karte jaspreni.²⁴ Svak snade da jedna jaspreni midena od šest karantana, koja se po sili hoće da valja dvanaest soldina mletačkih, ne poteže nego dva same gazzette²⁵ dalmatinske, i da je skovana od mida zločestiega nego gazzeta. Svak znade da karta neima u sebi ikakove cene. Bila bi bila neizmerna šeteta za krainu viditi da zlato, srebro, ulje, vino i svaki drughi plod dalmatinski prominjuje se za mido koje ne valja nego stotinu, ali koje bi se imalo uzesti za šest stotina. Još gore bilo bi bilo viditi sve rečene stvari obratjene u kartu koja nije vridna za drugo nego za biti sažgana.

3. Bili bi se vidili i meju nami u Dalmaciji one strahosti iste, koje sada čine gežiti vlase²⁶ u Arbaniji, gdi pribivaoci jedne iste daržave, kako se čuje, kolju se jedan s' drnghim, i grabe jedan drugomu svoja imanja. Ovo su plodi kojih ondi uzrokuju Austrianska poticanja, ovo su plodi koji bi se bili i ovdi kušnjali.

Strahovito zghledanje ovizih zla, ugodne pomnje sa shraniti tolike dostighnute koristi, stanovito ufanje da ćemo dostighnuti dobra svejer veća od mogućega i blagodarnoga Kralja, jesu zaveze ugodne koje jako darže sdružene ove puke k' VELIKOM NAPOLEONU.

Mi ovdi ponavljamo da se jošie neće nego malo dana za podpuno dovaršiti ovo veliko djelo.

²¹ Strasti.

²² Mjedeni novac.

²³ Karanatanane su papirnate novčanice u krupnim apoenima. Vidi: Mira Kolar-Dimitrijević, Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941. godine. Zagreb: Hrvatska narodna banka, 2013. 92.

²⁴ Papirnati novac.

²⁵ Bakreni novac.

²⁶ Ježiti kosu.

Svi oni koji poznaju kako su namistene vojske i u kojem stanju nalaze se posli, znaju toliko jer da dokle dojde vojska franačka odredjena za Dalmaciju nalazi se odveć malo podaleko od Kroacie austrianske Vojska našega Glasovitoga Hercega MARMONT koja bila jest uzmnožena od veće iljada ljudih, i koja jest pripravna skaršiti svaku silu napriateljsku koja bi smila smutiti mirnost od Dalmacie.

P. P. Gergomiller, Likar kravljega-navartka²⁷ prikojučer bio jest učinjen zarobnik od jednoga kipa²⁸ austrianskoga od šesdeset ljudih, koji se iznova ukazaše na Obrovcu. Posli pet ura bio jest pusten. On donio jest glas da niki drughi Austrianci činjahu se viditi u Bukovici.

²⁷ Vršitelj vakcinacije.

²⁸ Osoba.

Prilog 2. Dandoloov proglas povodom Napoleonovih pobjeda (Zadar, 15. srpnja 1809.).²⁹

PROVIDUR GENERAL
OD DALMACIE
DALMATINIM.

Vi vojnici pod Barjakom VELIKOGA NAPOLEONA, bili jeste hrabreni i junaci.

Vi Podložnici VELIKOGA NAPOLEONA, bili jeste neoskvarnuti i virni.

Najveći meju Kraljim poznao jeste da vi jeste takovi.

Što više ugodno mogao jest vami navistiti vaš Providur General? On sada jest čestit, i čestitost njegova jest dilo ruka vaših.

Dalmatini hrabreni bili jesu učinjeni Kavaliri na bojnoj ravnici.

Dalmatini virni imati će jednu otažbinu bogatu i glasovitu.

Na ovi način VELIKI NAPOLEON nadaruje valjane svoje puke.

Meju to druga slavodobitja slide za slavodobitjim.

Dalmatini! najzadnje slavodobitje, uprav i najzadnje, bilo jest dostighnuto dosad.

Veselite se.

DANDOLO.

U Zadru, iz Polače Providureve, na 15. Sarpnja 1809.

²⁹ Dandoloov proglas povodom Napoleonovih pobjeda (Zadar, 15. srpnja 1809.). HR-DAZD-386, kut. 20, fasc. 15.

Prilog 3. Proglas generalnog providura za Dalmaciju Vicka Dandola upravljen Dalmatincima s pozivom da se odupru austrijskoj vojsci koja kroz Liku prodire u Dalmaciju (Zadar, 18. srpnja 1809.).³⁰

PROVIDUR GENERAL
OD DALMACIE
DALMATINOM.

Ne Dalmatini: Ne uliza jedna vojska nepriateljska u Dalmaciju. Vojske Nimačke razrušene jesu od VELIKOGA NAPOLEONA. Virujte mi.

Oni koji ulizu na vašju krainu, na krainu VELIKOGA NAPOLEONA nisu nego razbojnici i lupeži u broju od pet ili šest stotina. Ovo su ljudi koji dohode krasti i robiti vašja imanja.

Ajdite protiva njimi; pokoljite sve kolike. Rat ne dopušta poslati ajduke na misto vojnika, niti dopušta da se naskoče težačke kućarice i čobani, da li sami jaki gradovi i oružane vojske.

Vi ciloviti Narod vojujete protiva malo ajduka. Ako budete strašivice, neskladni i rastarkani, poghinuti hoćete svi kolici. Da li hrabreni, jaki i skladni, poraziti hoćete u čas ove ajduke, i sahraniti vaše blago.

Junački dakle Dalmatini: ja vami šaljem i jaspre³¹ i zaire;³² i ako hoćete; ja isti dojtí hoću s vami, kako sam došjao i prie godišta 1806.: ja poznajem vašju virnost.

³⁰ Proglas generalnog providura za Dalmaciju Vicka Dandola upravljen Dalmatincima s pozivom da se odupru austrijskoj vojsci, koja kroz Liku prodire u Dalmaciju (Zadar, 18. srpnja 1809.). HR-DAZD-386, kut. 20, fasc.17.

³¹ Sitni srebrnjaci.

³² Novčanica.

VELIKI NAPOLEON nadario je junačstvo vaše bratje na bojnoj ravnici: VELIKI NAPOLEON nazvao jest vas puk virni i nepokvareni.

Pokle glasoviti MARMONT razrušio jest pod vašim očimi ova neizbrojna jata nepriateljska, pokle ostavio jest njimi jednu Otažbinu koju mogaše oboriti, je da li biste mogli vi podniti da vas oni isti pokolju?

Ajdimo Dalmatini: arvimo se; i ukažimo se dostojni Podložnici VELIKOGA NAPOLEONA koji hoće da budemo čestiti.

Ja ću kazati VELIKOMU NAPOLEONU imena od onizih koji se budu više opošteniti.

Na našju pomoć dojtí će vojska franačka.

Bila bi vikovita vašja sramota da jedna šjaka ajduka moghla bi zapliniti vašju otažbinu, potlen vašja bratja privela je vojsku priko toliko poghibili slavno i slavodobitno po Kroacii do Rike.

Spomenite se Dalmatini da četiri stotine vaše bratje bili jesu pokradeni, pogardjeni, i zarobjeni od ovizih istih Ličana izdaica koji malo pervo biahu bili pridobiveni i podloženi od glasovita Hercega.

Ja vam ponavljam. Počmite klati ajduke; i uzdajte stanovito u oružje koje jest pripravno doći na vašju pomoć.

Iz Polače Providureve, u Zadru na 18. Sarpnja 1809.

DANDOLO.

IZVORI:

Hrvatska – Državni arhiv u Zadru – fond 386, Štampe (HR-DAZD-fond 386, Štampe).

LITERATURA:

Bertoša, Slaven. *Sovjetska povijest modernoga doba (XVI.-XIX. stoljeće)*. Zagreb: Profil international, 2004.

Bralić, Ante; Eschebach, Tea. "Austrijska opsada Zadra 1809. godine". *Radovi Zavoda povijesne znanosti HAZU Zadru* 50 (2008): 213.-234.

"Józef Antoni Poniatowski". Encyclopaedia Britannica (on-line). Pristup ostvaren 2. 12. 2019. <https://www.britannica.com/biography/Jozef-Antoni-Poniatowski>

Oršolić, Tado. *Vojna Dalmacija u 19. stoljeću*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2013.

Trogrlić, Marko; Šetić, Nevio. *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam internacional, 2015.



RAT PETE KOALICIJE NA ISTOČNOM JADRANU I USPOSTAVA OPSADNOG STANJA U DALMACIJI

*Matija Vinković*¹

DALMACIJA POD SVJETLOM "VELIKOGA NAPOLEONA"

Mirom u Požunu 26. prosinca 1805. Habsburška Monarhija, prethodno poražena u bitci kod Austerlitz, Francuskome Carstvu ustupa nekadašnje mletačke posjede na Jadranu dobivene Campoformijskim mirom 1797. Diplomatskom misijom generala Matije Dumasa² koji 9. veljače 1806.³ u Zadru s barunom Bradyjem⁴ potpisuje dokumente o primopredaji zadarskog tvrdoграда, a samim time i austrijske Dalmacije, započinje francuska aktivnost na istočnom Jadranu.

Francuski stijeg u Dalmaciju donosi general Molitor⁵ koji, predvođeci 5., 23. i 79. pješачku četu⁶, zauzima prethodne austrijske posjede od Trsta do Boke

¹ Matija Vinković student je prve godine diplomskog sveučilišnog studija povijesti na Hrvatskom katoličkom Sveučilištu.

² General poručnik Guillaume Mathieu, grof od Dumasa, (1753.-1837.), istaknuti sudionik Američkog rata za nezavisnost, Francuske revolucije i Napoleonskih ratova. Prema: John C. Fredriksen, "Dumas, Matthieu (1753 - 1837)", u: *Revolutionary War Almanac* (New York: Facts on File, 2006.), 354.

³ Grof Mathieu Dumas, lieut. gen., *Memoirs of his own time; including the revolution, the empire and the restoration by lieut.-gen. count Mathieu Dumas. In two volumes. VOL. II.* (London: Richard Bentley, New Burlington street, Publisher in Ordinary to Her Majesty, 1839.), 241.

⁴ General Thomas Brady, (1752.-1827.), habsburški general irskog podrijetla, istaknuo se u borbama kod Bosanskog Novog za vrijeme Habsburško-turskog sukoba 1788., 1804. proglašen upraviteljem Dalmacije, 1809. istaknuo se u bitci kod Aspern-Esslinga. Prema: Henry Manners Chichester, "Brady, Thomas (1752. - 1827)", u: *Dictionary of National Biography, 1885-1900, Volume 6.* (London: Smith Elder & co., 1886.), 193.

⁵ Gabriel Jean Joseph, grof Molitor, (1770.-1849.), nakon izbijanja Revolucije započinje iznimno uspješnu vojnu karijeru. Nakon zauzeća Dalmacije istaknuo se u vojnim akcijama u južnoj Dalmaciji i Kotoru, 1823. proglašen maršalom. Prema: "Lieutenant- general Molitor", u: *A new biographical dictionary, of 300 cotemporary public characters british and foreign, of all ranks of professions. vol II., dio II.* (London: Geo B. Whittaker, Ave Maria Lane, 1825), 795-796.

⁶ Ante I. Curač, "Izvjestaj generala Molitora o pohodu na Dalmaciju 1806. godine", Hrvatski povijesni portal, pristup ostvaren 28. 1. 2020., <http://povijest.net/2018/?p=3009>.

kotorske i uspostavlja francusku vlast. Nakon primanja dalmatinske poklonstvene delegacije⁷ Napoleon Dalmaciju, zajedno s Istrom i okupiranom Bokom Kotorskom, 12. veljače⁸ priključuje Talijanskom Kraljevstvu. Nove vojne i civilne upravitelje Dalmacije Napoleon imenuje 26. travnja⁹ postavljajući Augusta Marmonta za vojnog te Vicka Dandola za civilnog upravitelja (providura) Dalmacije koja postaje dio Kraljevine Italije. Dandolo u Zadar, glavni grad Dalmacije, dolazi 3. srpnja te tjedan dana nakon samog dolaska izdaje dvojezični proglas upućen "hrabrenom i virnom narodu dalmatinskom" u kojem mu obećava vlastiti trud i požrtvovnost u službi "naroda dalmatinskog".¹⁰

U ovom radu dan je pregled vojnih aktivnosti tijekom rata Pete koalicije na istočnojadranskom prostoru s paralelnim osvrtom na važnija svjetska događanja koja su se u velikoj mjeri odrazila na prostor Dalmacije. Prikaz povijesnih događanja započinje dvjema fazama habsburško-francuskog sukoba na Jadranu kroz 1809. godinu. Potom su analizirana dva dokumenta izdana od strane francuskih vojnih vlasti: proglas o uvođenju opsadnog stanja u Dalmaciji¹¹ i oglas o bescarinskoj trgovini u Zadru.¹² Putem dvaju spomenutih dokumenata prikazuje se stanje u Dalmaciji neposredno nakon sklapanja mira u Schönbrunn.

RAT PETE KOALICIJE NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA

Razočaran gubitcima nakon Požunskog mira Franjo II., u savezu s Britanskim Carstvom, pokreće Rat Pete koalicije koji je dijelom zahvatio i

⁷ Bože Mimica, *Dalmacija u moru svjetlosti - povijest Dalmacije od antike do kraja XX. st., 2. dio* (Zagreb: Dušević i Kršovnik d.o.o., 2004), 51.

⁸ Ivan Pederin, *Napoleon i europske sile u borbi za Dalmaciju (1797. - 1813.)* (Zadar: Matica hrvatska, Ogranak Zadar, 2015), 73.

⁹ Ferdo Šišić, *Hrvatska povijest, treći dio: od godine 1790. do godine 1847.* (Zagreb: Dionička tiskara u Zagrebu, 1913), 80.

¹⁰ "Proclam", *Il regio Dalmata = Kraglski Dalmatin* (Zadar), 12. 6. 1806., 3-6.

¹¹ Hrvatska (dalje: HR) - Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZD) - fond 386, Štampe, kut. 20, fasc. 67, *Proglas o opsadnom stanju u Dalmaciji* (Zadar, 10. studenoga 1809.).

¹² HR-DAZD-386, Štampe, kut. 20, fasc. 69, *Oglas komesara vojne vlade o slobodnom uvozu u zadarsku luku i održavanju sajma* (Zadar, 17. studenoga 1809.).

dalmatinski prostor. Iako je austrijski vojni stroj u Dalmaciji gotovo porazio francuske snage, o sudbini Dalmacije odlučila je bitka kod Wagrama čiji je odraz na prostor Dalmacije vojne pothvate generala Stojčevića i Kneževića učinio gotovo uzaludnima.

Ratne aktivnosti austrijske vojske u Dalmaciji možemo ugrubo podijeliti u dvije posebne faze. Prvu, obilježenu djelovanjem generala Stojčevića, te onu drugu, uspješniju, obilježenu djelovanjem generala Kneževića. Početak prve faze predstavljaju vojne aktivnosti predvođene generalom Stojčevićem¹³ te kasnije pukovnikom Rebrovićem.¹⁴ Naravno, samim vojnim akcijama prethodila je dobra vojna priprema i pronalaženje pouzdanika čija je zadaća bila stvoriti što plodnije tlo za dolazak austrijskog vojnog stroja. Vrlo koristan za izvršenje takvog zadatka pokazao se austrijski pouzdanik Hiller koji je redovito obavještavao bečke vlasti o raspoloženju domaćeg stanovništva.¹⁵ Ono pak nije gledalo blagonaklono na francusku vlast još od samog zauzimanja Dalmacije od strane Francuza koji su nerijetko bili okarakterizirani kao bezbožnici. Takvoj karakterizaciji Francuza uvelike su pridonijele obje kršćanske konfesije u Dalmaciji, mnogobrojna katolička, i ona manje brojna grkoistočna, obje privržene austrijskoj kruni još od Rukavininog zauzimanja Dalmacije 1797. godine.¹⁶ Dalmatinsko nezadovoljstvo trenutnim stanjem potvrđuju događaji neposredno nakon prvih vojnih akcija pokrenutih od strane generala Stojčevića. Naime, već pri samim vijestima o napredovanju

¹³ Andrija Stojčević (1753.-1810.), sudionik više koalicijskih sukoba u kojima je predvodio graničarske jedinice, 1809. proglašen podmaršalom. Prema: "Stojčević, Andrija", u: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", pristup ostvaren 28. 1. 2020., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58214>

¹⁴ Barun Matija Rebrović Razbojski (1756.-1830.), nositelj križa Vojnog reda Marije Terezije, 1810. promoviran u čin general-majora. Prema: "Rebrovich, Matthias", u: *The Napoleon series archive (on-line)*, The Waterloo association, pristup ostvaren 28. 1. 2020., https://www.napoleon-series.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsR.html

¹⁵ Ante Bralić i Tea Eschebach, "Austrijska opsada Zadra 1809. godine", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 50 (2008), 214.

¹⁶ Bože Mimica, "Francuska uprava u Dalmaciji (1805.-1809.) i Ilirske pokrajine (1809.-1813.) s posebnim osvrtom na uporabu novca", u: *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809. - 1813.)*. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti prigodom dojestote obljetnice proglašenja Ilirskih pokrajina (Zagreb - Zadar, 1.-3. listopada 2009.), ur. akademik Franjo Šanjek (Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnost, 2010), 509.

Stojčevićevih snaga, dio građana samoinicijativno uklanja francuska obilježja s javnih mjesta te zatvara francuske službenike.¹⁷

Spomenuta prva faza predvođena generalom Stojčevićem pokrenuta je u noći s 26. na 27. travnja prodorom austrijskih snaga iz Like u Dalmaciju. Za tu svrhu austrijska vlast formirala je Opservacijski zbor sastavljen većinom od *soldata* iz karlovačkog generalata. Prema prvotnim planovima Opservacijski zbor trebalo je sačinjavati oko 8000 vojnika podijeljenih u šest pješačkih bojni s 14 topova, no zbog ratnih prilika u Italiji zamišljeni broj se uvelike ojalovio tako da su Stojčevićeve snage pred sam pohod sačinjavali vojnici dječacke i staračke dobi, slabo opremljeni i naoružani, te s manjkom iskustva.¹⁸ Teško da bi takve snage polučile ikakav uspjeh da se istima nije 8. travnja priključio Dalmatinski dobrovoljački korpus s oko 1400 ljudi pod zapovjedništvom bojnika Ugarkovića.¹⁹

Prodor generala Stojčevića zaustavljaju francuske divizije Clausel i Montrichard kod brda Kita razdvojivši postrojbe raspoređene na položajima Otonski Gaj – Kravibrod – Obrovac.²⁰ U zamku francuskog konjaništva upao je i sam Stojčević s pobočnikom poručnikom Budisavljevićem dok su ukupni gubitci habsburške vojske bili oko 200 poginulih, 500 ranjenih i 300 zarobljenih vojnika.²¹ Nakon zarobljavanja generala Stojčevića zapovjedništvo nad raspoloživim snagama oko Pribudića preuzeo je satnik Gerstorf koji se povukao prema dolini Zrmanje, dok je zapovjedništvo nad Opservacijskim zborom preuzeo pukovnik Rebrović. Uvidjevši teško stanje vojnika i mogućnost poraza od strane Francuza, pukovnik Rebrović je većinu habsburških snaga povukao prema Gospiću kako bi uspostavio nove obrambene linije. S ciljem da uspori daljnje napredovanje Francuza, Rebrović je kod mjesta Graba u blizini Gračaca postavio obranu

¹⁷ Bralić i Eschebach, "Austrijska opsada Zadra 1809. godine", 216

¹⁸ Nikola Tominac, "Hrvatske krajiške pukovnije u francusko- habsburškom ratu 1908. godine (II.) Marmontov rat u Lici i Dalmaciji", *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 38 (2011), br. 1: 170.

¹⁹ Tominac, "Hrvatske krajiške pukovnije", 171.

²⁰ Tominac, "Hrvatske krajiške pukovnije", 177.

²¹ Tominac, "Hrvatske krajiške pukovnije", 177.

sastavljenu od dvije satnije druge banske pričuvne bojne iz Gline s dva laka topa pod zapovjedništvom poručnika Karlovića.²² Austrijska straža dočekala je Francuze kod Graba 17. svibnja oko 16 sati²³ gdje su se sukobili na vrlo nepristupačnom i negostoljubivom terenu, što je rezultiralo velikim gubitcima (oko 300 ljudi s obje strane). O težini same bitke govori činjenica da su u aktivnoj borbi sudjelovali sami zapovjednici, a Marmont je čak i ranjen.²⁴

Nakon slamanja habsburških snaga kod Kita te bitke kod Graba uslijedile su dvodnevne borbe kod Bilaja, vođene 21. i 22. svibnja, u kojima su habsburške snage uspješno parirale nadmoćnijim Francuzima. Kod Bilaja gubitci obje strane bili su stravični: habsburška strana za prvi dan sukoba navodi gubitak od 64 mrtvih i 500 ranjenih vojnika, dok s francuske strane našlo gotovo 200 mrtvih i 800 ranjenih vojnika! Zbog spomenutih gubitaka Marmont je bio spreman na povlačenje, što bi i učinio da se nisu, njemu na iznenađenje, habsburške snage pod Rebrovićem povukle prema Otočcu odakle su započele s pripremama za novi sukob.²⁵

Posljednje habsburško-francuske bitke vođene su na području Brloga, Rapainog Klanca i Žute Lokve, oko pet kilometara južno od Brinja. Na tom području austrijske snage pokušale su stvoriti obrambeni lanac kojim bi se spriječilo daljnje napredovanje Marmonta prema Karlovcu, što bi mu u konačnici omogućilo i napredovanje prema dunavskom bojištu i priključenje Napoleonovim snagama u Austriji, a to je bio konačan Marmontov cilj. No umjesto prema Karlovcu, Marmont je francuske snage usmjerio prema Senju u koji s vojskom ulazi 27. svibnja, te prema Rijeci u koju ulazi dva dana kasnije.²⁶ Za to vrijeme mnogi krajišnici napustili su habsburške vojne redove zbog ugroze od turskih pljačkaških pohoda koji su iz Turske Hrvatske provalili u Liku na Marmontov poziv.²⁷ Konačno sjedinjenje s

²² Tominac, "Hrvatske krajiške pukovnije", 178.

²³ Tominac, "Hrvatske krajiške pukovnije", 178.

²⁴ Tominac, "Hrvatske krajiške pukovnije", 179.

²⁵ Tominac, "Hrvatske krajiške pukovnije", 186.

²⁶ Tominac, "Hrvatske krajiške pukovnije", 188.

²⁷ Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska – La Croatie militaire (1809 .– 1813.)* (Zagreb: Školska knjiga, Stvarnost, 1988), 146.

francuskim vojnim strojem u Donjoj Austriji Marmont je ostvario prolaskom kroz slovenske zemlje da bi se konačno 4. srpnja kod mjesta Lobau, a zajedno s postrojbama McDonaldsova IV. korpusa, spojio s Napoleonovim snagama u čijim redovima se borio i u slavnoj bitci kod Wagrama.²⁸

Po odlasku francuske vojske iz Dalmacije francuska vlast gotovo se nije osjećala izvan njenih utvrđenih gradova u Dalmaciji. U to vrijeme habsburške vojne snage u Lici kreću u reformu Opservacijskog zbora s ciljem ponovnog prodora u Dalmaciju te zauzimanjem Zadra. Za preustroj Opservacijskog zbora zadužen je general Knežević²⁹. On je u šest tjedana sastavio novi vojni stroj koji je sa 2400 ljudi trebao vratiti Dalmaciju pod Carsku krunu. Uz vlastitih 2400 vojnika general Knežević je računao i na Dalmatince nezadovoljne francuskom upravom koji bi habsburškoj vojsci otvorili put prema Zadru, te, naravno, na pomoć britanske mornarice. Nova faza habsburško-francuskog sukoba u Dalmaciji započela je 5. srpnja kada su manje habsburške postrojbe stupile u Dalmaciju i bez većih napora 17. srpnja osvojile Skradin. Nekoliko dana poslije, 19. lipnja, habsburške snage pod zapovjedništvom generala Petra Kneževića ulazile su uzduž dalmatinske granice te su u dva dana zauzele grad Šibenik.³⁰ Uspješan i brz prodor habsburških snaga ne treba čuditi s obzirom da se pouzdano zna kako su njihovom prodoru potpomogli i članovi francuske teritorijalne obrane koja je većinom bila sastavljena od lokalnih stanovnika.

Dana 23. srpnja austrijska vojska razbila je nove francuske kolone te istoga dana ušla u Zemunik gdje je general Knežević osnovao stožer. Taj isti stožer je general Maureillan sa zadarskim garnizonom pokušao razbiti tri puta (25., 26. i 27. srpnja), no svaki put neuspješno nakon čega su se francuske snage trajno povukle u

²⁸ Tominac, "Hrvatske krajiške pukovnije", 189.

²⁹ General bojnik Peter Vincenz Knežević (1746.-1814.), član vojničke obitelji Knežević, istaknuo se za Habsburško-turskog rata 1788. te u Prvom, Drugom i Petom koalicijskom ratu. Prema: Vladimir Brnardić, "Hrvatska vojnička obitelj - Kneževići od Svete Helene", *Povijesni prilozi* 26 (2007) br. 33: 298-299.

³⁰ Roksandić, *Vojna Hrvatska - La Croatie militaire*, 149. Kneževićeva vojska ušla je u grad Šibenik, dok je tvrđava svetog Nikole pred Šibenikom ostala cijelo vrijeme pod francuskom vojskom.

Zadar. U isto to vrijeme austrijske vojne snage ostvaruju nadzor nad cijelom Dalmacijom, osim u gradu Zadru, tvrđavama u Kninu, Klisu te tvrđavi svetog Nikole pred Šibenikom gdje ostaju Francuzi.³¹ Opsadno stanje u Zadru proglašeno je 24. srpnja. Uspostavnom opsadnog stanja upravljanje gradom prelazi iz ruku civilne u ruke *vladanja vojničkoga*, tj. generala Maureillana i zapovjednika policije Opinela. Četiri dana poslije, dakle 28. srpnja, britanska flota je, zauzevši prostor kod otoka Ošiljaka, započela pomorsku blokadu Zadra. Dva dana nakon blokade francuska mornarica bezuspješno je napala britansku nakon čega se ponovno povukla u zadarsku luku.³²

Iz navedenog se jasno vidi kako su austrijske snage u spomenutim trenutcima bile vrlo blizu konačne pobjede, koja je Kneževiću bila nedaleko od dohvata ruke. No i ovaj primjer potvrđuje kako se bitke za Dalmaciju nisu vodile na njenom teritoriju, nego na nekim drugim, dalekim bojištima. Naime, nakon austrijskog poraza kod Wagrama Habsburška Monarhija 12. srpnja potpisuje primirje u Znaimu, a potom je uslijedio Schönbrunnski mir kojim su se habsburške vojne akcije u Dalmaciji 1809. godine dobrim dijelom pokazale uzaludnima. Vijest o primirju u Znaimu u Zadar je došla 29. srpnja, dok su sam ugovor o primirju na dalmatinskom području potpisali generali Maureillan, Knežević i pukovnik Deloninć, zapovjednik austrijskih pomorskih snaga.³³ Mirom u Schönbrunnu Dalmacija i Istra postale su dijelom francuskog teritorija. Za vrijeme boravka habsburških vojnih snaga s Kneževićem na čelu u *de iure* francuskom teritoriju, dalmatinske vojne vlasti, na čelu s generalom Maureillanom, 10. studenoga 1809. proglasile su opsadno stanje u Dalmaciji.

³¹ Bralić i Eschebach, "Austrijska opsada Zadra 1809. godine", 217.

³² Bralić i Eschebach, "Austrijska opsada Zadra 1809. godine", 217-218.

³³ Bralić i Eschebach, "Austrijska opsada Zadra 1809. godine", 221.

SVJETSKA RATNA POZORNICA U VRIJEME AUSTRIJSKO- FRANCUSKOG SUKOBA NA ISTOČNOM JADRANU

U vrijeme Stojčevićeva napada na Dalmaciju u noći s 26. na 27. travnja, Francusko i Habsburško Carstvo bili su više od dva tjedna u ratu. Početak ratnog sukoba znanog kao Rat Pete koalicije zbilo se 10. travnja, kada su u snijegom i ledom okovanu Bavarsku preko rijeke Inn provalile austrijske snage. Pet dana prije Stojčevićeva napada kod Landshuta u Bavarskoj sukobile su se habsburške snage pod vodstvom generala Johanna von Hillera s francuskima koje su porazile Austrijance.

Uvidom u Napoleonovu ideju o obrani Dalmacije, koju je Marmont dobio pismom u rujnu 1809., očito je kako je i sam Napoleon bio svjestan sporednosti mogućeg istočno jadranskog bojišta, s obzirom da Marmonta upućuje na to kako je u slučaju izbijanja novog ratnog sukoba za Francuze najvažnije obraniti grad Zadar, koji pritom mora biti dobro opskrbljen kako bi izdržao jednogodišnju opsadu.³⁴

Nakon sukoba kod Brloga, Rapainog Klanca i Žute Lokve, dio Marmontovih snaga završio je svoj pohod u Dalmaciji te nastavio putem Senja i Rijeke da bi se konačno kod Graza gotovo 10 000 Marmontovih vojnika spojilo s IX. MacDonaldsovim korpusom. Oni će se potom 9. srpnja kod grada Lobaua spojiti s glavninom Napoleonove vojske na srednjoeuropskom bojištu, a u takvom sastavu su sudjelovali i u bitkama kod Wagrama i Znojma.³⁵

Schönbrunnskim mirom poražena Habsburška Monarhija Francuskoj ustupa Dalmaciju kao i dio civilne Hrvatske južno od Save koja će zajedno s Istrom i slovenskim zemljama činiti *Provinces illyriennes* – Ilirske pokrajine, sve do ponovnog pripojenja Habsburškoj Monarhiji 1813. godine.

³⁴ Bralić i Eschebach, "Austrijska opsada Zadra 1809. godine", 214.

³⁵ Tominac, "Hrvatske krajiške pukovnije", 189.

PROGLAS O OPSADNOM STANJU U DALMACIJI OD 10. STUDENOGA 1809.
IZDAN U ZADRU

Usljed okolnosti navedenih u ranijim poglavljima opsadno stanje u Dalmaciji proglašava plemić od Maureillana, "general vladaoc od Zadra i Zapovidnik od Dalmacie", 10. studenoga 1809. godine. Dokument je pisan na dva jezika, talijanskom i *ilirskom*.³⁶ Iznad samog teksta nalazi se centriran grb Napoleonova Kraljevstva Italije kojem je Dalmacija pripadala od zauzeća do proglašenja Ilirskih pokrajina. U preambuli Maureillan utvrđuje kako je ulazak austrijskih postrojbi u Dalmaciju narušio pravilno funkcioniranje francuskog državnog aparata na tome teritoriju. Ponovnu uspostavu francuske vlasti u područjima na kojima se nalazi austrijska vojska Maureillan odlučuje riješiti uz pomoć vlastite vojske. Naime, prilikom samog ulaska francuskih vojnika u grad uspostavila bi se i francuska vlast, što je i navedeno u trećem članku Proglasa. Zbog prisustva austrijske vojske na *de iure* francuskom teritoriju, plemić od Maureillana odlučuje "Daržavu od Dalmacie" nazvati u "stanju od obside" (Prilog 1, članak 1). Ona mjesta u kojima "Oblasti Gradske koje nisu bile razrušene u vrime kada se nahodjaše vojska Austrijska biti će podložne Oblasti vojničkoj", koja će biti podložna "Zapovidnicim Vojničkim" (Prilog 1, članak 2).

Veza, tumačitelj između tri stupa vlasti - vladaoca (francuske vlasti), civilne i sudske vlasti biti će "Općeni Komesar od Vladanja Vojničkoga", njegovu funkciju obnaša Fr. Psalidi, "Komesar od Rata Kraljevstva od Italie" (Prilog 1, članak 4). O svome imenovanju "Komesar općeni od vladanja vojničkoga" bio je dužan obavijestiti sve gradske i sudske vlasti u Dalmaciji.

Kako Tea Eschebach i Ante Bralić navode u svom radu "Austrijska opsada Zadra godine 1806. godine", Vicko Dandolo, dalmatinski providur, izgubivši vlast uspostavom opsadnog stanja u Zadru, uvelike se protivio ovome dokumentu.

³⁶ Slovinskom, Hrvatskom.

Naime, tvrdio je kako donošenje opsadnog stanja u Dalmaciji nije potrebno jer u istoj "vlada mir".³⁷

Austrijske snage na čelu s generalnom Kneževićem u potpunosti su naputile Dalmaciju 1. siječnja 1810. kada ujedno i francuska vlast ostvaruje potpuni nadzor nad svojim teritorijem. Toga dana ukinuto je opsadno stanje u Dalmaciji.³⁸

Ovaj proglas objavljen je također u 39. broju Kraglškog Dalmatina, dana 17. studenog 1809.³⁹

OGLAS KOMESARA VOJNE VLADE O SLOBODNOM UVOZU U ZADARSKU LUKU I ODRŽAVANJU SAJMA OD 17. STUDENOGA 1809. IZDAN U ZADRU

S obzirom na proteklu opsadu grada i niz drugih okolnosti (poput prisustva austrijske vojske na francuskom teritoriju) sama cirkulacija novca bila je značajno ograničena. Netom nakon proglašenja opsadnog stanja u gradu vojne vlasti 25. srpnja oslobodile su zadarsku luku svih carina i državnih nameta druge vrste, sve u svrhu poticanja opskrbe grada. Na žalost Zadrana, ta vrsta pogodovanja trgovcima nije urodila plodom što je rezultiralo visokim cijenama dostupnih namirnica i općom nestašicom potrošne i lako kvarljive robe poput ulja i mesa.⁴⁰ Gradske vlasti pokušavaju ublažiti situaciju raznim ustupcima od regulacije cijena, podjele namirnica sirotinji do uvođenja tzv "opsadnog novca" koji je trebao osigurati što bolji rad uprave.

Za državnu blagajnu, uz redovnu trgovinu, od velike važnosti bili su i povremeni sajmovi čijim bi oporezivanjem bio osiguran dotok novca u riznicu. Ponovna uspostava monetarne stabilnosti zasigurno je osnovni razlog zbog kojeg je komesar Psalidi 17. studenog 1809. izdao *Oglas o slobodnom uvozu u gradsku luku i*

³⁷ Bralić i Eschebach, "Austrijska opsada Zadra 1809. godine", 222.

³⁸ Bralić i Eschebach, "Austrijska opsada Zadra 1809. godine", 222.

³⁹ Plemich od Maureillan, "PROGHLASEGNE", *Il Regio Dalmata = Kraglški Dalmatin* (Zadar), 17. 11. 1809., 1.

⁴⁰ Bralić i Eschebach, "Austrijska opsada Zadra 1809. godine", 218.

održavanju sajma (Prilog 2). Ukinućem poreza na određeni period, vojne su vlasti zasigurno htjele prvo pokrenuti trgovinski život čije bi plodove pobrali tek nakon uvođenja poreza. Ovakav ustupak prvenstveno je usmjeren prema domaćem stanovništvu čiju je naklonost na više načina pokušala pridobiti francuska vlast, i to kako bi osigurala lakše funkcioniranje uprave. Stoga se ovaj dokument može smatrati i određenim činom "umiljavanja" vlasti pučanstvu.

U preambuli Oglasa tajnik Capponi, u ime komesara vojne vlade Psalidija, navodi kako je sam Oglas određeni ustupak gradu Zadru i njegovim građanima s obzirom na okolnosti koje su u bliskoj prošlosti pogodile grad. Jedna od tih *okolostanci*⁴¹ je neodržavanje gradskog sajma – "dernaka na običajno vrijeme" (Prilog 2). Samo vrijeme i povod redovnog održavanja sajma u tekstu nisu navedeni, no to je zasigurno sajam koji se održavao na blagdan svetog Šimuna, zadarskog nebeskog patrona, koji je u vrijeme austrijske uprave ukinut pa obnovljen francuskim zauzimanjem Zadra.⁴² Posljednji navedeni razlog donošenja Oglasa jesu "snažne potrebe" kraljevske riznice, tj. "Kraljeve Azne"⁴³ kako je navedeno u izvoru (Prilog 2).

Bescarinska trgovina, uvedena po modelu od 25. srpnja proglašenom od strane "Komesara Općenoga od Policie" Opinela, važila je do 22. studenog. Od 23. do 30. studenog određeno je održavanje sajma s "običajnim načinom, i s običajnom slobodštinom" (Prilog 2, članak 2). Predviđeno je bilo da početkom novog mjeseca, dakle od 1. prosinca, vlasti "Kraljeve Azne" započnu sa svojim redovnim načinom rada, tj. uvodi se carina (Prilog 2, članak 3).

Naredbu "Gospodina Generala Vladaoca naprišno"⁴³ prenosi tajnik Capponi koji "umiljato" završava pretposljednji odlomak dokumenta u kojem vjeruje kako će navedeni ustupci u narodu izazvati vjernu zahvalnost prema vladaru koji putem ovog primjera dokazuje narodu koliko brine o njemu te koliko

⁴¹ Riječ rabljena u Oglasu - okolnosti.

⁴² Šime Peričić. *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848.* (Split: Književni krug, 1993.), 188.

⁴³ U žurbi.

je spreman nagraditi one koji su “dostojni njegove ljubavi” (Prilog 2). Ta zahvalnost naroda u ovom bi se slučaju trebala očitovati u popunjenoj državnoj blagajni. Naposlijetku, tajnik Capponi navodi kako će se šira javnost s Oglasom upoznati preko lista *Kraglski Dalmatin*.

ZAKLJUČAK

Ratna zbivanja na dalmatinskom prostoru izuzetan su primjer funkcioniranja vojske i vojne uprave na rubnim područjima sukoba poznatog kao Rat Pete koalicije. Odnos između prodirućih habsburških snaga i lokalnog stanovništva na dalmatinskom teritoriju uvelike govori o odnosu Dalmatinaca prema francuskoj vlasti. Naravno, razloge negativnog pogleda lokalnog stanovništva prema Francuzima valja dijelom tražiti i u odnosu same Katoličke crkve prema francuskoj državi uopće.

Iako su habsburške snage na prostoru Dalmacije polučile osobit uspjeh, Napoleonova konačna pobjeda kod Wagrama te kasniji mir sklopljen u Schönbrunnu još jednom su potvrdili pravilo prema kojemu se bitke ključne za sudbinu Dalmacije vode izvan samog dalmatinskog prostora.

Kako bi ponovno uspostavila red na zauzetom području, francuska vlast 10. studenog 1809. proglasila je opsadno stanje u cijeloj pokrajini. Prekida ga ponovnim ulaskom vojske i državnih institucija u gradove koji su prethodno (često dobrovoljno), svoja vrata otvorili habsburškim graničarima koji su u dva navrata zauzeli dobar dio dalmatinskog prostora.

Drugi pak dokument od 17. studenog 1809. ima dvojni karakter s jednim ciljem, a to je podmirenje “Kraljeve Azne”. U spomenutom dokumentu francuske su vlasti ponovnim pokretanjem gospodarskog i trgovinskog života, zamrlog za vrijeme opsade Zadra, pokušale ostvariti dugoročne prihode kojima bi osigurali cirkulaciju novca. Drugi pak karakter samog dokumenta skriven je u

slatkorječivosti komesara Psalidija koji, poučen dalmatinskim neposluhom iz nedavnog rata, uvjerava Dalmatince o dobroćudnom karakteru novih/starih vlast, ulijevajući nadu u bolje i prosperitetnije sutra koje cijelom Carstvu donosi Napoleon.

Prilog 1. Proglas o opsadnom stanju u Dalmaciji (Zadar, 10. studenoga 1809.).⁴⁴

GENERAL VLADA OCA OD ZADRA I ZAPOVIDNIK OD DALMACIE.

Promisljajuć da s dosaštem Vojske Austrijske u Dalmaciju ostala su razrušena sva vladanja gradska u razlikih Gradovih od Daržave; da pribivaoci pomamiše se toliko teško da su nastojali pomoć namisljenja ove vojske; i da mnoghi meju kraljevim poslenicim ukažujuć u se prighnuti prama neprijateljim, učinili se jesu nedostojni ulisti na parva njihova poslovanja.

Promisljajuć jošter da Oblast Gradska ne može biti iznova povratjena na svoje vlasti, ni na svoja vladaona djelovanja nego s pomoću od vojske.

Naredjuje što slidi.

ČLANAK I.

Sva Daržava od Dalmacie nazvana jest u stanju od obside.

ČLANAK II.

Oblasti Gradske koje nisu bile razrušene u vrime kada se nahodjaše vojska Austrijska biti će podložne Oblasti vojničkoj, podati će razlogh ovoj oblasti od onoga što su učinili za uzdaržati u miru onu krainu koja biaše pouzdana njihovom

⁴⁴ HR-DAZD-386, Štampe, kut. 20, fasc. 67, *Proglas o opsadnom stanju u Dalmaciji (Zadar, 10. studenoga 1809.)*.

vladanju, i u svemu onomu što se pristoji ovom vladanju biti će uprav podložni Zapovidnicim Vojničkim od pristojnih Okolišja.

ČLANAK III.

Oblasti Gradske od Kraina u kojima biahu Austrianci biti će prominjene odma kada vojska iznova ulize u ove Kraine.

ČLANAK IV.

Biti će jedan Općeni Komesar od Vladanja Vojničkoga koji će služiti kako za tumačitelja meju Vladaocem, i Oblastim Gradskim i Sudbenim.

Gospodin Psalidi Komesar od Rata Kraljevstva od Italie imenovan je za ispuniti poslovanja Komesara Općenoga od Vladanja Vojničkoga.

Njegove vlasti prostriti će se toliko jer i varhu općene policie zastavljene s' naredbom koja je navistila tvardograd od Zadra u stanju obside.

ČLANAK V.

Komesaru Općenomu od Vladanja Vojničkoga stvorenu s' ovom Naredbom, naslonjeno je da je čini poznati svimi Oblastim Gradskim i Sudbenim od Dalmacie, i da je čini proghlasiti.

U Zadru, ovi dan 10. Studenoga 1809.

PLEMIĆ OD MAUREILLAN

Prilog 2. Oglas komesara vojne vlade o slobodnom uvozu u zadarsku luku i održavanju sajma (Zadar, 17. studenoga 1809.).⁴⁵

KRALJEVSTVO OD ITALIE.

DARŽAVA OD DALMACIJE

U STANJU OD OBSIDE.

KOMESAR OPĆENI

OD VLADANJA VOJNIČKOGA.

OZNaNJENJE

Hotiuć Gospodin General Vladaoc ukazati osobito ljubeznivo prighnutje prema Gradu od Zadra radi nevolje podnesene u prošjastoj obsidi; i promišljajuć da okolostance⁴⁶ njesu dopustile da ovi Grad uživa Dernak⁴⁷ na običajno vrijeme; tolhkojer⁴⁸ promisliajuć na snažne potrebe Kraljeve Azne,⁴⁹ naredio je na dan 15. tekućega:

1. Da slobod uvesti trgovine brez platiti Carinu, kako je bilo proglašeno s' oznanjenjem
od 25. Sarpnja po Gospodinu Komesaru Općenomu od Policie, naslidovati će do 22. ovoga miseca Novembra.
2. Da od dneva 23. ovoga miseca do dneva tridesetoga bude imati misto Dernak s' običajnim načinim, i s običajnom slobodštinom.

⁴⁵ HR-DAZD-386, Štampe, kut. 20, fasc. 69, *Oglas komesara vojne vlade o slobodnom uvozu u zadarsku luku i održavanju sajma (Zadar, 17. studenoga 1809.)*.

⁴⁶ Okolnosti.

⁴⁷ U talijanskoj inačici dokumenta stoji *la fier*a, sajam.

⁴⁸ Također.

⁴⁹ Perz. Hazna- riznica.

-
3. Da od prvoga dneva mieseca Decembra došjastnoga svaršiti će slobod uvoditi i izvoditi targovine brez platiti carinu, i iznova početi će se plaćati Carina od skončanja, i sve drughe vlasti Kraljeve Azne.

Ja naprišno⁵⁰ dajem na općeno znanje ova providna naredjenja Gospodina Generala Vladaoca, i jesam stanovit da ću uzbuditi u sardczu sviuh Gradjana od Zadra nova ćućenja od harnosti prama jednom Vladanju koje čini uživati, kako je moguće, plode svoje blagodarnosti onimi koji su se učinili dostojni njegove ljubavi, sasvim da se Kraljeva Azna nahodi u potrebi.

Ovo oznanjenje prineseno u jezik slovinski biti će proglaseno, i upisano u Listu rečenu *Kraglski Dalmatin* na općeno znanje.

U Zadru, na 17. Studenoga 1809.

FR. PSALIDI.

CAPPONI Tajnik Srednji.

⁵⁰ U žurbi.

IZVORI:

Hrvatska – Državni arhiv u Zadru – fond 386, Štampe (HR-DAZD-fond 386, Štampe).

LITERATURA:

Bralić, Ante; Eschebach, Tea. "Austrijska opsada Zadra 1809. godine". *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 50 (2008): 213-234.

Brnardić, Vladimir. "Hrvatska vojnička obitelj – Kneževići od Svete Helene". *Povijesni prilozi* 26, br. 33 (2007): 289-308.

Curač, Ante I. "Izvještaj generala Molitora o pohodu na Dalmaciju 1806. godine". Hrvatski povijesni portal. Pristup ostvaren 28. 1. 2020. <http://povijest.net/2018/?p=3009>

Dumas, grof Matthieu, lieut. gen. *Memoirs of his own time; including the revolution, the empire and the restoration by lieut.-gen. count Mathieu Dumas. In two volumes. VOL. II.* London, Richard Bentley, New Burlington street, Publisher in Ordinary to Her Majesty, 1839.

Fredriksen, John C. "Dumas, Matthieu (1753 – 1837)". U: *Revolutionary War Almanac*, 354. New York: Facts on File, 2006.

Il regio Dalmata = Kraglski Dalmatin (Zadar), 1806.

"Lieutenant- general Molitor". U: *A new biographical dictionary, of 300 cotemporary public characters british and foreign, of all ranks of professions.* vol II., dio II., 795-796. London: Geo B. Whittaker, Ave Maria Lane, 1825.

Manners Chichester, Henry. "Brady, Thomas (1752. – 1827)". U: *Dictionary of National Biography, 1885-1900, Volume 6.*, 193. London: Smith Elder & co., 1886.

Mimica, Bože. "Francuska uprava u Dalmaciji (1805.-1809.) i Ilirske pokrajine (1809.-1813.) s posebnim osvrtom na uporabu novca". U: *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809. - 1813.). Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti prigodom dojestote obljetnice proglašenja Ilirskih pokrajina*

(Zagreb - Zadar, 1.-3. listopada 2009.), uredio akademik Franjo Šanjek, 509-534. Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnost, 2010.

Mimica, Bože. *Dalmacija u moru svjetlosti - povijest Dalmacije od antike do kraja XX.st., 2. dio*. Zagreb: Dušević i Kršovnik d.o.o., 2004.

Pederin, Ivan. *Napoleon i europske sile u borbi za Dalmaciju (1797. - 1813.)*. Zadar: Matica hrvatska, Ogranak Zadar, 2015.

Peričić, Šime. *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848.* Split: Književni krug, 1993.

“Rebrovich, Matthias” The Napoleon series archive (on-line), The Waterloo association, Pristup ostvaren 28. 1. 2020. https://www.napoleon-series.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsR.html.

Roksandić, Drago. *Vojna Hrvatska – La Croatie militaire (1809. - 1813.)*. Zagreb: Školska knjiga, Stvarnost, 1988.

“Stojčević, Andrija”, Hrvatska enciklopedija (on-line), Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 28. 1. 2020. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58214>.

Šišić, Ferdo. *Hrvatska povijest, treći dio: od godine 1790. do godine 1847.* Zagreb: Dionička tiskara u Zagrebu, 1913.

Tominac, Nikola. “Hrvatske krajiške pukovnije u francusko- habsburškom ratu 1908. godine (II.) Marmontov rat u Lici i Dalmaciji”. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 38 (2011), br. 1: 167 - 191.



FORMIRANJE UPRAVE I IZBOR SLUŽBENIKA DUBROVAČKE POKRAJINE 1811. GODINE

*Jadran Jeić, Danko Mihajlović i Irena Ipšić*¹

UVOD

U radu je obrađen teritorijalni preustroj francuske uprave u Ilirskim pokrajinama 1811. godine te izbor općinskih i gradskih predstavnika vlasti na primjeru Dubrovačke pokrajine. Temelj rada je arhivski dokument u kojem se donosi popis gradova i općina, imena i prezimena gradonačelnika, njihovih zamjenika i članova općinskog vijeća, te općinskih glavara ili sindika i njihovih zamjenika. U popisu je naveden i broj stanovnika po općinama. Dokument je pisan francuskim jezikom, a i imena su većinom pisana u francuskoj inačici. Primjerice, Stjepan je ubilježen kao *Etienne*, Ivan kao *Jean*, Andro kao *Andreas*, Mato kao *Mathieu* i slično. Ovaj dokument čuva se u Državnom arhivu u Dubrovniku u arhivskom fondu iz vremena francuske uprave u Dubrovniku (1808.-1814.), a nosi naziv *Acta Gallica*.²

FORMIRANJE FRANCUSKE UPRAVE NA DUBROVAČKOM PODRUČJU

Dubrovačko područje je, nakon ukinuća Republike 1808. godine, postalo posebna teritorijalna i upravna cjelina u sklopu francuskog Italskog Kraljevstva.³ Za

¹ Jadran Jeić i Danko Mihajlović studenti su prve godine preddiplomskog sveučilišnog studija "Povijest Jadrana i Mediterana" na Sveučilištu u Dubrovniku. Irena Ipšić docentica je na Odjelu za humanističke studije (u osnivanju) na Sveučilištu u Dubrovniku.

² Hrvatska (dalje: HR), Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DADU), *Acta Gallica*, Općinski poslovi, Rub. 5-9, Tit. 9, 1811. Sumarni inventar fonda *Acta Gallica* donosi se u radu Stjepana Ćosića. Vidi: Stjepan Ćosić, "Sumarni inventar fonda središnje francuske uprave u Dubrovniku (*Acta Gallica*)", *Arhivski vjesnik* 38 (1995), 149-195.

³ Stjepan Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike (1808.-1848.)* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999), 13-68. O političkom i društveno-gospodarskom stanju u Dubrovniku

Dubrovnik je to razdoblje velikih promjena. Ukida se ukorijenjeni aristokratski poredak, a od razvijenog i gospodarski neovisnog područja postaje tek područje unutar jednog velikog i moćnog Carstva.⁴ To je razdoblje novog političkog ustroja vlasti, ali i velikih promjena na nivou administrativnih, upravnih i sudbenih institucija.⁵ Uvodi se *Code Civil*⁶ čime je uvedena jednakost svih građana pred zakonom, obvezni građanski brak, ali i određeni oblici poreza, te obvezna novačenja što je izazvalo veliko nezadovoljstvo kod stanovništva. Istovremeno nije ukinut feudalni poredak koji je bio velika kočnica agrarnom razvoju.⁷ Po pitanju uprave vlast je bila organizirana na dvije razine - središnju i općinsku. Središnja vlast bila je višeg stupnja, a na čelu joj je bio civilni upravitelj ili intendant (*Proveditore, Intendente generale*). Središnjoj vlasti bila je podređena općinska uprava na čijem se čelu nalazio načelnik i općinsko vijeće od 12 članova.⁸

Novo razdoblje u organizaciji francuske uprave počinje uspostavom Ilirskih pokrajina i traje sve do francuskog poraza i uspostave austrijske vlasti u Dubrovniku 1814. godine. Ovo razdoblje obilježeno je nizom promjena u upravnim strukturama i pokušajima interveniranja u društvene odnose. Ilirske pokrajine osnovane su Napoleonovim Dekretom od 14. listopada 1809. godine, dok je Dekret o organizaciji uprave u Ilirskim pokrajinama donesen tek 15. travnja 1811. godine.⁹

početkom 19. stoljeća, te događajima koji su prethodili i utjecali na pad Republike više u: Lujo Vojnović, *Pad Dubrovnika (1797.-1806.)* (Zagreb: Fortuna, 2009); Vesna Čučić, *Posljednja kriza Dubrovačke Republike* (Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku i Matica hrvatska, 2003), 23-140. Zanimljive crtice iz života Grada u vrijeme pada Republike iznosi Josip Bersa. Vidi: Josip Bersa, *Dubrovačke slike i prilike (1800.-1880.)* (Zagreb: Redovno izdanje Matice hrvatske, 1941): 29-45.

⁴ Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike (1808.-1848.)*, 33-42.

⁵ Više u: Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike (1808.-1848.)*, 13-68.

⁶ Marko Petrak, "Code Civil i hrvatska pravna kultura", u: *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809. - 1813.)*. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti prigodom dvjestote obljetnice proglašenja Ilirskih pokrajina (Zagreb - Zadar, 1.-3. listopada 2009.), ur. akademik Franjo Šanjek (Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnost, 2010), 455-470., pristup ostvaren 10. 12. 2019., <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=33694>

⁷ Ivan Pederin, "Otpor francuskoj vlasti u Dalmaciji i Ilirskim pokrajinama poslije 1806.", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 45 (2003), 294.

⁸ Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike (1808.-1848.)*, 43-47.

⁹ Glavnim gradom Ilirskih pokrajina proglašena je Ljubljana. Više u: Stjepan Ćosić, "Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama", *Anali Dubrovnika* 35 (1997): 47; Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike (1808.-1848.)*: 69-75. Na čelu Ilirskih Pokrajina bila je glavna uprava (*Governo generale*) koja se sastojala od

Na čelu svake pokrajina bio je intendant koji je izravno odgovarao vrhovnom namjesniku Ilirskih pokrajina u Ljubljani. Položaj intendanta reguliran je zakonom, a zaduženja su mu bila osiguranje i nadzor izvršavanja zakona i naredbi koji su se odnosili na ubiranje poreza i prihoda od državnih dobara, voda i šuma, lova i ribolova, održavanje i popravljjanja cesta, upravljanje dobrotvornim ustanovama, javnom nastavom, zdravstvom, trgovinom, zatvorima, upravom u pokrajinama, okruzima, kotarevima i općinama te nadzor policijskih poslova.¹⁰

Dubrovnik je (skupa s Kotorom) činio jednu od sedam Ilirskih pokrajina (pored Kranjske, Koruške, Istre, Civilne Hrvatske, Dalmacije i Vojne Hrvatske). Dubrovačka pokrajina se, prema tada provedenoj upravnoj organizaciji, sastojala od područja nekadašnje Dubrovačke Republike (s pripadajućim otocima), područja Boke kotorske i otoka Korčule. Pokrajina je imala 3 okruga (distrikta): Dubrovnik, Kotor i Korčulu, a oni su se dijelili na 10 kotara:¹¹ Dubrovnik, Cavtat, Kotor, Herceg Novi, Budva, otok Mljet, Slano, Pelješac, Korčula i Lastovo. Na teritoriju Pokrajine tada je živjelo 71.907 stanovnika.¹² Naknadno je okrug Korčula sveden na nivo kotara pa se Pokrajina u konačnici sastojala od samo dva okruga - Dubrovačkog i Kotorskog.¹³

Dubrovački okrug sastojao se od 6 kotara (Dubrovnik, Cavtat, Mljet, Slano, Orebić i Lastovo) i 19 općina od kojih je najbrojnija općina bila općina Dubrovnik, koja je obuhvaćala područje Grada, Pila, Ploča, Bosanke i Gruža i brojila 6.289

vrhovnog namjesnika (*governatore generale*), glavnog financijskog intendanta (*intendente generale delle finanze*), komesara pravosuđa (*commisario di giustizia*) i vijeća (*consiglio*). Vijeće su tvorili namjesnik (*governatore generale*), predsjednik (*presidente*), financijski intendant (*intendente generale delle finanze*), komesar pravosuđa (*commisario di giustizia*) i dva prizivna sudca (*giudici della corte d'appello*). Vijeće je djelovalo i kao vrhovni sud, preispitivalo je i sve policijske odluke, te odlučivalo o prizivu. Vidi: Tamara Šarić-Šušak, "Kraljevska poddelegacija vlade u Splitu 1811.-1816.", *Kulturna Baština* 34 (2007), 103-105., pristup ostvaren 10. 12. 2019., <https://hrcak.srce.hr/66355>

¹⁰ Šarić-Šušak, "Kraljevska poddelegacija vlade u Splitu 1811.-1816.", 103.

¹¹ Kotarevi su predstavljali posebne teritorijalne jedinice i nisu imali posebnu upravu.

¹² Čosić, "Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama", 47.

¹³ Frane Ivković, "Ustroj uprave u Boki Kotorskoj od francuske uprave 1807. do kraja druge austrijske uprave 1918. godine", *Radovi zavoda za povijesne znanosti Hazu u Zadru* 53 (2011), 192-193.

stanovnika.¹⁴ Nažalost, podaci o općini Dubrovnik nisu pronađeni u arhivskom dokumentu koji se za ovu svrhu transkribirao, no navedeni su prema podacima koje donosi Stjepan Ćosić u članku o Ilirskim pokrajinama.¹⁵ Ostale općine Dubrovačkog okruga su: Rijeka dubrovačka (1.653)¹⁶, Župa dubrovačka (1.887), Zaton (1.531), Lopud (718), Šipan (821), Cavtat (1.894), Pridvorje (1.597), Pločice (1.619), Lisac (1.325), Imotica (1.202), Mljet (896), Slano (1.485), Ston (1.408), Janjina (947), Kuna (1.869), Trpanj (807), Orebić (2.138), Lastovo (958). Ukupno je na području ovih 18 općina tada pobrojano 24.748 stanovnika, što s općinom Dubrovnik daje ukupan broj od 31.037 stanovnika.¹⁷

Okrug Korčula, koji je ujedno bio i kotar Korčula, obuhvaćao je četiri općine: Korčulu (2.517), Račišće (704), Smokvicu (629) i Blato (2.603). Kotar Korčula je ukupno imao 6.453 stanovnika.¹⁸

Okrug Kotor se dijelio na tri kotara: Kotor, Herceg Novi i Budva. Okrug je ukupno obuhvaćao 13 općina: Kotor (2.530), Prčanj (2.500), Tivat (1.900), Luštica (2.350), Dobrota (2.400), Perast (2.660), Risan (2.650), Herceg Novi (3.560), Bijela (2.900), Budva (2.201), Paštrovići (2.080), Lazarovići (1.950), Cuicovich¹⁹ (1.890). Okrug Kotor ukupno je imao 31.571 stanovnika.²⁰ Na nivou cijele Dubrovačke

¹⁴ Ćosić, "Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama", 47.

¹⁵ Ćosić, "Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama", 47.

¹⁶ U zagradama je naveden broj stanovnika prema arhivskom izvoru: HR-DADU-*Acta Gallica*, Općinski poslovi, Rub. 5-9, Tit. 9, 1811.

¹⁷ HR-DADU-*Acta Gallica*, Općinski poslovi, Rub. 5-9, Tit. 9, 1811. Podatke o općinama i broju stanovnika donosi i Stjepan Ćosić u svom radu o Ilirskim Pokrajinama, no izostavljena je općina Zaton, a broj stanovnika je nešto viši. Vidi: Ćosić, "Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama", 47. Moguće da se radi o različitim dokumentima.

¹⁸ HR-DADU-*Acta Gallica*, Općinski poslovi, Rub. 5-9, Tit. 9, 1811. O prilikama na otoku Korčula u vrijeme francuske uprave vidi: Vinko Ivančević, "Korčula pod Francuzima (1806-1813)", *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 19 (1972), 341-371.

¹⁹ Ćuković je naselje koje se nalazilo na području pod nazivom *Verige*. To mjesto danas nosi naziv Kamenari.

²⁰ HR-DADU-*Acta Gallica*, Općinski poslovi, Rub. 5-9, Tit. 9, 1811. Detaljnu podjelu općina Kotorskog okruga po naseljima vidi u: Ivković, "Ustroj uprave u Boki Kotorskoj od francuske uprave 1807. do kraja druge austrijske uprave 1918. godine", 192-193.

pokrajine tada je popisano ukupno 69.061 stanovnika. Taj broj je nešto niži od broja kojeg donosi Stjepan Ćosić (71.907 stanovnika).²¹

Prema Dekretu od 15. travnja 1811. godine i članku 108., uprava na lokalnoj razini je formirana u odnosu na broj stanovništva i važnost općine. Općinama koje su imale više od 2.400 stanovnika upravljao je gradonačelnik (*Maire*) uz općinsko vijeće koje je brojilo više članova. Uz njih bila su još dva podnačelnika (*Adjoints*). Ako su općine imale manje od 2.400 stanovnika, njima je upravljao načelnik (*Syndic*) i njegov zamjenik (*Suppleant*).²² Prema navedenom kriteriju na području okruga Dubrovnik samo je grad Dubrovnik imao gradonačelnika, na području okruga Korčula samo grad Korčula, dok je u Kotorskom okrugu čak pet općina imalo status gradova – Kotor, Herceg Novi, Bijela, Perast i Risan.²³

Sve navedene kandidate za općinske čelnike i vijeća trebao je, uz potvrdu generalnog guvernera, potvrditi i sam Napoleon. Procedura se oduljila te je Napoleon tek u ožujku 1812. godine potvrdio članove vijeća i Saba Giorgija kao gradonačelnika Dubrovnika, ali i sve ostale gradonačelnike, sindike i vijećnike u drugim općinama. Općinsko vijeće Dubrovnika činilo je osam plemića (trojica iz obitelji Sorgo, dvojica iz obitelji Bona, te po jedan član obitelji Giorgi, Menze i Kaboga). Vijeće je također činilo osam građana među kojima i dvojica Židova, Daniel Terni i Josip Mandolfo. Međutim, u Dubrovniku nisu svi bili spremni na suradnju s francuskim vlastima pa su se na prvu sjednicu Općinskog vijeća odazvali samo građani, no ne i plemići. Vijeće je djelovalo u nepotpunom sastavu sve do kraja francuske vlasti 1814. godine.²⁴

²¹ Ćosić, "Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama", 47-48.

²² Ćosić, »Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama.«: 48; Ivković, "Ustroj uprave u Boki Kotorskoj od francuske uprave 1807. do kraja druge austrijske uprave 1918. godine", 193-194.

²³ HR-DADU-*Acta Gallica*, Općinski poslovi, Rub. 5-9, Tit. 9, 1811. Također vidi: Ćosić, "Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama", 47-48.

²⁴ Ćosić, "Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama", 47-48.

POPIS SLUŽBENIKA DUBROVAČKE POKRAJINE 1811. GODINE

DUBROVAČKI OKRUG²⁵

Rijeka dubrovačka (Ombla) - 1653 stanovnika

Glavar (*Syndic*): Marko Đuvrinović (*Marc Giuvrinovich*)²⁶

Zamjenik (*Suppleant*): Luka Urljević (*Luc Urglievich*)

Župa dubrovačka (Breno) - 1887 stanovnika

Glavar: Andro Turčinović (*Andreas Turcinovich*)

Zamjenik: Miho Knego (*Michel Knego*)

Zaton (Malfi) - 1531 stanovnik

Glavar: Ivan Medini (*Jean Medini*)

Zamjenik: Antun Slošilo (*Antoine Slosillo*)

Lopud (Mezzo) - 718 stanovnika

Glavar: Petar Đivović (*Pierre Givovich*)

Zamjenik: Stjepan Lazarović (*Etienne Lazzarovich*)

²⁵ Svi podatci koji se donose u popisu koji slijedi preuzeti su iz arhivskog fonda *Acta Gallica* (HR-DADU-*Acta Gallica*, Općinski poslovi, Rub. 5-9, Tit. 9, 1811). U dokumentu nedostaju podatci za područje grada Dubrovnika.

²⁶ U zagradama je ime i prezime navedeno isto kao i u izvornom arhivskom dokumentu kako bi se uvidio način bilježenja imena i prezimena tijekom francuske uprave. Tamo gdje nismo bili sigurni oko prijevoda prezimena, ono je ostavljeno u originalnom zapisu (u kurzivu).

Šipan (*Giuppana*) - 821 stanovnik

Glavar: Stjepan Nasdini (*Etienne Nasdini*)

Zamjenik: Marin Murati (*Marin Muratti*)

Cavtat (*Vieux-Raguse*) -1894 stanovnika

Glavar: Josip Nardelli (*Joseph Nardelli*)

Zamjenik: Mato Drobac (*Mathieu Drobaz*)

Pridvorje (*Pridvorie*) - 1597 stanovnika

Glavar: Petar Prokurica (*Pierre Procuriza*)

Zamjenik: Ivo Škipa (*Ivo Schippa*)

Pločice (*Plocize*) - 1619 stanovnika

Glavar: Petar Đangradović (*Pierre Giangradovich*)

Zamjenik: Niko Budman (*Nico Budman*)

Lisac (*Lissaz*) -1325 stanovnika

Glavar: Petar Radelja (*Pierre Radeglia*)

Zamjenik: Stjepan Brbora (*Etienne Barbora*)

Imotica (*Imotizza*) - 1202 stanovnika

Glavar: Matija Stanković (*Mathieu Stankovich*)

Zamjenik: Ivan Šcotrić (*Jean Sciotrich*)

Mljet (Meleda) - 896 stanovnika

Glavar: Ivan Hazdovac (*Jean Hasdovaz*)

Zamjenik: Josip Bašica (*Joseph Basciza*)

Slano - 1485 stanovnika

Glavar: Ivan Bevilaqua (*Jean Bevilacqua*)

Zamjenik: Antun Perušina (*Antoine Peruscinna*)

Ston (Stagno) - 1408 stanovnika

Glavar: Marko Šuljaga (*Marc Sciugliaga*)

Zamjenik: Stjepan Brbora (*Etienne Barbora*)

Janjina (Jagnina) - 947 stanovnika

Glavar: Marko Mravović (*Marc Mravovich*)

Zamjenik: Antun Lopin (*Antoine Lopin*)

Kuna (Cunna) - 1869 stanovnika

Glavar: Matija Lukač (*Mathieu Lucac*)

Zamjenik: Matija Vidoje (*Mathieu Vidose*)

Trpanj (Trapano) - 807 stanovnika

Glavar: Vicko Augustinović (*Vincent Augustinovich*)

Zamjenik: Stjepan Tepšić (*Etienne Tepscich*)

Orebić (Sabioncello) - 2138 stanovnika

Glavar: Ivan Bogić (*Jean Boghich*)

Zamjenik: Matija Perović (*Mathieu Pierovich*)

Lastovo (Lagosta) - 958 stanovnika

Glavar: Marin Fulmiz (*Marin Fulmiz*)

Zamjenik: Antun Fulmiz (*Antoine Fulmiz*)

KOTORSKI OKRUG

Kotor (Cattaro) - 2530 stanovnika

Gradonačelnik (*Maire*): Nikola Rafaeli (*Nicolas Rafaeli*)

Podnačelnici (*Adjoints*): Tripun Gregorina (*Triffon Gregorina*), Jeronim Coda (*Girolamo Coda*) Članovi vijeća (*Member du Conseil*): Ivan Stanislav Đurović (*Jean Stanislas Durovich*), Marko Gregorina (*Marc Gregorina*), Ivan Zarbarini (*Jean Zarbarini*), Špiro Sutović (*Spiridion Suttovich*), Ilija Lombardić (*Elias Lombardich*), Tripun Ziffra (*Triffon Ziffra*), Nikola Nanessi (*Nicholas Nanessi*), Andro Drašković (*Andreas Drascovich*), Nikola Ognjenović (*Nicholas Ognienovich*), Antun Rossi (*Antoan Rossi*), Božo Đuranović (*Nadal Giuranovich*), Josip Petrović (*Joseph Petrovich*), Tripun Petrović (*Triffon Petrovich*), Marko Pasquali (*Marc Pasquali*), Ilija Vlastelinović (*Elias Vlastelinovich*).

Prčanj (Perzagno) - 2500 stanovnika

Gradonačelnik: Filip Beskuća (*Filippe Biscuccia*)

Podnačelnici: Luka Florio (*Lucas Florio*), Ilija Verona (*Elias Verona*)

Tivat (Teodo) - 1900 stanovnika

Glavar: Franko Jacogna (*Franco Jacogna*)

Zamjenik: Marko Richeglia (*Marco Richeglia*)

Luštica (Lustizza) - 2350 stanovnika

Glavar: Marko Kersenac (*Marco Kersenaz*)

Zamjenik: Stanko Kaluđerović (*Stanco Calugerovich*)

Dobrota - 2400 stanovnika

Načelnik: Antun Đuro Radimiri (*Antonio Di Giorgio Radimiri*)

Zamjenici: Božo Radoničić (*Noel Radonicich*), Pavo Matović (*Paul Mattovich*)

Perast (Perasto) - 2660 stanovnika

Gradonačelnik: Lujo Visković (*Aloise Viscovich*)

Podnačelnici: Matija Mena (*Mathien Mena*), Josip Rupšić (*Joseph Rupsich*)

Risan (Risano) - 2650 stanovnika

Gradonačelnik: Ilija Lučić (*Elias Lucich*)

Podnačelnici: Teodor Ivelić (*Teodore Ivelich*), Andrija Kolumbarić (*Andreas Columbarich*)

Herceg Novi (Castel-Nuovo) - 3560 stanovnika

Gradonačelnik: Nikola Tifković (*Nicholas Tifcovich*)

Podnačelnici: Aleksandar Gorakuća (*Aleksandre Goracuchi*), Augustin Reggio (*Augustin Reggio*)

Bijela (Bianca) - 2900 stanovnika

Gradonačelnik: Rasto Đurašević (*Rasto Giurassevich*)

Podnačelnici: Tripun Smechia (*Triffon Smeccchia*), Luka Crnogorčević (*Luc Cernogorcevich*)

Budva (Budua) - 2201 stanovnik

Glavar: Jakov Rosa (*Jaques d`And. Rosa*)

Zamjenik: Pavo Maina (*Paul Maina*)

Paštrovići (Pastrovichio) - 2080 stanovnika

Glavar: Đuro Gregović (*Guiro Gregovich*)

Zamjenik: Luka Ljubiška (*Luc Gliubisca*)

Lazarovići (Lazzarovich) - 1950 stanovnika

Glavar: Filip Lazarović (*Filippe Lazarovich*)

Zamjenik: Ivo Ercegović (*Ivo Ercegovich*)

Čuković (Cuicovich) - 1890 stanovnika

Glavar: Ivo Čuković (*Ivo Cuicovich*)

Zamjenik: *Griocich*

KORČULANSKI OKRUG

Korčula (*Curzola*) - 2517 stanovnika

Gradonačelnik: Matija Miloš (*Mathieu Milos*)

Podnačelnici: Ivan Ivanišević (*Jean Ivanissevich*), Petar Dimitri (*Pierre Dimitri*)

Članovi vijeća: Frano Đano (*Franco Giannio*), Antun Boschi (*Antoine Boschi*), Jakov Španić (*Jaques Spanich*), Antun Medini (*Antoine Medini*), Marin Verzoti (*Marin Verzotti*), Ivan Španić (*Jean Spanich*), Vinko Samueli (*Vincent Samuelli*), Josip Lovričević (*Joseph Lovrichievich*), Vinko Zaffron (*Vincent Zaffron*), Gašpar Mirošević (*Gaspard Mirosevich*), Dominik Depolo (*Dominique Depolo*), Vinko Bonvardo (*Vincent Bonvardo*), Antun Miuttini (*Antoane Miuttini*), Dominik Andrijić (*Dominique Andrichy*).

Račišće (*Racischie*) - 704 stanovnika

Glavar: Mihovil Silić (*Michel Sillich*)

Zamjenik: Tadija Maskurana (*Tadea Mascurana*)

Smokvica (*Smoguiza*) - 623 stanovnika

Glavar: Kuzma Tomašić (*Cosimo Tomascich*)

Zamjenik: *Antoine Marc Lans*

Blato (*Blatta*) - 2603 stanovnika

Gradonačelnik: Petar Cetinić (*Pierre Cettinich*)

Podnačelnici: Franjo Kunjašić (*Francois Cugnassich*), Nikola Kamić (*Nicholas Kamich*).

ZAKLJUČAK

Na temelju dokumenta iz arhivskog fonda *Acta Gallica* Državnog arhiva u Dubrovniku u radu je na primjeru Dubrovačke pokrajine obrađen teritorijalni preustroj francuske uprave u Ilirskim pokrajinama proveden 1811. godine. Uz popis okruga, kotareva, gradova i općina naveden je i poimenični popis izabranih općinskih i gradskih predstavnika vlasti. U popisu se donosi i broj stanovnika pa se tako zna da je na području 18 općina Dubrovačkog okruga živjelo 24.748 stanovnika, što s općinom Dubrovnik daje ukupan broj od 31.037 stanovnika. Na području okruga Korčula, koji je ujedno bio i kotar Korčula, popisane su četiri općine koje su ukupno brojale 6.453 stanovnika. Okrug Kotor obuhvaćao je 13 općina i ukupno je imao 31.571 stanovnika. Prema tome na području Dubrovačke pokrajine 1811. godine živjelo je oko 70.000 stanovnika.

Razdoblje Ilirskih pokrajina donijelo je korjenite promjene u upravnoj organizaciji, administraciji, građanskim pravima i obvezama te društvenim odnosima, no zbog trajanja od svega nekoliko godina, započete reforme nisu donijele značajnije rezultate, a reorganizacija i modernizacija upravnih i društvenih struktura provedena je tek pod novom austrijskom upravom.

IZVORI:

Hrvatska - Državni arhiv u Dubrovniku - *Acta Gallica* (HR-DADU-*Acta Gallica*).

LITERATURA:

Bersa, Josip. *Dubrovačke slike i prilike (1800.-1880.* Zagreb: Redovno izdanje Matice hrvatske, 1941.

Ćosić, Stjepan. *Dubrovnik nakon pada Republike (1808.-1848.)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999.

Ćosić, Stjepan. "Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama". *Anali Zavoda za povijesne znanosti u Dubrovniku* 35 (1997): 37-62.

Ćosić, Stjepan. "Sumarni inventar fonda središnje francuske uprave u Dubrovniku (*Acta Gallica*)". *Arhivski vjesnik* 38 (1995): 149-195.

Čučić, Vesna. *Posljednja kriza Dubrovačke Republike*. Zagreb-Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku i Matica hrvatska, 2003.

Ivančević, Vinko. "Korčula pod Francuzima (1806-1813)", *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 19 (1972): 341-371.

Ivković, Frane. "Ustroj uprave u Boki Kotorskoj od francuske uprave 1807. do kraja druge austrijske uprave 1918. godine". *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 53 (2011): 189-200.

Pederin, Ivan. "Otpor francuskoj vlasti u Dalmaciji i Ilirskim pokrajinama poslije 1806.". *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 45 (2003): 291-308.

Petrak, Marko. "Code Civil i hrvatska pravna kultura". U: *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809. - 1813.)*. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti prigodom dojestote obljetnice proglašenja Ilirskih pokrajina (Zagreb - Zadar, 1.-3. listopada 2009.), uredio akademik Franjo Šanjek, 455-470.

Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnost, 2010. Pristup ostvaren 10. 12. 2019. <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=33694>.

Šarić-Šušak, Tamara. "Kraljevska poddelegacija vlade u Splitu 1811.-1816.". *Kulturna Baština* 34 (2007): 101-120. Pristup ostvaren 10. 12. 2019. <https://hrcak.srce.hr/66355>.

Vojnović, Lujo. *Pad Dubrovnika (1797.-1806.)*. Zagreb: Fortuna, 2009.



JAVNOZDRAVSTVENE MJERE U ZADRU 1810. GODINE

Dario Šagolj¹

UVOD

Propašću Mletačke Republike 1797. godine u Dalmaciju dolazi austrijska uprava koja zatiče Dalmaciju u nepovoljnom položaju kada je riječ o javnom zdravstvu i čistoći. Austrijska uprava zaključila je da svakako treba doći do provođenja temeljitih reformi kojima bi se uredile i modernizirale zanemarene grane javne uprave unutar kojih je obuhvaćeno i javno zdravstvo. No u prvim godinama austrijske vladavine dolazi do rata koji za sobom kao posljedicu vuče i pad vrijednosti novca, ekonomsku krizu te samim time dovodi do pogoršanja prilika na području Dalmacije. Godine 1802. dalmatinski guverner Peter Goëss teži uvođenju novog sistema epidemiološke zaštite, preuređenju bolnice i lazareta. Budući da je austrijska administracija sporo obavljala svoj posao, nije bilo moguće u tom kratkom vremenu realizirati sve planove.²

Prekretnica za povijest i razvoj zdravstva u Dalmaciji bila je 1806. godina, odnosno početak francuske uprave. Francusku upravu, kad je riječ o zdravstvu, vrlo pozitivnom ocjenjuje povjesničar medicine Mirko Dražen Grmek u više svojih radova koji se bave poviješću zdravstva Dalmacije i Zadra.³

¹ Dario Šagolj student je prve godine diplomskog sveučilišnog studija povijesti na Hrvatskom katoličkom Sveučilištu.

² Mirko Dražen Grmek, "Opći pogled na zdravstvene prilike u Dalmaciji za vrijeme francuske vladavine, napose u prvoj godini nove uprave (1806)", *Starine* 50 (1960), 401-402.

³ Mirko Dražen Grmek, "Pregled povijesti zdravstvenih prilika u Zadru", *Liječnički vjesnik* 72 (1950) br. 4-5: 178-184; Mirko Dražen Grmek, "Zdravstvene prilike u Dalmaciji za vrijeme francuske vladavine, napose u prvoj godini nove uprave (1806)", *Starine JAZU. Odjel za filozofiju i društvene nauke* 50 (1960): 401-426; Mirko Dražen Grmek, "Medicinsko-kirurška škola u Zadru 1806-1811.", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Odjel za medicinske nauke* 7 (1961), 5-64; Mirko Dražen Grmek, "Medicinski tečajevi u Trogiru i Šibeniku za vrijeme francuske vladavine", *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 8-9 (1962), 379-394.

Iako je francuska uprava bila kratka i trajala je svega sedam godina, dolazi do ostvarenja nekih davnih priželjkivanja: utemeljenje važnih zdravstvenih i školskih ustanova te uspostava nove, znatno efikasnije državne administracije. Prvi francuski civilni upravitelj Dalmacije Vincenzo Dandolo, i sam po zanimanju ljekarnik, zalagao se, između ostalog, za poboljšanje zdravstvenog stanja u Dalmaciji.⁴ U pet godina pod njegovim se vodstvom uređuje protuepidemiološka služba u Dalmaciji, osniva se Centralna zdravstvena komisija i svoj rad započinje društvo *Javna dobrotvornost* koje se brinulo za bolnice, ubožnice i nahodišta. Tada izlaze i prvi dalmatinski zakoni o obveznom cijepljenju, uređenju bolnica, komunalnoj higijeni i o dužnostima liječnika, ljekarnika te primalja. Tijekom drugog razdoblja francuske vladavine u Dalmaciji, točnije 1810., Zadar postaje podređeni upravni centar koji se pokorava Ljubljani kao sjedištu nove vlade. Vrhovnu vlast u Ilirskim pokrajinama imali su guverner i generalni intendant. Od svih osoba koje su obnašale funkciju guvernera, jedino je Marmont bio taj koji je imao interes za razvoj zdravstva i školstva. Ostali guverneri su kao cilj imali povećanje državnih prihoda te stoga ne čudi činjenica što je zdravstvo bilo zanemareno, budući da je poznato kako zdravstvo donosi više financijskog troška nego li dobiti jer nije riječ o industriji, već o djelatnosti koja za cilj ima pružiti edukaciju te zdravstvenu zaštitu.⁵ U tom kontekstu u Zadru je 23. travnja 1810. godine donesen *Pravilnik o javnoj čistoći* kojim su se nastojale urediti higijenske i javnozdravstvene prilike u samom gradu.⁶

⁴ Dandolo je, po dolasku na mjesto generalnog providura, dao izraditi popis svog medicinskog osoblja u Dalmaciji. Vidi: Roman Jelić, "Zdravstveni radnici Dalmacije početkom 19. stoljeća", *Rasprave i građa za povijest znanosti. Razred za medicinske znanosti* 5 (1989): 203-233.

⁵ Grmek, "Opći pogled na zdravstvene prilike u Dalmaciji za vrijeme francuske vladavine, napose u prvoj godini nove uprave (1806)", 402-404.

⁶ Hrvatska (dalje: HR) - Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZD) - fond 386, Štampe, kut. 21, fasc. 30, *Pravilnik o javnoj čistoći (Zadar, 23. travnja 1810.)*.

PRAVILNIK O JAVNOJ ČISTOĆI OD 23. TRAVNJA 1810. GODINE

Pravilnik je tiskan na talijanskom i *slovenskom* jeziku, na 11 stranica A4 formata. Već se na samom početku dokumenta, prije samih članaka Pravilnika, napominje kako je “uočena potreba da se unaprijedi zdravlje i čistoća ovoga grada.” (Prilog 1). Aktualna uprava očito je smatrala kako je višegodišnja vlast Mletačke Republike ostavila svoj trag koji se ogledao u nebrizi za zdravlje i čistoću Zadra. Pravilnikom se pokreće uređenje grada u svrhu postizanja što većeg stupnja čistoće i zdravlja. Primjerice, u trećem članku stoji uredba koja naređuje da gradske ulice od 15. svibnja 1810. godine moraju biti svaki dan pometene, a u ljetno vrijeme stanovnici su dužni i politi prilaze svojim kućama. Propisuje se da će i trгови i tržnice također biti svakodnevno čišćeni (metlom), kao i glavne ulice. Taj posao bio je u nadležnosti policije. Iz članka je vidljivo kako zaduženja ima ne samo civilno stanovništvo, već su zaduženja dobili i javni službenici koji brinu o čistoći gradskih površina.

Što se tiče čistoće ulica postoji i odredba u kojoj stoji da se “Od prvoga dneva Marča do prvoga dneva Setembra ulice, dvori, i targhi biti će očisteni najkasnije na šest ura jutarnjih; a od prvoga dneva Setembra do prvoga dneva Marča za najkasnije do osam ura jutarnjih.” (Prilog 1). Iz ove uredbe vidljivo je kako se prilikom sastavljanja pazilo i na razdoblje kada se i u koje doba ulice moraju očistiti. Budući da je određeno da se od 1. ožujka do 1. rujna ulice moraju očistiti do 6 ujutro, a od 1. rujna do 1. ožujka do 8 ujutro, vidljivo je kako je cilj bio da do jutarnjih sati, kada se već dovoljno razdani, ulice budu počišćene.

Pravilnikom se određuju i mjesta za odvoz i odlaganje smeća. Budući da u dokumentu piše “(...) dignuti će ova smetišta i priniti će jih na sto metara daleko od najzadnje straže po kraj mora” (Prilog 1), smatram kako do tada nije postojalo prigodno mjesto za odlaganje smeća koje je tada točno opisano. Također, određeno je prikladno mjesto dovoljno udaljeno od mjesta stanovanja što je u skladu s modernim higijenskim shvaćanjima.

Osim čistoće samih ulica spominje se i čistoća *gustjerna*, odnosno spremnika za vodu. Očito je da je postojao problem što su se gustjerne, koje su sadržavale vodu predviđenu za piće, koristile i za pranje platna, odjeće i drugih stvari, a između ostalog spominju se i životinje koje su se napajale tom vodom. Stoga se pravilnikom naređuje svakodnevno čišćenje kako spremnika za vodu i kanala koji dovode vodu do samog spremnika, tako i ulica u kojima se nalaze kanali za dovod vode. Ovu uredbu bih posebno istaknuo jer je izuzetno važna za zdravlje ljudi i jedna je od osnovnih postulata javnog zdravstva. Važno je istaknuti kako je uredba donesena prije pojave kolere u Europi, epidemije koja se širila zaraženom vodom i koja je potaknula veću pažnju državnih struktura oko uređenja opskrbe pitkom vodom.⁷ Većom brigom za same kanale i spremnike za vodu smanjivao se rizik od zaraze.

Pravilnikom se također regulira i način na koji će grad biti podijeljen radi lakše organizacije posla. Određuje se alat i broj alata koji je potreban za održavanje čistoće. Grad je razdijeljen na četiri dijela na način da svaki dio ima jednog *nastojnika* i jednog *pristavnika* koji su zaduženi za obilazak svog dijela grada te svakodnevno podnošenje izvješća o stanju koje su zatekli prilikom obilaska (Prilog 1).

Donose se i uredbе o mjestima prodavanja hrane. Tako se primjerice u 22. članku spominje kako se riba smije prodavati samo kod "stražbene kuće blizu vrata od bikarie" te se zabranjuje prodavanje ribe na svakom drugom mjestu. Određeno je i gdje se smije prodavati voće i povrće. Na ovaj način točno se određuje prostor na kojem će se moći odvijati trgovina. Tako se pridonosi čistoći grada, ali se i unaprjeđuju higijenske prilike prilikom rukovanja hranom.

Pravilnikom su predviđene kazne za one koji se ne pridržavaju odredbi. Primjerice, za prva tri puta predviđena je novčana kazna, a ukoliko se osoba uhiti i četvrti put u prekršaju, slijedi kazna tamnice od najviše mjesec dana.

⁷ Vidi: Frederick F. Cartwright, Michael Biddiss, *Povijest i bolest* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.), 133-152.

ZAKLJUČAK

Pravilnik o javnoj čistoći izdat u Zadru 23. travnja 18010. godine donesen je u sklopu francuske javnozdravstvene politike i predstavlja težnju uprave za uređenjem higijenskih prilika. Rad francuske uprave otežavala su stalna ratna previranja, a osim toga postojao je i očit problem koji se manifestirao u obliku dualizma civilne i vojne uprave. To je stvaralo poteškoće pri provođenju odredbi koje bi uvelike uzdigle zdravstvene prilike u Dalmaciji. Osim odredbi propali su i razni projekti uspostave bolnica i sličnih ustanova; te ideje se nikada nisu provele u djelo, već su ostale zapisane samo na papiru. S druge strane, one ustanove koje su se počele razvijati, stradale su uslijed ratnih nezgoda i povratka austrijske vlasti. Usprkos svim smetnjama koje su bile prisutne za vrijeme francuske uprave, nerealizirane odredbe i projekti gradnje svakako su imali svoju svrhu u budućnosti. Poslužile su kao iznimno korisne smjernice u nastavku razvitka daljnje skrbi unutar zdravstvenih okvira. Kao potvrda značaja ideja francuske uprave je i činjenica da su gotovo svi njihovi prijedlozi unapređenja u idućim godinama provedeni u djelo.

UPRAVA OD POLICIE.

SLIŠJAOAC U VJEĆU OD KRALJEVINE

NASTOJNIK OD DALMACIE

Vidjena potreba da se providi zdravlju i čistoći ovoga grada.

Naređuje

Članak I.

Počimljujuć od petnaestoga dneva Maja došjastoga⁹ zabranjeno je bacati i postavljati smetilište, karšine ili izmet blizu zidova od grada, blizu tvrđa i na njednu stranu od luke. Zabranjeno je tolikojer¹⁰ bacati ih po kraj mora počimljujući od grada kako se ide na dvor od sridnje straže do najzadnje straže koja stoji vanka grada.

Članak II.

Zabranjeno je tolikojer pribivaocem Zadarskim sakupljati ghnjoj, karšine i smetilište na njednom targu ili ulici od grada. Ostaje jednako njimi zabranjeno sakupljati ih u njihovim dvorim, i u njihovim kućam.

⁸ HR-DAZD-386, Štampe, kut. 21, fasc. 30, *Pravilnik o javnoj čistoći (Zadar, 23. travnja 1810.)*.

⁹ Ove godine.

¹⁰ Također.

Članak III.

Počimljujuć od petnaestoga dneva Maja došjastoga ulice od grada biti će svaki dan pometene, a u ljeto i polivene od svakoga pribivaoca po svem onom putu koji podložan jest njegovoj kući. Tolikojer targhi i targovišta biti će svaki dan pometana po pomnji od Policie, koja će imati očistiti one ulice na koime kuće ne imaju izlazišta. Dvori iznuternji od pribivališta biti će tolikojer svaki dan pometeni.

Članak IV.

Od prvoga dneva Marča do prvoga dneva Setembra ulice, dvori, i targhi biti će očisteni najkasnje na šest ura jutarnjih; a od prvoga dneva Setembra do prvoga dneva Marča za najkasnje do osam ura jutarnjih.

Članak V.

Smetilišta koja se sakupe na ulicam, u kućah i dvorih biti će postavljena zajedno prid svačihovom kućom. Travajaduri¹¹ s kojimi upravlja Policia za čistoću od ulica, kako će ozdol biti istumačeno, dignuti će ova smetilišta i priniti će jih na sto metara daleko od najzadnje straže po kraj mora kako se ide put Fontane Cesarove kod arbanasih, i po dogovoru učinjenu s oblastju vojničkom, ishitrenje činiti će postaviti jedan kolac na misto određeno za postaviti ova smetilišta.

Članak VI.

Smetilište i karšine, koje ostaju pribivaocem kada grade ili razoruju, biti će prinesena na misto imenovano na petom članku ili od gospodara, ili na njihove

¹¹ Radnici.

troške po zapovidi od Policie ako bi ih i što malo sakupili ili u njihovih dvorih, ili izvan.

Članak VII.

Stojeći na sardcu toliko Gradjanim, koliko Vojnicim da vode budu zdrave, zabranjeno je na vlastiti način da niko ni za jedan čas postavi varhu prostora od Gustjerna ni darva, ni kamenja, ni njednu drugu varst ploda, niti da čini sušiti vunu, platno, žito ni ikakovu stvar drugu. Zabranjeno je navlastito prati na ovizim Gustjernam platno, odiće, i drughe stvari, i tolikojer napoiti životinu.

Članak VIII.

Prostor od gustjerna i konali po kojimi uliza u njih voda biti će svaki dan očisteni po pomnji koju će imati Policia, i imati će se osobita opaza da budu čiste ulice po kojimi prolazi voda u konale.

Članak IX.

Pristupitelji od naredjenja uzdaržanih u zgorčenih člankih biti će za prvi put pedipsani¹² sa pet libara mletačkih: drughi put sa deset libara; tretji put sa petnaest libara, a četverti put biti će postavljeni u tamnicu za ne više od miseca dana.

Pedepse biti će razdijlene ovako; jedan tretji dio općenom dobročinjenju, jedan tretji dio Općini za troške od Policie, a jedan tretji dio za uzdarje nastojniku od Policie i njegovim poslenicim.

¹² Kažnjeni, sankcionirani.

Članak X.

Za ispunjenje i bdenje od zgorečenih naredjenja grad biti će razdiljen u četiri strane: svaka strana imati će jednoga nastojnika i jednoga pristavnika koji će biti daržani obajti svaki dan njihovu stranu, i svaki dan dokazati u pismu onomu komu se pristoji, ono što su našli u njihovem pohodjenju.

Svaki nastojnik u svojoj strani bđiti će na ono što se pristoji gustjernam varhu kojih bilo je osobito rečeno na člankim sedmomu i osmomu.

Članak XI.

Svaki nastojnik imati će na svoju službu za svoju stranu toliko Travajadura, koliko se bude činiti da je potribito, i suviše imati će orudja ovdi ozdol imenovana.

dvi karete,¹³

deset kariola,¹⁴

šest urna,¹⁵

deset lopatica ili ti badila,

šest motika,

Članak XII.

Nadglavnik od Travujadura pomnjiti će i uzdaržati će orudja od sviuh strana: ova orudja stati će sakupljena u jednom mistu, i biti će od njega razdiljena i pridana s pismom od nastojnika od Policie.

On će imati u magazinu:

¹³ Dostavna kolica.

¹⁴ Ručna kolica (tačke).

¹⁵ Posuda.

osam kareta,
četardeset kariola,
dvadeset i četiri urne,
četardeset lopatica ili ti badila,
dvadeset i četiri motike.

TARGOVIŠTA

Članak XIII.

Prodavanje trave, voća i drugih jizbina¹⁶ i živina na targu rečenom od trave budući naskodilo vodam od gustjerne, koja se nalazi na istom targu, zabranjeno je prodavati rečene stvari po svem prostoru rečenoga targa od petnaestoga dneva Maja došnjastoga.

Članak XIV.

Targovište za travu, jaja, mliko, voća, ulje, i drughe malahne stvari ovimi prilične daržati će se na malahnom targu kod vrata od *terraferme*¹⁷ suproč mistu od Pristolja¹⁸ parve tužbe.

Članak XV.

Od petnaestoga dneva Maja došnjastoga svaka verst jizbine koja buide našjasta¹⁹ da se prodaje na targu koji se sada zove od Trave biti će za prvi put odnesena, a oni koji budu prodavati biti će pedepsani drughi put sa pet libara

¹⁶ Hrana.

¹⁷ Kopnena vrata u Zadru.

¹⁸ Sud.

¹⁹ Nađena.

mletačkih, tretji put sa deset libara, a četvrti s tamnicom ne za više od miseca dana; i svaki put izgubiti će ono što budu prodovati.

Jaspre dighnute za pedepsu bit će razdijeljene jedan tretji dio općenom dobročinjenju, jedan tretji dio Općini, a jedan nastojniku od Policie i njegovim poslenicim.

Članak XVI.

Žito, i kakoši i sve drughe živine velike i malahne, sjeno i darva neće se moći prodavati nego na targu od Kamenica. Kola i životine koje budu goniti darva, za dojt na isti targh od Kamenica projt će po ulici svetoga Ivana polak zidova od Kortine (broj I)

Članak XVII.

Zabranjeno je nositi po gradu darva za prodavati na životinam i na kolim. Ko kupi darva moće se služiti od kola, i životina za priniti svoja darva k' kući, ali ako je do potrebe imati će prikazati prid kim pristoji, da su darva bila kupljena na rečenom targu od kamenica, ili da su njogova vlastita. Svaki koji goni darva ako ne bi slidio zgorečeni put za dojt na Kamenice, ili ko bi gonio svoja darva po gradu, biti će mu za prvi put odnesena darva, a unaprida biti će pedepsan s' istim pedepsam zapritjenim na zgorečenim člankim za one koji bi prodavali kokoše, tuke i trave na targu od Trave.

Članak XVIII.

Darva koja dolaze na more, ili u Fošu²⁰ imati će biti odma uprav prinesena na kuću gospodara, ili prodana odma na more i prinesena uprav na kuću onoga koji

²⁰ Dio Zadra.

je kupio, tako da na jedan način i od nikoga ne budu se prodavati na ulicam od grada.

Članak XIX.

Neće biti dopušteno klati živine, na priliku Volove, Karmke, i Brave koji se imaju prodavati, nego u komardi²¹ ili ti Bikari²² od grada. Svaki pristupitelj ovoga naredjenja biti će pedepsan za prvi put s izgubjenjem svoga mesa, a drughi put izgubiti će meso i stati će u tamnicu ne za veće od miseca dana. Targovina odnesena biti će razdiljena jedan dio općenom dobročinjenju, jedan dio Općini, a jedan dio nastojniku od Policie i njegovim poslenicim.

Članak XX.

Počimljući od petnaestoga dneva Maja došjastoga po ugovoru učinjenu s oblastju vojničkom meso neće se prodavati nego samo u iznuternjoj strani od Tanalje²³ na desnu stranu od Tambura od vrata od komarde, i na druga četiri ili šest mesta od grada gdi je laghje gradjanom kupovati: ova mesta biti će zabilježena od gospodina Starešine (Podesta) od Općine ako bi se meso imalo lipo i prodavati u dućanu.

Po dogovorim učinjenim oblastju vojničkom, Ishitrenje vojničko ukazati će komardarim²⁴ mesta gdi mogu postaviti njihove stole u Tanalj, s pogodbom da jih imaju razmetnuti brez ikakova naplatjenja, ako bi bilo do potrebe za obranjenje od grada.

²¹ Mesnica; klaonica.

²² Dio Zadra.

²³ Tvrđava.

²⁴ Mesari.

Članak XXI.

Sve Meso koje bi bilo postavljeno na prodavanje ili u kućah, ili drugdi, a ne na mista gori zabilježena biti će odneseno, a prodaoac biti će pedepsan onim istim pedepsam koje su zabilježene na šesnaestom članaku.

Članak XXII.

Nasliduje se prodavati riba kod stražbene kuće blizu vrata od bikarie,²⁵ i neće se moć prodavati riba nego samo u onom mistu, i u onom zatvoru sadašnjemu. Pristupitelji biti će podepsani kako je bilo naredjeno protiva onimi koji prodaju kokoši i tuke, i pedepsa biti će rasdiljena kako je ondi bilo rečeno.

Članak XXIII.

Zabranjeno je prodavati ikakovu ribu na targu od Trave. Sva riba našjasta u pristupljenju biti će odnesena, a Prodaoac pedepsan na način zabilžen na dvadesetom drugom članku.

Članak XXIV.

Biti će naredbenika zu bditi na ispunjenje od uprava zabilženih varhu Targovišta.

Članak XXV.

Gospodinu Starešini od Općine osobito naslonjeno je ispunjenje ove, Uprave koja će biti prinesena u jezik slovinski, i proglašena na običajna mista, neka niko ne može reći da je ne poznaje.

²⁵ Mesnica.

U Zadru na 23. Travnja 1810.

Slišjaoac u Vjeću od Kraljevine

Nastojnik od Dalmacie

R. DE LA BERGERIE

Tajnik Općeni

C. BERCHET.

IZVORI:

Hrvatska – Državni arhiv u Zadru – fond 386, Štampe (HR-DAZD-fond 386, Štampe).

LITERATURA:

Cartwright, Frederick F.; Biddiss, Michael. *Povijest i bolest*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.

Grmek, Dražen Mirko. "Medicinski tečajevi u Trogiru i Šibeniku za vrijeme francuske vladavine". *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 8-9 (1962): 379-394.

Grmek, Dražen Mirko. "Medicinsko-kirurška škola u Zadru 1806-1811.". *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Odjel za medicinske nauke* 7 (1961): 5-64.

Grmek, Dražen Mirko. "Opći pogled na zdravstvene prilike u Dalmaciji za vrijeme francuske vladavine, napose u prvoj godini nove uprave (1806)". *Starine* 50 (1960): 401-426.

Grmek, Dražen Mirko. "Zdravstvene prilike u Dalmaciji za vrijeme francuske vladavine, napose u prvoj godini nove uprave (1806)". *Starine JAZU. Odjel za filozofiju i društvene nauke* 50 (1960): 401-426.

Grmek, Dražen Mirko. "Pregled povijesti zdravstvenih prilika u Zadru". *Liječnički vjesnik* 72 (1950), br. 4-5: 178-184.

Jelić, Roman. "Zdravstveni radnici Dalmacije početkom 19. stoljeća". *Rasprave i građa za povijest znanosti. Razred za medicinske znanosti* 5 (1989): 203-233.



VAKCINACIJA U VRIJEME ILIRSKIH POKRAJINA

Dora Slišković¹

UVOD

Francuske vlasti dolaskom u Dalmaciju 1806. zatekle su veoma lošu situaciju u gospodarskom i društvenom pogledu toga vremena. Iako je Dalmacija do 1798. bila u sastavu Mletačke Republike, njeno uređenje nije bilo ni blizu razine uređenja u Veneciji. Naime, Dalmacija je smatrana periferijom Republike, Mlečani nisu ulagali mnogo u obrazovanje i javno zdravstvo pokrajine.² Za vrijeme prve austrijske uprave u Dalmaciji (1798.-1805.) planirano je više reformi, pa i zdravstvenih, a posebno za upravljanja guvernera Petera Goëssa.³ Iako temeljite reforme nisu ostvarene, tijekom prve austrijske uprave, 1801. godine, provela se prva vakcinacija protiv velikih boginja.⁴

Dolaskom francuske uprave i Vincenza Dandola, talijanskog ljekarnika, na mjesto generalnog providura u Dalmaciji, situacija s uvođenjem reformi se intenzivira. Dandolo se zalagao za poboljšanje kako ekonomskog i kulturnog, tako i pitanja zdravstvenog stanja, štoviše, u razdoblju njegove uprave (1806.-1810.) u Dalmaciji je uređena protuepidemiološka služba, osnovana je Centralna zdravstvena komisija, te je s radom započelo društvo *Javno dobrotvorstvo* koje je brinulo o stanju bolnica, ubožnica i nahodišta. Njemu u prilog išla je i peticija

¹ Dora Slišković studentica je prve godine diplomskog sveučilišnog studija povijesti na Hrvatskom katoličkom Sveučilištu.

² Dražen Mirko Grmek, "Opći pogled na zdravstvene prilike u Dalmaciji za vrijeme Francuske vladavine, napose u prvoj godini nove uprave (1806)", *Starine* 50 (1960), 401, pristup ostvaren 16. 12. 2019., <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=16141>

³ Marko Trogrlić, Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću* (Zagreb: Leykam international, 2015), 18-19.

⁴ Mirko Jamnicki Dojmi, "Dvije medikohistorijske teme u radovima dr. Romana Jelića", *Medica Jadertina* 35 (2005), 22.

deputacije uglednih Dalmatinaca koju su poslali izravno u Pariz s molbom rješavanja problema u ekonomskom, kulturnom i zdravstvenom stanju u Dalmaciji. Deputacija je po točkama jasno naznačila probleme koje je trebalo što prije riješiti.⁵ Osim toga, u njegovo vrijeme doneseni su prvi zakoni o uređenju bolnica, donesene su uredbe o načinu ponašanja liječnika, ljekarnika i primalja, o komunalnoj higijeni te posebno o obveznom cijepljenju.⁶

Variolizacija i vakcinacija kao preventivne zdravstvene mjere postupno su uvedene u europsko javno zdravstvo tijekom 18. i 19. stoljeća.⁷ Veliku ulogu u širenju vijesti o inokulaciji velikih boginja u prvoj polovici 18. stoljeća imala je britanska plemkinja lady Mary Wortley Montagu, žena britanskog konzula u Konstantinopolu. Zbog svoje društvene pozicije imala je pristup tadašnjoj ženskoj eliti Osmanskoga Carstva te je upoznala Europu s mnogim orijentalnim običajima. U svojim pismima namijenjenima prijatelju opisala je proceduru kojom su žene u Osmanskom Carstvu inokulirale virus velikih boginja u malim količinama sebi i svojoj djeci, a u tim prilikama organizirale su i zabave u svrhu cijepljenja.⁸ Ponukana time lady Montagu dala je cijepiti svoju kćer, a njezin primjer slijedio je i britanski kralj George II. cijepivši svoje dvije kćeri.⁹

Ipak, postupak inokulacije velikim boginjama bio je kompleksan i ne sasvim bezopasan. Način imunizacije koji je bio sigurniji, a jednako učinkovit, odnosi se na inokulaciju kravljim boginjama koju je popularizirao engleski seoski liječnik Edward Jenner. Pri proučavanju stanovništva u Gloucestershiru došao je do zaključka kako se pri inokulaciji kravljih boginja ostvaruje imunost na virus velikih

⁵ Grmek, "Opći pogled na zdravstvene prilike u Dalmaciji za vrijeme Francuske vladavine, napose u prvoj godini nove uprave (1806.)", 408.

⁶ Grmek, "Opći pogled na zdravstvene prilike u Dalmaciji za vrijeme Francuske vladavine, napose u prvoj godini nove uprave (1806.)", 403.

⁷ Pod *variolizacijom* se podrazumijeva tradicionalna metoda imunizacije sasušanim i samljevenim gnjnjem iz pustula oboljelih od velikih boginja, dok se *vakcinacija* vrši gnjnjem kravljih boginja, s istim ciljem i učinkom.

⁸ Roy Porter, *The greatest benefit to mankind* (London Fontana Press, 1999), 275.

⁹ Porter, *The greatest benefit to mankind*, 275.

boginja, što su iz iskustva znali i sami stanovnici.¹⁰ Koristeći znanstvenu metodologiju, eksperiment je proveo 14. svibnja 1796. ubrizgavši osmogodišnjem dječaku Jamesu Phippsu materiju uzetu iz pustule kravljih boginja mljekarice Sarah Nelmes.¹¹ Dječaku se kao nuspojava razvila blaga groznica od koje se vrlo brzo oporavio. Nakon šest tjedana Jenner je dječaku inokulirao virus velikih boginja, no on se nije primio te je time Jenner iskustveno znanje znanstveno dokazao.¹² Dvije godine kasnije Edward Jenner je svoje otkriće objavio u djelu *An Inquiry into the Causes and Effects of the Variolae Vaccinae*. Djelo je automatski privuklo pozornost pa je do 1803. prevedeno na latinski, njemački, francuski, talijanski, nizozemski, španjolski i portugalski. Do kraja 1799. u Engleskoj je cijepljeno preko 5000 ljudi, a čin cijepljenja podupirao je i sam Napoleon naredivši cijepljenje svoje vojske upravo Jennerovim cjepivom.¹³

VAKCINACIJA U DALMACIJI

Prvu raspravu o suzbijanju velikih boginja na području Dalmacije napisao je zadarski liječnik Konstantin Mudiano.¹⁴ Prvu vakcinaciju po Jennerovoj metodi organizirao je i nadgledao protomedik¹⁵ Dalmacije Horacije Pinelli 1801. godine, još za vrijeme prve austrijske uprave.¹⁶ Nakon dolaska Vincenza Dandola na mjesto generalnog providura francuske uprave u Dalmaciji 1806. počinje izlaziti prvi dvojezični časopis *Il regio Dalmata – Kraglski Dalmatin*, koji je, između ostalog, donosio proglose o vakcinaciji stanovništva. Tako donosi podatke i izvještaje o uspješno provedenim akcijama cijepljenja od 1806. do 1807. godine.¹⁷ Vakcinacija se

¹⁰ Porter, *The greatest benefit to mankind*, 276.

¹¹ Porter, *The greatest benefit to mankind*, 276.

¹² Porter, *The greatest benefit to mankind*, 276.

¹³ Porter, *The greatest benefit to mankind*, 277.

¹⁴ Ivan Vodopija, "Povijest cijepljenja- iskorjenjivanje velikih boginja", *Narodni zdravstveni list* (2003) br. 516, pristup ostvaren 16. 12. 2019., <http://www.zzzjppgz.hr/nzl/19/cjepljenja.htm>

¹⁵ Naziv za vrhovnog liječnika u većim upravno-teritorijalnim jedinicama u 18. i 19. stoljeću, npr. Banske Hrvatske, Dalmacije; u praksi su to bile dužnosti ministra zdravstva.

¹⁶ Jamnicki Dojmi, "Dvije medikohistorijske teme u radovima dr. Romana Jelića", 22.

¹⁷ Vodopija, "Povijest cijepljenja- iskorjenjivanje velikih boginja".

provodila pod nadzorom dr. Luka Stullija i na dubrovačkom području 1808. godine i to uslijed epidemije koja se pojavila te godine.¹⁸ Iako se cijepljenja spominju i prije francuske uprave, objavljivanje odredbi o istima označile su prekretnicu u zdravstvenoj zaštiti dalmatinskog stanovništva. Naime, uvođenjem cjepiva kao sredstva preventivne zdravstvene zaštite stanovnika smanjuje se broj oboljelih od boginja i broj epidemija koje su često desetkovale stanovništvo. To u konačnici omogućuje stabilnost naroda i mogućnost napredovanja u drugim sferama: gospodarstvu, obrazovanju i slično.

Svi proglesi vezani za Dalmaciju tijekom francuske uprave od 1806. do 1809. godine objavljivi su u Zadru, dok se nakon osnivanja Ilirskih pokrajina 1809. proglesi vezani za cijelu Dalmaciju objavljuju uglavnom u Ljubljani koja postaje središtem Ilirskih pokrajina. Odredbe u pogledu cijepljenja analizirane u ovom radu objavljenje su 26. listopada 1810. godine u Ljubljani po nalogu cara, izdane su 25. prosinca 1809. godine, te su vrijedile na području svih Ilirskih pokrajina.¹⁹ Dokument je sastavljen na francuskom, talijanskom, njemačkom i *slovenskom* jeziku i tiskan na jednoj stranici većeg formata. Odredbe su raščlanjene na 16 zasebnih jedinica, a po sadržaju odnose se na intendante, biskupe i svećenike, liječnike, značajne osobe; u konačnici i na očeve, majke i djecu u vezi obveze cijepljenja.

Pri samom uvodu vidljivo je kako je cijepljenje protiv velikih boginja smatrano revolucionarnim u medicinskoj znanosti s obzirom da su velike boginje do tada odnosile velik broj života. To se može vidjeti i po izvješćima ratnih zapovjednika na području Dalmacije, kojima su velike probleme donosile epidemije koje su tada harale, između kojih je i virus velikih boginja.²⁰

¹⁸ Zdravko Šundrica, "Osnivanje zdravstvene komisije u Dubrovniku i njen rad 1808. godine", *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae* 1-2 (1964): 63-65.

¹⁹ Hrvatska (dalje: HR) - Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZD) - fond 386, Štampe, kut. 22, fasc. 24. *Odredbe u pogledu cijepljenja (Ljubljana, 26. listopada 1810.)*.

²⁰ Grmek, "Opći pogled na zdravstvene prilike u Dalmaciji za vrijeme Francuske vladavine, napose u prvoj godini nove uprave (1806.)", 407.

Početno su donesene informacije o tiskanju uputa o postupku cijepljenja djece na četiri jezika i sve o trošku države. Upute su se slale svim intendantima u državi, a oni su ih bili dužni podijeliti svom sanitarnom (medicinskom) osoblju, civilnim zaposlenicima te biskupima i svim utjecajnim osobama svakoga okruga. Sve upute morale su biti identične te su navedeni provoditelji odredbi bili dužni držati se istih kako bi se cijepljenjem spasili dječji životi. Osim toga pozivalo se sve javne djelatnike, vlasti i biskupe, odnosno sve utjecajne osobe toga okruga, da svjedoče majkama koliko je cijepljenje važno za spas života njihove djece (vidi Prilog 1). Ovakve su mjere bile više nego potrebne s obzirom da je stanovništvo većinom bilo nepismeno, posebice žene. Osim toga, među običnim pukom postojalo je nepovjerenje i doza rezerviranosti prema svim odredbama i bilo kakvim novotarijama koje su dolazile iz grada, bile one gospodarske, administrativne ili zdravstvene.²¹ Posebno se naglašava dužnost intendanta Karlovca i svih važnijih državnih i crkvenih službenika u njegovom okrugu na savjetovanje roditelja i promicanje cijepljenja njihove djece: "Intendenat od Karlovca, uprava posredna utemeljena u ovom gradu s bojne Croacie, Colonelli, Vojvode od šes četa Kroata, Biskupi, papasi²² i duhovni pasteri jesu osobito zavezani svjetovat oce i matere za navarnjivat šeše njihovom djeci s' sokom kraviem." (Prilog 1).

Dužnost intendantata bila je pisati izvještaje o broju cijepljene djece, odnosno voditi evidenciju o provođenju vakcinacije među stanovništvom na temelju izvještaja sanitarnog osoblja. Također, svaka tri mjeseca intendantati su sastavljali popise cijepljene djece na području svojega okruga te su ih bili dužni predstaviti vladi. Upravo ovakve odredbe ukazuju na nastojanja vlasti da kontrolira situaciju u provođenju reformi, ali i brigu za zdravstvenu zaštitu stanovništva, tj. buduće vojne i radne snage države: "Saposlovani inokupni, vlasti, Biskupi i duhovni postjeri zazvani su i odabrani za svjetovat običai od kraviega soka, materam od obitila, za

²¹ Vidi primjerice: Stijepo Obad, "Neke karakteristike stanja i kretanja dalmatinskom selu od sredine 18. st do Prvoga svjetskog rata", *Radovi, Razdio povijesnih znanosti* 26 (1987), br. 13: 257-276.

²² Svećenik, župnik.

njihove djece, jedni po putu izgleda, drugi po putu od svetoga nastojanstva, mogu korisno ugadati se s' hotjenstvom od vladanja." (Prilog 1)

Nadalje se određuje kako će svima koji obavljaju vakcinaciju biti plaćen rad i to po učinku; dokaze o cijepjenom broju djece će podnositi svome intendantu. Nagrada se određivala na iznos od tri franka po osobi: "Biti će podano jedno nadarenje sviem naredbenicima od zdravlja, lječnicima i ranaricima koi uzbuđu navarnuli s' kraviem sokom šeše djeci." (Prilog 1).

Važnost koju državne strukture pridaju vakcinaciji djece i mjerama sprječavanja nastanka epidemija očituje se u odredbama kojima se propisuje da bez dokaza o cijepjenju djeca neće biti primljena u liceje i ustanove koje je u tom trenutku financirala država. Osim toga, svi muškarci koji su imali djecu, a pritom tražili zaposlenje u državnoj službi, pri pisanju molbe morali su priložiti dokaze o cijepjenju svoje djece, u protivnom se na molbu neće ni odgovarati: "(...)da njegova dieca bila su navarnuta s kraviem sokom; drugako pomolnici neće biti odgovoreno." (Prilog 1). Takve se odredbe odnose i na poreznike pa su pri traženju namještenja morali priložiti dokaze o cijepjenju djece. Isto tako osobe koje su tražile pravo na mirovinu u svojim molbama, u slučaju da su imale djecu, morale su priložiti dokaze o njihovom cijepjenju kako bi ostvarile pravo na isplatu. (Prilog 1).

ZAKLJUČAK

S obzirom na to pitanje zdravstva u Dalmaciji početkom 19. stoljeća francuska uprava je u kratkom roku uspjela nametnuti svoje odredbe. U prilog tome išli su spisi dalmatinskih intelektualaca koji su pomogli u prvotnom približavanju problema francuskim vlastima. Posebnu ulogu odigrao je Vincenzo Dandolo koji se zalagao za poboljšanje zdravstvenih uvjeta dalmatinskog stanovništva. Upravo sustav odredbi francuske uprave doprinio je daljnjem razvitku zdravstvene zaštite u Dalmaciji. Odredbe o vakcinaciji opširnije dočaravaju brigu vlasti oko zdravstvene zaštite stanovnika, no na istu treba gledati i kroz prizmu

pragmatičnosti: brige o vlastitoj vojsci, radnoj snazi, poreznim obveznicima. U tom je kontekstu obveza cijepljenja protiv velikih boginja u nekom državnom sustavu mjera karakteristična za drugu polovicu 18. i prvu polovicu 19. stoljeća kada demografska pitanja postaju ključna u europskim unutrašnjim politikama.

Prilog 1. Odredbe u pogledu cijepljenja (Ljubljana, 26. listopada 1810.).²³

U IME NJEGOVA VELIČJANSTVA
CESARA OD FRANCESA,
KRALJA OD ITALIE, BRANITELJA
RENANSKOGA UVJETA, SRJEDUSTAVNIKA
OD UVJETA ŠVICERSKOGA &c.
NAŠJEGA SLAVNOGA PARVOVLADAOCA,

I po kreposti vlastji koje su nam bile udjeljene s' naredbom njegova Velicjanstva od
25. Prosinca 1809.

MI MAREŠJAL OD CESARSTVA,
OPĆENI VLADALAC DARŽJAVA ILIRICKIEH,

Razmišljajuć da običai za navartat djeci šeše s' kraviem sokom²⁴ jes jedno od najvećeh dobročinstava koje je mudroznanos²⁵ dobavila ljudskomu narodu, i da mi ne možemo za dosta pospješit za uvestit običai u pruženju od daržjava illirckieh.

Na izrečenje inokupnoga Intendenta od dohodaka,

NAREDILI SMO I NAREGHIVAMO:

²³ HR-DAZD-386, kut. 22, fasc. 24, *Odredbe u pogledu cijepljenja (Ljubljana, 26. listopada 1810.)*.

²⁴ Vakcinacija.

²⁵ Znanost.

SCK. 1.

Bit će utješeno²⁶ na tratnje²⁷ od Vladanja i u četiri jezika običajna u ovim državama, jedan nauk²⁸ od načina za navartat djeci šeše s' kravjem sokom, izgledi²⁹ od ovieh nauka bit će poslani, zadovoljniem brojom, sviem Intendentima.

SCK. 2.

Intendenti će podat izgleda od nauka višie navartnega zanata od šešjava, i koristi od kraviega soka, sviem naredbenicima od zdravlja,³⁰ sviem gradjanskiem zaposlovanie,³¹ sviem Biskupima, duhovniem pastjerima i čeljadim najparviem³² od njihova ruzaka.³³

SCK 3.

Su jedniem listom okolo-hodniem, na isti način utješeniem, intendenti će činiti spoznat njihoviem obslužiteljima, da Vladanje postavlja najviši dobitak u razplodu od jednoga načina, koi sačuva njihov život i njihovom kućnom čeljadim polovicu od djece koja su s' svjeta dignuti zjeh naravnieh šešjava.

SCK 4.

Saposlovani inokupni,³⁴ vlasti, Biskupi i duhovni postjeri zazvani su i odabrani za svjetovat običai od kraviega soka,³⁵ materam od obitila, za njihove

²⁶ Tiskano.

²⁷ Trošak.

²⁸ Upute.

²⁹ Primjerci.

³⁰ Sanitarno osoblje.

³¹ Civilni zaposlenici.

³² Utjecajnim osobama.

³³ Okrug.

³⁴ Javni djelatnici.

³⁵ Vakcinacija.

djece, jedni po putu izgleda, drugi po putu od svetoga nastojanstva, mogu korisno ugadjat se s' hotjenstvom od vladanja.

SCK. 5.

Biti će podano jedno nadarenje³⁶ sviem naredbenicima od zdravlja, lječnicima i ranarnicima koi uzбудu navarnuli s' kraviem sokom šeše djeci.

CSK. 6.

Sa ovi uzrok, naredbenici od zdravlja nastojat će imat vjerno-pisma od zapovjednika od varošja ili vladalaca, i podaćeh Intendentima za opravdat broj od djece koie usbudu skravjem sokom navarnuli, i na poruku od Intendenata bit će pridano naredbeniku od zdravlja, kako jedan slamen spoznanja od vladanja, jedno uzdarje od tri Franka za zvokoga kipa³⁷ navarnutoga s' dobrom prigodom, sa vas tjeck od godišta 1811.

SCK 7.

Niedno će djete moć bit primjeno u liceima i ostaliem općeniem ustanovitjenjima,³⁸ u kojem vladanje čini tratjenje,³⁹ ako njegovi roditelji ne opravdaju, prie neg bude primjen, daje bio navarnut s kaviem sokom.

³⁶ Dodatak, nagrada.

³⁷ Osoba.

³⁸ Ustanova.

³⁹ Financiranje.

SCK. 8.

Svi oci od obitila koi usbudu pitat za bit ulošeni⁴⁰ i koi usima-budu djece,⁴¹ imat će sadružiti k njihovom pomolnici⁴² jedno vjerno-pismo koie će služiti za doistiniti⁴³ da njegova dieca bila su navarnuta s kraviem sokom; drugako pomolnici neće biti odgovoreno.

SCK. 9.

Niedan haračnik pitajući dedno oblašjanje nećje ga isprosit ako najprie ne opravda, da su uzimat buduć djece, oni bili navarnuti s' kraviem sokom.

SCK. 10.

Kipi koiem će po razlogu utištiti plate,⁴⁴ bit će daržjani pristavit k' njihoviem pomolnicam, ako imaju djece, jedno vjerno-pismo, koie služi za pokazat da su im šeše bile navarnute s' kvraviem sokom; inako neće im bit odgovoreno na pomolnicu.

SCK. 11.

Intendenti u njihoviem okolišima i po putu od njihovjeh pismu-odgovaranja s općeniem za posloviem iziskivat će je li kravji sok u običai. Oni će uhrabrenit običajnos s' svakiem načinima, s' pomoćima i s' milostima koie su u njihovu mogujstvu.

⁴⁰ Zaposleni.

⁴¹ U francuskoj, talijanskoj i njemačkoj inačici teksta stoji „svi oci obitelji koji traže (državno) namještenje, a koji imaju (svoju) djecu (...)“.

⁴² Molba.

⁴³ Dokazati.

⁴⁴ Prema talijanskoj inačici teksta, radi se o ishođenju prava na mirovinu.

SCK. 12.

Oni će svaki mjesec skasati vladanju koristi kojie će bit učinili naredbenici od zdravlja. Oni će mu činit poznat Vlasti, Saposlovane inokupne, Biskupe, duhovne pastjere koji će bit najveće dobro podnieli s njihoviem nastojanjem i gorućom požudom za ughodit se s ljubljelzljiviem zagledima od vladanja.

SCK. 13.

Svaka tri mjeseca bit će isvadjena⁴⁵ jedna kolikos⁴⁶ od djece navarnute, i činit će se poznat broj od svake Intendence u listima općeniem od ovieh daržjava.

SCK. 14.

Intendenti će stavit vladanju prid oči za pogodit osobitieh razabranja zapovjednicima od varošja ili vladaocima koji će bit rasplodili s' većom dobrom prigodom običajnos od navartanja s' kraviem sokom u njihovu okolišju.

SCK. 15.

Intendenat od Karlovca, uprava posredna utemeljena u ovemu gradu s bojne Croacie, Colonelli, Vojvode od šes četa Kroata, Biskupi, papasi⁴⁷ i duhovni pasteri jesu osobito zavezani svjetovat oce i matere za navarnjivat šeše njihovom djeci s' sokom kraviem.

SCK. 16.

Intendentu inokupnomu od dohodaka priporučujeno je varšenje od svega određenja.

Učinjen u Ljubljani, u Dvoru od Vladanja na 26. Listopada 1810.

⁴⁵ Određena.

⁴⁶ Količina.

⁴⁷ Svećenik, župnik.

Podpisan: MAREŠJAL HERCOG OD RAGUSE.

Po G. V. Vladaocu Općenomu,

Općeni Potajnik od Vladanja,

Podpisan: A. HEIM.

Sa pripis jednaki;

Općeni Potajnik od Vladanja,

Podpisan: A. HEIM.

Sa pripis jednaki; Starosta od Cesarstva, *Maitre des Requétes*, Intendenat inokupni,

BELLAVILE

IZVORI:

Hrvatska – Državni arhiv u Zadru – fond 386, Štampe (HR-DAZD-fond 386, Štampe).

LITERATURA:

Dojmi-Jamnicki, Mirko. "Dvije medikohistorijske teme u radovima dr. Romana Jelića". *Medica Jadertina* 35 (2005): 21-26.

Grmek, Dražen Mirko. "Opći pogled na zdravstvene prilike u Dalmaciji za vrijeme Francuske vladavine, napose u prvoj godini nove uprave (1806.)". *Starine* 50 (1960): 401-408. Pristup ostvaren 16. 12. 2019. <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=16141>

Obad, Stijepo. "Neke karakteristike stanja i kretanja dalmatinskom selu od sredine 18. st do Proga svjetskog rata". *Radovi, Razdio povijesnih znanosti* 26 (1987), br. 13: 257-276.

Porter, Roy. *The greatest benefit to mankind*. London: Fontana Press, 1999.

Šundrica, Zdravko. "Osnivanje zdravstvene komisije u Dubrovniku i njen rad 1808. godine". *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae* 1-2 (1964): 60-74.

Trogrlić, Marko; Šetić, Nevio. *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam international, 2015.

Vodopija, Ivan. "Povijest cijepljenja- iskorjenjivanje velikih boginja". *Narodni zdravstveni list* (2003) br. 516. Pristup ostvaren 16. 12. 2019.

<http://www.zzjzpgz.hr/nzl/19/cjepljenja.htm>



UZGOJ DUHANA U DALMACIJI ZA VRIJEME ILIRSKIH POKRAJINA

*Karolina Kompes*¹

UVOD

Duhan je kao industrijska biljka poznata i korištena diljem svijeta te je među mnogim društvima dio njihove kulture. Podrijetlo, sastojci ili proces proizvodnje duhanskih proizvoda poznati su zahvaljujući brojnim istraživanjima, međutim, rijetko se piše i govori o povijesti duhana, pogotovo u domaćoj historiografiji. Unatoč njegovoj popularnosti povijest uzgoja duhana, primjerice u Dalmaciji, nije istražena onoliko koliko bi se očekivalo.

U ovom radu izložit će se kratak povijesni pregled uzgoja duhana u Dalmaciji do sloma francuskih vlasti na tome području, proces povećanja i tijek sadnje, prerade i prodaje duhana na području Dalmacije za vrijeme Ilirskih pokrajina, te prikazati utjecaj duhana na tamošnje stanovništvo. Posebno će se transkribirati i analizirati dvije odredbe vezane uz sadnju i prodaju duhana francuskih vlasti iz 1810. godine.² Cilj je dati potpuniju i jasniju predodžbu tadašnjeg gospodarskog stanja Ilirskih pokrajina i karaktera stanovništva u čijemu je opsegu posla uzgoj upravo ove industrijske biljke. Rad bi trebao dopuniti određena saznanja o duhanu za vrijeme Ilirskih pokrajina u Dalmaciji i uz pomoć već spomenutih odredbi objasniti kako su se vlasti nosile s krijumčarenjem i drugim

¹ Karolina Kompes studentica je prve godine diplomskog sveučilišnog studija povijesti na Hrvatskom katoličkom Sveučilištu.

² To su: Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZD) – fond 386, Štampe, kut. 21, fasc. 5, *Odluka generalnog komesara Vlade za Dalmaciju u pogledu sadnje i prodaje duhana (Zadar, 8. siječnja 1810.)*; HR-DAZD-386, Štampe, kut. 22, fasc. 11, *Nastojnik za Dalmaciju R. de la Bergerie objavljuje propise u pogledu sadnje i otkupa duhana (Zadar, 14. kolovoza 1810.)*.

kršiteljima zakona. Također, cilj rada je upoznati čitatelja s navedenim dijelom povijesti, te navesti na daljnje istraživanje o ovoj donekle neistraženoj temi.

UZGOJ DUHANA U DALMACIJI DO DOLASKA FRANCUSKE VLASTI

U Dalmaciji se duhan počeo uzgajati u 17. stoljeću, a proizvodnju i prodaju duhana kontrolirala je Mletačka Republika dajući ih u zakup.³ U Grbi kraj Nina krajem 18. stoljeća utemeljena je manufaktura i skladište duhana. Mletačka Republika je u Zadru osnovala manufakturu za izradu vreća u koje se pakirao duhan proizveden kraj Nina.⁴ Tijekom 18. stoljeća duhan se u Dalmaciji uzgajao potajno u nekim mjestima, a pred kraj tog stoljeća uzgoj duhana postao je privilegij markiza Manfrina iz Venecije koji je posjedovao plantažu kraj Nina.⁵ U Grbama, naselju u okolici Nina, izgrađen je tzv. *Stabiliment*, odnosno obrtni odsjek za to područje. Takva građevina i institucija bila je od iznimnog privrednog značaja ponajviše od kraja 18. stoljeća. Već spomenuti markiz Girolamo Manfrin iz Venecije podigao je tu građevinu 1786. godine. U sklopu *Stabilimenta* markiz je uredio nekoliko visokih prostorija koje su služile za proces sušenja duhana. Budući da su mu za takav posao trebaliiskusni ljudi, iz svoje domovine doselio je vješte radnike koji su znali kako se duhan sadi, suši i, između ostalog, prerađuje. Radnici su živjeli u nastambama koje im je markiz osigurao dolaskom u Grbe, što oni nisu plaćali, kao ni vodu i ogrjev.⁶ Iznad radnika postavio je rukovodioce obrta koji su vodili njegov posao, a budući da markiz nije bio popisan u popisu stanovništva grada Nina 1810. godine, može se zaključiti da nije živio u Ninu.⁷ Gledajući način života ondašnjeg

³ Marin Čagalj, Josip Gugić i Frane Strikić, "Povijesni pregled uzgoja duhana u Dalmaciji", u: *Duhan u Bosni i Hercegovini – jučer, danas i sutra. Zbornik radova s međunarodnog znanstveno – stručnog skupa održanog u Mostaru 2. i 3. listopada 2017.*, ur. Marko Ivanković, Jakov Pehar i Ivan Ostojić (Mostar: Fram Ziral, 2017), 50.

⁴ Martina Bauk, "Povijest duhana" (magistarski rad, Sveučilište u Osijeku, 2015), 72.

⁵ Šime Peričić, *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848* (Split: Književni krug, 1993), 40.

⁶ Josip Celić, "Stanovništvo grada Nina na popisu iz 1810. godine", *Radovi za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 55 (2013), 94.

⁷ Celić, "Stanovništvo grada Nina", 112.

puka u usporedbi s doseljenim radnicima, markizovi radnici imali su bolje životne uvjete, stoga su se profilirali kao moćnije stanovništvo u ninskom društvu.⁸ Iako su imali dobre životne uvjete, izazvali su pobunu jer nisu bili zadovoljni Manfrinovim odnosom prema njima kao prema radnicima. Naime, posao uzgoja duhana morao je biti prekinut zbog toga što su se radnici osjećali "feudalno" izrabljeno.⁹ Usprkos pobuni i prekidu rada, markizova "tvornica" i proizvodnja ove industrijske biljke pridonijela je gospodarskom uzdizanju grada Nina, što je pozitivno utjecalo i na broj stanovništva.¹⁰

Nakon pripojenja Dalmacije Habsburškoj Monarhiji u listopadu 1797. godine, čime je pretvorena u zasebnu teritorijalno-upravnu jedinicu izravno podčinjenu Beču, i za nju su počeli vrijediti austrijski propisi o duhanu. Car Josip II. još je 1701. carskim dekretom odredio državni monopol za sadnju, preradu i proizvodnju duhana.¹¹ Uzgoj duhana na području Nina postupno je opadao, a potajni je hvatao sve više maha. Austrijske vlasti stoga su 1798. godine zabranile ilegalnu sadnju na području Vrgorca, Neretve i Omiša. Naime, kako tvrdi povjesničar Šime Peričić, seljaci u okolici Vrgorca ponekad su zasađivali i do 4000 struka, no čini se da su taj duhan koristili isključivo za vlastite potrebe, a ne za prodaju. Zabrana se jedino nije odnosila na Knežiju Poljica.¹²

UZGOJ DUHANA U DALMACIJI NAKON DOLASKA FRANCUSKE VLASTI

U kontekstu međunarodnih ratnih događaja 1805. godine Dalmacija je pripala francuskoj upravi. Na Dandoloovu inicijativu Napoleon je dozvolio slobodan uzgoj duhana u cijeloj Dalmaciji. Godine 1807. francuske su vlasti pustile slobodnu sadnju duhana u pokrajini bez ikakvih ograničenja i nameta zaključivši prethodno

⁸ Celić, "Stanovništvo grada Nina", 94.

⁹ Celić, "Stanovništvo grada Nina", 94-95.

¹⁰ Celić, "Stanovništvo grada Nina", 95.

¹¹ Čagalj, Gugić i Strikić, "Povijesni pregled uzgoja duhana u Dalmaciji", 50.

¹² Peričić, *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848*, 40.

da je kvaliteta duhana dobivenog kod Vrgorca i Poljica bila vrlo dobra, čak i bolja od onog bosansko-hercegovačkog čija je nabava bila skupa.¹³ Iako nije poznato kada se duhan počeo saditi u Hercegovini, konzumacija duhana u Bosni i Hercegovini zabilježena je već polovicom 17. stoljeća, stoga se može pretpostaviti da je tada postojala proizvodnja bosansko-hercegovačkog duhana.¹⁴ Također je zabilježeno da proizvodnja duhana u Hercegovini nije bila realizirana tijekom osmanlijske vlasti. Budući da proizvodnja nije bila organizirana, duhan se sadio individualno koliko je bilo moguće i potrebno za potrošnju i prodaju. Međutim, poznati su bili trgovci duhanom koji su svoju zaradu ostvarivali kupovanjem duhana od proizvođača kako bi ga isporučili prerađivačima ili dali u izvoz. Kvalitetan duhan proizveden u Hercegovini trgovci su često znali izvoziti u Dalmaciju, Dubrovnik ili Bosnu. Od 1716. do 1816. godine u dubrovačkim knjigama evidencije dobara i putnika spomenut je izniman broj trgovaca s područja Bosne i Hercegovine koji su tom prilikom prenijeli i duhan. Znatno broj trgovaca bio je s područja Sarajeva, Travnika, Mostara i Trebinja.¹⁵

Slobodna sadnja duhana u Dalmaciji od 1807. godine pogodovala je pokrajini u gospodarskom smislu. Godine 1810. često se isticalo da uzgoj te kulture dobro napreduje te je prevladavalo pretjerano optimistično mišljenje da će ona postati izvorom budućeg bogatstva Dalmacije.¹⁶ Duhan je nekoliko godina uzgajan na par lokaliteta u kontinentalnom dijelu pokrajine, a njegov je prinos bio poprilično velik pa se smatralo kako može podmiriti gotovo sve potrebe ondašnjeg stanovništva. Naime, konzumacija duhana među domaćim stanovništvom tada je još uvijek bila rijetkost.¹⁷

¹³ Šime Peričić, *Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća* (Zadar: Grafotehna, 1998), 68.

¹⁴ Jure Beljo, Marko Ivanković i Nevenko Herceg, "Gospodarsko i socijalno značenje uzgoja duhana u Hercegovini", u: *Duhan u Bosni i Hercegovini – jučer, danas i sutra. Zbornik radova s međunarodnog znanstveno – stručnog skupa održanog u Mostaru 2. i 3. listopada 2017.*, ur. Marko Ivanković, Jakov Pehar, Ivan Ostojić, (Mostar: Fram Ziral, 2017), 72.

¹⁵ Beljo, Ivanković i Herceg, "Gospodarsko i socijalno značenje uzgoja duhana", 72.

¹⁶ Peričić, *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848*, 40.

¹⁷ Peričić, *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848*, 40.

Iako se u literaturi često navodi kako je francuska vlast u Dalmaciji uzgoj i prodaju duhana oslobodila monopola, dva analizirana dokumenta (Prilog 1 i 2) pokazatelj su da su neka ograničenja ipak postojala. Naposljetku, francuske su vlasti 1813. godine odlučile sasvim zabraniti uzgoj duhana. Pokrajina je od tada duhan uvozila, što je bila skuplja opcija.¹⁸ Ponovni dolazak Dalmacije pod Habsburšku Monarhiju donio je i novu zabranu uzgoja duhana jer je 1818. godine donesen patent o državnom monopolu proizvodnje i prodaje te kulture.¹⁹

DVIJE ODREDBE O SADNJI I PRODAJI DUHANA U DALMACIJI IZ 1810. GODINE

Dolaskom na vlast u Dalmaciji francuska je vlast htjela dovesti u red zakonodavstvo, a samim time i zakone o uzgoju, prodaji i otkupu duhana, budući da su dozvolili slobodnu sadnju duhana u pokrajini. U tom kontekstu treba spomenuti dvije odredbe: Odluku generalnog komesara Vlade za Dalmaciju u pogledu sadnje i prodaje duhana izdane 8. siječnja 1810. u Zadru (Prilog 1), te Propisi nastojnika za Dalmaciju R. de la Bergerieja u pogledu sadnje i otkupa duhana izdani 14. kolovoza 1810. godine, također u Zadru (Prilog 2).

Odluka generalnog komesara Vlade za Dalmaciju donesena je jer je uočena potreba da se brzo zaustavi kršenje zakona i zaštiti monopol nad "poslim od duhana". U dokumentu se govori o "zaštiti samoprodavanja" i koristi "samoprodavaoca", a misli se na zaštitu monopola, tj. kontrole nad prodajom duhana, koju je, kako se čini iz ovog dokumenta, imala vojna uprava (vidi Prilog 1). Dakle, francuska vlast uočila je nepravilnosti i nepoštivanje dosadašnjih naredbi spominjući pritom naredbu iz 21. studenog 1809. godine, te providurovu naredbu od 21. srpnja (vjerojatno 1810. iako se ne navodi). General Psalidi je naredio da samo uprava tzv. Apalta odnosno vojna uprava ima pravo prodavati duhan u državi.

¹⁸ Peričić, *Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća*, 68.

¹⁹ Peričić, *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848.*, 40.

Zatim govori kako će kršitelji ove naredbe biti podloženi kaznama i sankcijama: svi koji prodaju duhan vojne uprave na svoju ruku morali su ili odmah platiti ili bi bili na to prisiljeni.

Za razliku od Odluke iz siječnja, Propisi nastojnika za Dalmaciju iz kolovoza 1810. godine donose četiri članka kojima su se propisala pravila sadnje i otkupa duhana (Prilog 2). U članku 12 kratko se govori o gospodinu Adamu Karlu Schramu koji je ujedno bio i samoprodavaoc tj. zakupac. Spominje ga se u sljedećem članku u kojemu je propisano kako postupati s duhanom posađenim prije odluke o zabrani sijanja i proizvodnje duhana po svoj krajini Države Slovinske, izvan Vojne krajine. Naime, ako bi bio slučaj da je duhan već posađen, a vlasnici duhana ga ne žele iznijeti u inozemstvo, moraju duhan ili dati gospodinu Schramu kao zakupcu ili na procjenu vrijednosti. Vidimo da se u prijašnjem dokumentu kao "samoprodavaoc" spominje vojna uprava koja bi prema tome imala monopol nad prodajom duhana, dok je ovdje pak riječ o pojedincu (gospodinu Schramu) (vidi Prilog 2). U literaturi nije pronađeno na koji način je zapravo funkcionirala kontrola i monopol nad poslovima prodaje duhana.

Nadalje, ako bi ga htjeli iznijeti van države, duhan će biti skupljen i postavljen u dobro čuvane hambare od carine. Ako bi netko posijao duhan nakon što je već sakupljen plod od ove godine, bit će smatran krijumčarom i kao takav će biti kažnjen. Krijumčarenje je u Dalmaciji bilo često jer je duhan postao unosnom trgovačkom robom zbog svoje velike potražnje. No ovi navedeni članci ne vrijede za četiri sela u krajini, a to su Imotski, Vrgorac, Zadvarje i Poljica kojima je francuska uprava, kao i ranije austrijska, dopustila sadnju duhana.

ZAKLJUČAK

Kao što je u radu izloženo, uzgoj duhana u Dalmaciji tijekom 19. stoljeća naišao je na plodno tlo te se pretvorio u unosnu poljoprivrednu i gospodarstvenu granu. Razvoj duhana na području Dalmacije može se pratiti još od markiza

Manfrina i njegove plantaže kod Nina, sve do kraja 19. stoljeća kada zahvaća svoj puni zamah unatoč različitim zabranama i sankcijama. Analizirajući što su dosadašnji autori pisali o uzgoju duhana dolazim do zaključka da je duhan došao na ove prostore zahvaljujući Mlecima poput markiza Manfrina, međutim, zadržao se jer je domaće stanovništvo spoznalo potencijal ove industrijske biljke.

Tijekom istraživanja o uzgoju duhana u Dalmaciji za vrijeme Ilirskih provincija susrela sam se s različitim metodološkim problemima. Analizirajući navedene odredbe naišla sam na mnoge prepreke jer se u originalnom tekstu koriste termini poput *Samoprodavanja*, *Samoprodavaoca*, te *Apalta*, koje je teže bilo prevesti zbog nedostatka izvora o tim istim. Naime, o uzgoju duhana ima malo radova, dok o zakonima koji ograđuju takav proces nema uopće. Ova tema usprkos pronađenim odredbama i propisima nedovoljno je istražena te ostavlja puno prostora za daljnje analize.

Prilog 1. Odluka generalnog komesara Vlade za Dalmaciju u pogledu sadnje i prodaje duhana (Zadar, 8. siječnja 1810.).²⁰

DARŽAVE SLOVINSKE
KOMESAR OPĆIENI OD VLADANJA
DARŽAVE DALMATINSKE.

Promišljajuć da dosašte od austrianca privratilo je red i u poslim od Duhana;

Promišljajuć da sasvim da s' Naredbom od 21. Studenoga 1809. bila su prizvana u kripost upravljenja koja se nahođahu prie njihova došjašta varhu posala od carine, ništa ne manje jošte nisu se iskorenule prikorednosti i pristupljenja.

Vidjene tužbe prikazane po upravljenju od *Apalta*;²¹

Poznano da mnoghi malahni dućani od Sela smili su zanikati platiti duhan njimi pouzdan po Poslenicim od upravljenja prie smutnja koje se zgodiše;

Viđena protriba da se berzo sustavi takovo privratjenje²² od zakona, i zaštiti Samoprodavanje²³ i koristi od Samoprodavaca²⁴ zajedno i od Vladanja:

Naređuje.

1. Prizivljaju se na podpunu kripost upravljenja parvanja, i Zakoni za obranjenje od Samoprodavanja, i zapovida se osobito obsluženje Providureve Naredbe od 21. Sarpnja za posadjenje od Duhana.

²⁰ HR-DAZD-386, Štampe, kut. 21, fasc. 5, *Odluka generalnog komesara Vlade za Dalmaciju u pogledu sadnje i prodaje duhana (Zadar, 8. siječnja 1810.)*.

²¹ Vojna uprava.

²² Kršenje.

²³ Kontrola (monopol) nad prodajom duhana.

²⁴ U talijanskoj verziji dokumenta stoji *Ferma*, što je ranije prevedeno kao *Apalt*, a na ovom mjestu kao *Samoprodavaoc*. Čini se da je riječ o vojnoj upravi (tal. *Ferma* = vojna služba).

-
2. Radi toga samo upravljenje od *Apalta* ima oblast prodavati Duhan u Daržavi.
 3. Pristupitelji biti će podloženi na zabilježene pedipse.²⁵
 4. Svaki kojie prodao Duhana od razloga od *Apalta* i nahodi se dužnik, imati će odma platiti, ili će biti steghnut silom.
 5. Kraljevim Odredjenicim i Mistodredjenicim od Vladanja, i Snaghi Daržavnoj naslonjeno je kako komu pristoji, bditi, i podati svaku potribitu pomoć, i jaku desnicu upravljenju od *Apalta* neka bude ispunjeno ovo Naređenje, koje će biti proglašeno i oznanjeno po svoj Daržavi u obadva jezika.

U Zadru na 8. Sječanja 1810.

FR. PSALIDI.

C. BERCHET Tajnik Srednji

²⁵ Sankcija, kazna.

Prilog 2. Nastojnik za Dalmaciju R. de la Bergerie objavljuje propise u pogledu sadnje i otkupa duhana (Zadar, 14. kolovoza 1810.).²⁶

DARŽAVE SLOVINSKE.
NASTOJANSTVO
OD DALMACIJE

Daje na općeno znanje ove slideće članke koji jesu jedan dio od Uprave zapovidjene od G. U. Gospodina Vladaoca Općenoga varhu Samoprodavanja Općenoga od Duhana, buduć da ovi članci pristoje uprav ovoj Daržavi.

Članak 12.

Pogodba parvanjega²⁷ Poslovanja od Duhana s'Gospodinom Adamom Karlom Schram za Dalmaciju ostaje pomarsena i uništena brez naplatjenja počimljujuć od prvoga dneva Kolovoza.

Članak 13.

Zabranjeno je siati i raditi Duhan po svoj kraini Daržava Slovinskih, izvan Kroacie Vojničke.

Za ovo godište Duhan kojie bio posadjen u Dalmaciji moće od Gospodara biti pušten Samoprodaocu²⁸ Gospodinu Schram ili na stimu²⁹ ili na procinu, ako ga ne bi volili izniti u inostranske strane. Ako bi ga hotili izniti, biti će Duhan sakupljen i postavljen u hambare od Dogane³⁰ ili u drughe hambare na njihove troške pod tri

²⁶ HR-DAZD-386, Štampe, kut. 22, fasc. 11, *Nastojnik za Dalmaciju R. de la Bergerie objavljuje propise u pogledu sadnje i otkupa duhana (Zadar, 14. kolovoza 1810.)*.

²⁷ Prijašnjega.

²⁸ U talijanskoj verziji dokumenta za ovu riječ stoji *Arendatore* (zakupac).

²⁹ Određivanje vrijednosti.

³⁰ Carina.

ključa; jedan ključ biti će daržan od onoga čihov je Duhan, drughi od Upravnika ili Pomnjika od Dogane, a tretji od Samoprodaoca ili njegovih Poslenika.

Članak 14.

Ako bi ko posiao Duhana, pokle bude sakuplien plod od ovoga godišta, biti će daržan kako kontrobandir³¹ i kako kontrobandir biti će pedepsan po zakonim i naredbam ili koje su bile ili koje će biti zabilježene varhu ovoga posla.

Članak 15.

Naredjenja koja se uzdarže u člankim 12. i 13. ne čine za kraine od cetiri Sela od Dalmacie, to jest Imoski, Vergorac, Duare³² i Poljica. Radi toga nasliduje njimi dopuštenje da siju, i rade Duhan: biti će s' zakonitim Procesom izgovornim zapoznan prostor od zemlje posijane ovoga godišta: došnjastih godina neće moći biti posijano s' duhanom nego onoliko a ne više zemlje, koliko bude našjasto³³ da je posiano ovoga godišta: svako godište biti će zapoznana zemlja posiana, i sve ono što bi bilo zapoznano suviše od parvoga godišta, biti će daržano kako privara, i gospodar neće uživati više dopuštenje njemu podano od ovoga članka i duhan biti će izguljen iz zemlje. Duhan u listu koji se sakupi u rečenih krainah biti će ili prodat Gospodinu Samoprodaocu ili postavljen drugi misec pokle bude sakupljen u Hambare našjaste na troške od Općina pod dva ključa jedan u rukah od Samoprodaoca a drughi od Oblasti mistne. Oni gospodari koji ne budu prodali Duhan Samoprodaocu u rok od tri miseca, biti će daržani izniti ga dajući prije poruk³⁴ za plaću. Liste biti će sbijeno u velike Snope koji će biti zabilježeni, zapečatjeni olovom, i postavljeni u jedan Hambar blizu Dogane za ostati ondi

³¹ Krijumčar.

³² Zadvarje.

³³ Nađeno.

³⁴ Jamstvo, polog.

sahranjeno dokle bude izneseno na dvor ili po kopnu ili po moru. Ako bi se parvo godišće doznalo i poznlo da pribivoci rečenih Sela učinili su koju privaru, biti će njimi ustegnuta svaka oblast za unapridak sijati i raditi Duhan.

Iz Nastojanstva od Dalmacie. U Zadru na 14. kolovoza 1810.

Za Ispis prilčan

Slišjaoaz u Vjeću od Kraljevine Nastojnik od Dalmacie

R. DE LA BERGERIE

IZVORI:

Hrvatska – Državni arhiv u Zadru – fond 386, Štampe (HR-DAZD-fond 386, Štampe).

LITERATURA:

Bauk, Martina. "Povijest duhana". Magistarski rad, Sveučilište u Osijeku, 2015.

Beljo, Jure; Ivanković, Marko; Herceg, Nevenko. "Gospodarsko i socijalno značenje uzgoja duhana u Hercegovini". U: *Duhan u Bosni i Hercegovini – jučer, danas i sutra. Zbornik radova s međunarodnog znanstveno – stručnog skupa održanog u Mostaru 2. i 3. listopada 2017.*, uredili Marko Ivanković, Jakov Pehar, Ivan Ostojić, 70-83. Mostar: Fram Ziral, 2017.

Celić, Josip. "Stanovništvo grada Nina na popisu iz 1810. godine". *Radovi za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 55 (2013): 93-130.

Čagalj, Marin; Gugić, Josip; Strikić, Frane. "Povijesni pregled uzgoja duhana u Dalmaciji". U: *Duhan u Bosni i Hercegovini – jučer, danas i sutra. Zbornik radova s međunarodnog znanstveno – stručnog skupa održanog u Mostaru 2. i 3. listopada 2017.*, uredili Marko Ivanković, Jakov Pehar, Ivan Ostojić, 48-60. Mostar: Fram Ziral, 2017.

Peričić, Šime. *Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća*. Zadar: Grafotehna, 1998.

Peričić, Šime. *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848*. Split: Književni krug, 1993.



ODNOS FRANCUSKE VLASTI PREMA CRKVI U DALMACIJI NA PRIMJERU DVAJU DOKUMENATA IZ VREMENA ILIRSKIH POKRAJINA

*Jure Jerković i Kristina Puljizević*¹

Nastojanja državnih vlasti da sekulariziraju pojedine domene crkvenih djelatnosti, crkvenu imovinu te u konačnici ograniče utjecaj Crkve u društvu, stara su stotinama godina, a u novovjekovnoj povijesti najizraženiji primjer su reforme koje je u drugoj polovici 18. stoljeća pokušao provesti Josip II. u Habsburškoj Monarhiji. Prosvjetiteljske ideje koje su uključivale i određene stavove o reformi Crkve materijalizirale su se krajem 18. stoljeća u Francuskoj. Revolucionarne vlasti radikalno su intervenirale u crkvene ingerencije pa su se već u prvoj godini revolucije crkvena dobra proglasila nacionalnom imovinom i, nešto kasnije, rasprodala. Godine 1790. vlasti su *Građanskim ustavom o svećenstvu* pokušale od klera učiniti javne izborne službenike s državnom plaćom. Većina biskupa i oko polovice župnika odbili su prisegnuti na takav Ustav. Neprijateljstvo između revolucionarne francuske vlasti i Katoličke crkve raslo je i zbog drugih ograničenja crkvenog djelovanja poput ukidanja bratovština, sekularizacije školstva i dobrotvornih ustanova te ukidanja pojedinih crkvenih redova. Situacija je kulminirala okrutnim obračunima s klerom, Rujanskim pokoljem² i Utapanjima u

¹ Jure Jerković je student prve godine diplomskog sveučilišnog studija povijesti na Hrvatskom katoličkom Sveučilištu. Kristina Puljizević je docentica na Odjelu za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta.

² „September Massacres“, *Encyclopaedia Britannica (on line)*, pristup ostvaren 24. 5. 2020. <https://www.britannica.com/event/September-Massacres>. Dana 2. i 3. rujna u Pariškim zatvorima ubijeno je 191 svećenika, redovnica i redovnika. Rujanski mučenici beatificirani su 1926. godine. „Paris, martyrs of“, *Encyclopedia.com*, pristup ostvaren 24. 5. 2020. <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/paris-martyrs>.

Nantesu.³ Katolička Crkva u Francuskoj ipak je uživala potporu velikog dijela stanovništva, posebno u pokrajinama Vendeji i Bretanji. Kontrarevolucionarne snage u Vendeji, motivirane između ostalog i postupcima revolucionara prema Katoličkoj crkvi, pružale su otpor do 1795. godine.⁴

Na Dalmatince i njihovo negativno poimanje Francuske revolucije utjecala su već 1790-ih društvena previranja u Italiji, a posebno niz događaja oko ukinuća Mletačke Republike 1797. godine gdje su se brojni Dalmatinci borili pod zastavom Sv. Marka. Vojnici, ali i drugi Dalmatinci u Italiji (poslovni ljudi, studenti i kler) bili su upoznati s obje aktualne propagande: s jedne strane izbjegli francuski plemići i kler pričali su o jakobinskim strahotama, a s druge strane pristalice revolucije vodile su svoju kampanju.⁵ Nakon ukinuća Mletačke Republike veliki broj dalmatinskih vojnika koji su se vratili u domovinu jednodušno je pronio glas o bezbožnim jakobincima, a na stav dalmatinskoga puka utjecalo je i gorljivo *Proglašenje narodu dalmatinskomu*, publikacija fra Andrije Dorotića koja prema aktualnim događajima u Veneciji pod francuskim utjecajem izražava izrazito negativan stav.⁶

U Dalmaciji je, nakon uspostavljanja profrancuske gradske uprave u bivšoj Republici Sv. Marka, uslijedilo razdoblje anarhije u kojemu se dalmatinski puk obračunao s malobrojnim frankofilima.⁷ Pod vlast Habsburške Monarhije pokrajina je ipak došla zahvaljujući političkim odlukama na višim razinama, zaključno s mirom u Campoformiju 1797. godine. Prva austrijska uprava u Dalmaciji trajala je do 1806. godine.⁸ Unutar tog perioda u Francuskoj su propali eksperimenti uvođenja ateističkih kultova, kulta Razuma te Vrhovnog bića. Napoleon je 1801.

³ „Jean-Baptiste Carrier“, *Encyclopaedia Britannica (on line)*, pristup ostvaren 24. 5. 2020. <https://www.britannica.com/biography/Jean-Baptiste-Carrier>

⁴ Jean Carpentier, François Lebrun, *Povijest Francuske* (Zagreb: Barbat, 1999), 185-195.

⁵ Vicko Kapitanović, *Fra Andrija Dorotić (1761. – 1837.) reformator, političar i dobrotvor* (Split: Književni krug, 2016), 71-72.

⁶ Fra Andrija Dorotić boravio je u Italiji kao profesor na franjevačkim učilištima, u Dalmaciju se vratio 1797. godine. Kapitanović, *Fra Andrija Dorotić*, 71- 77, 84-90; Marko Trogrlić, Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću* (Zagreb: Leykam international, 2015), 15.

⁷ Kapitanović, *Fra Andrija Dorotić*, 74-77; Trogrlić, Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 15.

⁸ Grga Novak, *Prošlost Dalmacije knjiga druga, Od Kandijskog rata do Rapalskog ugovora* (Split: Marjan tisak, 2004), 55-57; Trogrlić, Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 15-19.

godine s papom sklopio konkordat kojim je donekle pacificirao odnos vlasti i Crkve. Restaurirao je Katoličku crkvu, no ne više kao službenu religiju, već kao „religiju većine Francuza“. Papa je pak priznao francusku konzularnu republiku i nacionalizaciju crkvenih posjeda. Podređeni položaj Crkve u odnosu na državu nastavio je stvarati nezadovoljstvo na svim razinama crkvenih instanci, od pape do seoskih župnika.⁹

U takvim prilikama, nakon mira u Požunu 1805. godine, u Dalmaciju ulaze francuske trupe i vlast preuzimaju Napoleonovi ljudi.¹⁰ Odnos nove uprave i dalmatinskog klera od početka je bio opterećen stavovima koji su formirani i prije francuskog preuzimanja vlasti: obostranim nepovjerenjem i neuvažavanjem. Crkva i puk, tradicionalno privrženi svojim duhovnim pastirima, Francuze su držali za bezbožne zatiratelje vjere, neprijatelje tradicije i njihova identiteta.¹¹ Onodobno poimanje ateizma odražava se u pjesmi *Kratko složeno skazanje stanja današnje France* iz 1796. godine. Odbacivanje religije (vjere) implicira i cijeli niz moralno neprihvatljivih karakteristika pojedinca. Pjesma je pisana u prvom licu jednine (*Ja sam jedan od Francuza*), te pjesnik, nakon što se u prva dva stiha odrekao *Boga i vire*, nastavlja: *Ja tuđe grabim, ja svakoga slačim,/ Na ljudstvo mrzim, jer poštenja neću*. I druga ponašanja proizlaze iz ateizma pa se nadalje spominju bludnost, laž, pohlepa i slično.¹² Uzimajući u obzir ovakvo shvaćanje ateizma, moguće je pobliže pojmiti ozbiljnost i dubinu animoziteta Dalmatinaca prema francuskoj vlasti. S druge strane, francuski upravitelji nisu bili boljeg mišljenja o dalmatinskom kleru, smatrali su ih neukima, optužujući ih za širenje praznovjerja u narodu.¹³ Kod obje strane

⁹ Carpentier, Lebrun, *Povijest Francuske*, 185-195.

¹⁰ Novak, *Prošlost Dalmacije*, 67-70; Trogrlić, Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 19-20.

¹¹ Trogrlić, Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 22.

¹² Pjesma je sačuvana na talijanskom i hrvatskom jeziku, u cijelosti je objavljena u: Kapitanović, *Fra Andrija Dorotić*, 75.

¹³ Primjerice, takav stav reflektira se (ali i utječe na formiranje novih sličnih mišljenja) u popularnom putopisu Balthasara Hacqueta nastalom na temelju autorovih pješačenja kroz Dalmaciju 1780-ih. Autor u prosvjetiteljskoj maniri oštro kritizira katoličko svećenstvo u Dalmaciji koje širi praznovjerje te među narodom prodaje talismane radi svoje koristi. Patrick Levačić, „Dalmacija u francuskim putopisima Napoleonova doba“, u: *Hrvati i Ilirske pokrajine: (1809. – 1813.): zbornik radova s međunarodnog skupa Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti prigodom dvjestote obljetine*

ipak je postojala svijest o potrebi barem prividne suradnje. Crkva je bila prisiljena priznati novu političku situaciju, pokoriti se državnim zakonima i vojnoj sili, dok su francuske vlasti bile svjesne ukorijenjenosti Crkve u društvu i koristi koju bi imale pridobivši ih za svoje interese.¹⁴

Dandolo je ipak započeo s reformom Crkve u Dalmaciji. Za razliku od austrijskih vlasti koje su se kolebale pred otporom crkvenih struktura prilikom pokušaja reformi, ukidanja crkvenih redova i pretvaranja samostana u vojarnje,¹⁵ Dandolo je, u maniri francuskog načina upravljanja, u kratkom vremenu ozakonio krupne promjene. Utemeljio je funkciju inspektora za bogoštovlje, ukinuo je bratovštine, uspostavio je kontrolu nad crkvenim dobrima, odredio je pravila za izbor župnika uz značajno uplitanje političke vlasti, odredio je oduzimanje samostana koji su ustupljeni vojsci. Planirao je ograničiti broj biskupija, reformirati škole za obrazovanje klera te oduzeti franjevcima župe i podrediti ih biskupijama.¹⁶

Protesti dalmatinskog klera nikako nisu bili tihi i pasivni. U čestim pobunama puka protiv francuske vlasti kler je sudjelovao u velikom broju, a nerijetko su bili među pobunjeničkim vodstvom.¹⁷ Jedna od većih i u krvlju ugušenih bila je pobuna u Poljicima 1807. godine.¹⁸ U pobunama iz 1806. i 1807. godine većina pobunjenika bila je osuđena, a vođe strijeljane, dok je nakon pobune

proglasenja Ilirskih pokrajina (Zagreb-Zadar, 1. -3. listopada 2009.), ur. Franjo Šanjek (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2010), 174-175. Također, u jednom od svojih izvještaja Napoleonu, Dandolo napominje kako bi reforme u Dalmaciji trebale započeti upravo s Crkvom "da je učini dostojne štovanja u Dalmaciji, koliko zbog ugleda svetišta, toliko zbog nauka i čudoređa svećenika. Narod pun praznoverja trčao bi pohotno na glas biskupa i župnika stazom čudoređa, a zatim i svih korisnih društvenih dužnosti." Preuzeto iz: Kapitanović, *Fra Andrija Dorotić*, 142.

¹⁴ Vidi primjerice: Vicko Kapitanović, „Maršal Marmont i franjevci Provincije Presvetoga Otkupitelja“, u: *Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.). Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 18. do 19. rujna 2006. u Splitu*, ur. Marko Trogrlić i Josip Vrandečić (Split: Književni krug, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2011): 60-63; Kapitanović, *Fra Andrija Dorotić*, 142-143.

¹⁵ Novak, *Prošlost Dalmacije*, 63; Kapitanović, *Fra Andrija Dorotić*, 123-126; Trogrlić, Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 18.

¹⁶ Kapitanović, *Fra Andrija Dorotić*, 143-144.

¹⁷ Primjerice, fra Ivan Milošević, zvani Arnaut, bio je vođa pobune u Splitu 1809. godine. Obilazeći gradom naoružan i s križem u ruci poticao je Splitskane na ubojstva Francuza. Novak, *Prošlost Dalmacije*, 72.

¹⁸ Novak, *Prošlost Dalmacije*, 71-73.

1809. godine veći dio pobunjenika pomilovan.¹⁹ Francuske vlasti ublažile su politiku prema pobunjenicima, moguće kao novu taktiku i pokušaj smirivanja nemirne pokrajine.

Dva dokumenta analizirana u ovom radu pokazuju svu kompleksnost odnosa između francuskih vlasti i Katoličke crkve u Dalmaciji.²⁰ Radi se o uputama vjeroučiteljima, tj. svećenicima koji služe u zatvorima te o okružnici intendanta namijenjenoj župnicima u vezi s pozivom na novačenje. Oba su dokumenta sastavljena iz pozicije vladajućih prema podređenima, u prvim člancima naznačeno je da se radi o propisivanju dužnosti svećenicima, obračujući im se kao „vrijednim župnicima i dobrim podložnicima“. (prilog 2).

Upravitelji francuskih vlasti u kleru su vidjeli korisne posrednike između njih i uglavnom nepismenog puka. U slučaju prvog analiziranog dokumenta propisano postupanje vjeroučitelja u zatvorima ima za cilj moralnu rehabilitaciju zatvorenika, i to kako bi na taj način napredovalo Carstvo u cjelini. (Prilog 1). Još više, francuski upravitelji trebali su župnike kako bi privoljeli mladiće na vojnu službu. Župnici su bili dužni informirati svoje župljane o pojedinim zakonskim odredbama, no od njih je očekivan i određeni propagandni angažman. Određeno im je da „svaku večer s oltara“ upoznaju svoje „seljane“ s dužnostima „koju imaju pred Bogom i ljudima“; da im istumače tko je sve obavezan služiti vojsku, a tko je od obaveze oslobođen,²¹ da ih na tu dužnost privole i ohrabre ističući im „da će biti

¹⁹ Novak, *Prošlost Dalmacije*, 71-73.

²⁰ Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZD) – fond 386, Štampe, kut. 21, fasc. 35, *Upute za redovnike koji saobraćaju sa zatvorenicima (Grac, 10. svibnja 1810.)*; Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZD) – fond 386, Štampe, kut. 22, fasc. 35, *Okružnica intendenta upućena župnicima (prosinac, 1810.)*.

²¹ Radilo se o 1500 mladića koji su se rodili između 1. siječnja 1786. do 31. prosinca 1790.; a, ako bi bilo potrebe, unovačili bi se i oni mlađi, rođeni između 1. siječnja 1781. i 31. prosinca 1786. Vojnu obvezu nisu bili dužni odraditi oženjeni muškarci koji imaju sinove, ni sinovi jedinci koji uzdržavaju roditelje starije od 70 godina, ni oni koji su već odslužili vojnu obvezu. Oslobođeni su i redovnici, časnici narodne straže, panduri. Oslobođeni su bili i mladići koji su zadovoljavali i druge kriterije. (vidi Prilog 2).

svakomu učinjena pravica“, te da im objasne kazne koje ih očekuju ukoliko pokušaju bijegom izbjeći službu.²² (Prilog 2).

Upute svećenicima koji djeluju među zatvorenicima, iako je riječ o sigurnosnim mjerama u zatvorima, odražavaju nepovjerljiv stav vlasti prema kleru. S obzirom na međusobno neuvažavanje i prijašnje sudjelovanje klera u pobunama takav je stav vjerojatno bio i opravdan. Potvrda poslušnosti traži se i na kraju okružnice o novačenju, župnik je trebao intendantu potvrditi da je okružnicu primio i postupio po naređenju. O djelovanju vjeroučitelja angažiranim u zatvorima date su opširne upute. Njima je bilo zabranjeno nasamo razgovarati sa zatvorenicima koji čekaju suđenje (za takvo što vjeroučitelj je trebao imati posebnu dozvolu krivičnog suda), a pri razgovoru zahtijevala se prisutnost jednog sudskog službenika „koji razumije jezik“ na kojem će duhovni pastir razgovarati sa zatvorenikom. Za razgovor s osuđenim zatvorenicima također je trebalo zadovoljiti niz preduvjeta, a on je trebao biti najavljen i obavljen u prostoru određenom za tu svrhu. Vjeroučitelju je bilo zabranjeno na bilo koji način komentirati pravednost osuda, mjera ili zatvorskih kazni. Nije im bilo dopušteno tražiti i čitati sudsku dokumentaciju zatvorenika, zabranjeno im je bilo u svrhu pridobivanja čuvara u zatvoru darovati ih novcem ili u hrani te „ni na jedan drugi način“. Svećenik nije smio donositi u zatvor bilo kakve stvari („zadužbine“) zatvorenicima, a ako bi ih ipak donio, nije mu bilo dopušteno dati ih onome kome su namijenjene – za to je trebalo imati posebnu dozvolu suda. Upute za zatvorske vjeroučitelje apeliraju na osobnost i ponašanje svećenika: vjeroučitelji se trebaju suzdržati sudjelovanja u ogovaranju zatvorenika jednih protiv drugih i spletkarenja među njima, također i od okrivljavanja, prijekora ili psovanja zatvorenika. Takvo ponašanje, ističe se u uputama, protivi se „duhu kršćanskom od krotkosti i dobročinstva“ te bi moglo

²² Intendant se ipak nadao da za to neće biti potrebe, niti da će morati „podniti gorkost izustiti ih protiv nikomu“ a najviše zato što će župnik naći načina za ispuniti svoju dužnost te da će „svak taknut od svoje dužnosti“ zbog njegovih „nagovaranja umiti biti poslušan“. (Prilog 2)

narušiti povjerenje zatvorenika, „povjerenje toliko potrebno njegovu biću za nezatvorit mu njihovo sarce.“ (Prilog 1).

Osim što na posredan način odražavaju stav o dalmatinskom svećenstvu, propisi ophođenja svećenika sa župljanima odnosno zatvorenicima zrcale percepciju francuskih upravitelja o običnom puku. Često se u oba analizirana dokumenta naglašava da je „puku nevještomu“ odredbe potrebno podrobno obrazložiti. Primjerice, vjeroučitelj u zatvoru bio je dužan na razumljiv način rastumačiti što su to krivična djela koja su uobičajena u puku i objasniti im težinu predviđenih kazni.²³ (Prilog 1). U pozivu na novačenje župniku se kaže: „Vi činite njimi razumiti da po broju od puka neće biti dignut nego jedan sami čovik na svaku sto i pedeset i tri duše (...)“. (Prilog 2).

Naposljetku, upute vjeroučiteljima u zatvorima bave se i načinom duhovnog vodstva, što ostavlja mogućnost da ih je sastavio ili pri njihovom sastavljanju surađivao pripadnik klera.²⁴ Jezični izričaj tu postaje blagonaklon, a savjeti dobronamjerni i konkretni. Svećenik je bio dužan ukazati zatvorenicima da su krivična djela također u suprotnosti sa Božjim zapovijedima te im pokazati svu strahotu i štetu takvih radnji. On im je bio dužan „sa svom pomnjom u srcu“ rastumačiti razliku „od pravedna do nepravedna“ i dobro im usaditi temeljnu vrijednost „Što ne žudiš da družu učinu tebi, nemoj ni ti njima učiniti“, ali i druge najviše kršćanske vrijednosti. Pomoći će im razumjeti da kazna ne može izbrisati njihovu krivicu radi čega je osim kazne koju izdržavaju potrebna i njihova unutarnja promjena. S takvim učenjem svećenik će postići da se okrivljenici zamisle nad svojim djelima (oni će „oćutjeti pravu žalos od njihovijeh krivina“) te će nastojati u njima potaknuti odluku da se nadalje ne upuštaju u zločin. Način ophođenja sa zatvorenicima trebao je biti individualan („po razlici svačije ćudi“) i zato se nije

²³ Kao uobičajene u puku navode se: palež, razbojništvo, krađa, čedomorstvo i krivokletstvo. (Prilog 1).

²⁴ Za razliku od većine štampanih proglašaja iz ovog razdoblja u fondu Štampi Državnog arhiva u Zadru koji su štampani u Zadru ili Ljubljani, ovaj je štampan u Grazu. Također, u dokumentu nije naznačeno koja upravna instanca je isti sastavila i donijela.

mogao propisati („i kako s' jedniem ima se općiti krepko, a s' drugiem blago, to se ne može nikako skupiti u nauk“), no pisac uputa oslanja se na iskustvo vjeroučitelja koje mu je sigurno ukazalo na „pristojnos jednoga duha uzdignuta, jedne blagosti ustarpljene, jedne razborne želje za poboljšati sebi prilične, jednoga plemenita sveto-služnja od sebe istoga“. (Prilog 1).

Godine 1810., u vrijeme sastavljanja dvaju analiziranih dokumenata, papa Pio VII. se po Napoleonovom nalogu nalazio u zatočeništvu u jednoj savonskoj pomorskoj utvrdi dok je Napoleon, po odluci pape, bio izopćenik Katoličke crkve.²⁵ Unatoč tome Crkva je u velikoj mjeri zadržala svoju strukturu, u svakodnevici je puk trebao i dobivao duhovno vodstvo. Pokušaj francuskih vlasti da iskoriste značajan utjecaj koji je Crkva imala na stanovništvo jasna je potvrda njihovog uvažavanja ingerencije Crkve nad duhovnim životom njihovih podanika.

²⁵ Ennio di Nolfo, „Napoleonova Italija“, u: *Povijest 13, Napoleon, restauracija i revolucionarna kretanja (1800. – 1848.)*, ur. Enrico Cravetto (Zagreb: Jutarnji list, 2008), 179.

Prilog 1: Upute za redovnike koji saobraćaju sa zatvorenicima (Graz, 10. svibnja 1810.).²⁶

VJEŽBANJE

naučiteljim Bogoštovnosti, koi budu namjenuti²⁷ Ustavljenijem²⁸ od Suda obadnjem.

I.

U dva poglavita djela razlučuju se darzcjanstva²⁹ Naučitelja Bogoštovnosti prema ustavljenijem od Suda rad krivine. Jedna naslanjaju se na Uprave krivičnog Ustavljenja koje nejmaju biti, ni smetene, ni oblašane od Pastjera Duhovnoga s nategnutom pohlepom za zadaržjat krivce ustavljene od njihovu Duhovnomu dobru; drughi paka zadaržju se u zamjeri³⁰ slušbe na koju on jest postavljen. Onom samieri to jest za podpomoć podobrenje onezjih, koji su rad krivine ustavljeni, i tijem Načinom u isto doba na dobro inokupno Cesarstva prionuti.

II.

Za sve ono što utišti Uprave krivičnoga Ustavljenja, trebue najparvu razlikost postaviti Meghiu onijem, ki su ustavljeni od Pravde, i kojeh Krivine sud protresa, i meghiu zločincim jur već osudjenijem, u tamnici zabjenijem za dovaršit pedepsu³¹ suproč njima osudjenu. Od parvijeh govoreći Pastjer duhovni, nejma

²⁶ HR-DAZD-386, Štampe, kut. 21, fasc. 35, *Upute za redovnike koji saobraćaju sa zatvorenicima (Graz, 10. svibnja 1810.)*.

²⁷ Namijenjeni.

²⁸ Zatvorenicima.

²⁹ Dužnosti.

³⁰ U talijanskoj inačici teksta za ovu riječ stoji *scopo* (cilj, namjena, svrha).

³¹ Kaznu.

nikad, po Naredbi Sckgljana³² 321. djela I. zakonika Cesarshoga Varh Pedepsa krivičnih, on po svojoj zadovoljnosti približit se ustavljenijem sam, i brez ikoga s njima govoriti.

On nikad nemože s' njima ikakva činiti razgovora, ako ne s' posobnijem dopuštenjem Suda krivničhoga, i Naočigled jednoga Posovnika³³ rečenoga Suda, koi razumije jezik, u koi će Duhovni Pastjer š' njima razgovor daržati.

III.

Iednako paka činit ima za Nauk karstjanski, od komu trjeba je zabavljat Ustavljene u jedno skupjene u Nedjelje, i svece zapovjedne. Nejma tražiti Pastjer Duhovni ni da k` njemu dohode oni Ustavljenici kojieh krivine još sud protresa; radi cezsa nečje primit na Nauk karstjanski, nego samo one, kojijem bude posobito dopušteno po bičju u kakvu iznagje se Suda iziskavanje, od Poglavara krivničke Pravde koi će se razumjet s' sudcom nad toga postavljjenijem.

IV.

Manja ište se pomnja od Pastjera Duhovnoga koi se zadarži s krcima osudjenijem, i utamničjenijem sa pedepsu. S' ovezijem on sam može razgovore činiti u mjestu za tegha odredjenu; nu ima ito bit najprije dato na znanje onijem koji jesu postavljeni na prighledanje mjesta od Ustavljenja, i u ono vrijeme kad nejma ometat ostala Uredjenja one kuće.

³² Članka.

³³ Službenika.

V.

Kakav god bude razgovor koga Pastjer duhovni činit bude s' ustavljenijem od koje god su varste, ali svijem inokupno, ali po napose, trjebaje da se ustručjat³⁴ bude ikakav činiti Sud Varh blagoće, ili tegote, ni varh pravednosti zadržanja, ili pedepse; a tot Veće ima imat opaz posobnijem obadjenjem smetnut krivinu na jednoga, oli drugoga od Ustavljenijeh, i ikoga psovkam, i korjenjem izružiti. Parvo to djelo, ne samo ne pristoi se njegovijem zabavam, nu još moghlo bi se cjenit ga jedno teško pristupljenje suproč Sudu, koga nejma on činit. Drugo paka protivi se duhu karstjanskomu od krotkosti, i dobročinstva, koje bi mu bili štetno da se u nj nepouzduju njegovi Slušjaoci; pouzdanje toliko već potrebnito njegovu bitću za nezatvorit mu njihovo sarce.

VI.

Za sve jest potrebnito da Duhovni Pastjer, koliko moše spozna ponapose svakoga Ustavljenika, njegovo pomajnkanje, njegovu ćud, i sve ono što mu moše činit razumjet koliko svaki duhom podiže; sasvijem tijem on nejma to obaznati, negho s načinima takijem, da svake strane užzjenu se pristojni, i da se ne protive s' Upravljenjem od Ustavljenja. Radi česa nie navlaštito dopušteno njemu za iziskavat način kako vidjet i razgledat Pisma krivničog Suda; prokušjat³⁵ jednom ustavljenijeh kakvi su drughi, i na svarhu slušjat s' Nasladom razgovore ustavljenijeh koje bi oni mogli činit varhu druga njihovijeh. Načini podobni jesu; Očitovanje na ispovjesti, koje učini svaki ustavljeni varhu svoga bitća duhovnoga, jedno svjesno iziskivanje od potreba, učinjeno u razgovorima s' istjem Čeljadetom, opovidjenja koja primi Varhu Ustavljenijeh od Poglavara od Pravde, i od Tamničjarnika.

³⁴ Ustručavati.

³⁵ Propitkivati.

VII.

Otac duhovni nejma činiti prič po sebi ikakva dara Tamničjarima, ni u pjenezim ni u hrani, ni na Njedan drugi način, sa po temu putu priteghnuti njihovu ljubav i pouzdanje. Ako se bude zgoditi da on primi zadužbina za Ustavljene, neće mu biti dopušteno razdjelit ih onezijem, kojim su namjenjene, brez da prije čini to obaznat poglavaru od Pravde, i da mu on posobitno dopusti.

VIII.

Za ono paka što se pristoi daržjanstvima, njegove Nadomjernosti, on će biti daržjan svaku Nedjelju, i Svetac zapovjedni činiti Nauk karstjanski svjem onezijem, koi su bili osudjeni, ili onezijem meghju obadjenijem,³⁶ kojim je dopušteno na Nauku karstjanskomu namjerit se. Za dostojnos ne manje neghli za Nauk ženski ima se ovi razlikovat od onoga, koi se čini ljudima; i to radi krivina, koje veći dio njima se samo pristuju, radi česa Nauk karstjanski za Ustavljenijeh ljudi nejma se daržjati u vrijeme isto, koje bude obredjeno za Nauka karstjanskoga ženami.

Kad broj Ustavljenijeh od istoga spola, i varste bude prem velik, moće se razdjelit ga po broju od tamnica zada ima mjesta Nauk u doba razlika; nu kako nemože se od Pastjera duhovnog iskat, da prem vele puta u isti dan ponavlja Nauk, bit će mu dopušteno u toj prigodi podavat ga, i u razlike dni od sedmine, na način taki, da svaki skup u svaku sedminu primi najmanje za jednu uru i nauk, i dobar izgled.³⁷

IX.

Zimi paka, kad manje je truda u tamnicam Pastjer duhovni razumijuć se s' Poglavarom od Suda, moće davati njegove Nauke, i meghju sedminam razlikijem

³⁶ Zatvorenici koji još nisu osuđeni već se nad njima još vodi postupak.

³⁷ U talijanskoj inačici teksta stoji *buon esempio* (dobar primjer).

skupima ustavljenijeh, ili, što je još bolje, moće učiti jednoga po jednoga kako nzjeni potrebnito od onezijeh, koi su jur osudjeni, i nahodu se u Tamnicah sa izvaršit samo pedepsu njima odredjenu.

X.

A biuši ljudska pomainkanja izviru, oli od inokupna neznanja od zakona, ili od ištečenijeh prighnutija,³⁸ koja potičju razum, da slijedi na opake početke, bit će daržjan Duhovni Pastjer.

1. Tomačit ustavljenijem s' načinima koje oni bolje razumjedu razlike varste od opačina krivničkijeh, i prikazat im teške pedepse za njih namjenjene, radi česa trebujе da on pozna taj pedepse u djelu 1. zakonika od Opačina; s' čijem ukazati ima da su take opačine suprotivne zapovjedima Božijem. U čemu on Najveće ima bit pomljiv za činiti navlaštito razumjeti tegotu onijeh opačina koje su običnije u puku nevještomu, i kojeh ne razumije, ni tešku pedepsu, ni razlikos; kako na priliku staknut će od ognja, grabšja, lupeština, djetinsko-smaknuće, kriva zakletva, i ostala.

XI.

On se ima oprjeti sviem oniem namišljanjem s' kojim krivnik uzište svoju krivinu pokriti, i imat će iskati za satarti, i iskorjepiti one početke zahodne, koi su veći dio od odrede za dovaršiti krivinu.

³⁸ Iskvarene sklonosti.

XII.

On će biti daržjan prikazati ustavljenijem, u svom strahoći, i šteti, izvir poglaviti većega djela od opačina, to jest lotrojstvo,³⁹ prignutje na prozgdorstvo,⁴⁰ i iskat će sa potaknuti, i utemeljiti u njima odluku za od toga čuvat se.

XIII.

On će biti daržian probuditi sa svom pomnjom u Sarcu, Veći dio nevještieh krivnika po putu prikazanja najveće njihovom pameti podobna, naravna prignutja od pravedna do nepravedna; i činiti razumjet, i dobro usaditi njima početak: *Što ne žudiš da druzi učinu tebi, nemoj ni ti njima učiniti*. I više te naravne zapovjedi imat će on posadit najveća daržjanstva⁴¹ karstjanina. Na taj način privestit će on ustavljene, da budu razumjeti, da pedepsa vremenita ne može smarsiti njihovu krivinu, radi česa, osvem te pedepse da je potrebnita njihgova unutarinja promjena.

XIV.

S' tiem naukom on će njih dovestit da budu smislit se, i oćutjeti pravu žjalos od njihovijeh krivina, a u isto doba ima njima pokazati sve načine podobne za u krivinu već ne upastiti.

XV.

Poglavito daržjanstvo⁴² njegovo paka jest čestokrati njima prikazati, da su daržjani ustarpjeno podnositi tughe od tamnice, i pedepsu njima osudjenu, sa s'

³⁹ Lijenost.

⁴⁰ Proždrljivost, neumjerenost.

⁴¹ U talijanskoj inačici dokumenta stoji *sentimenti piu sublimi* (uzvišeni osjećaji), no kasnije u tekstu ista riječ korespondira s talijanskom *dovere* (dužnost).

⁴² Dužnost - prema talijanskoj inačici teksta (*dovere*).

tijem ponapravit zlo koga su učinili, i naopaki izljd⁴³ koga su podali; da su daržjani podložit se u tamnicam do dlake svakom naredbi, i odredi, za ne vratit se na svjet gori negh su bili, nu povratćeni, i pokoreni; radi česa kad pedepsu budu ispuniti, da ispočetka uzmojbudu uživati općeno dobro.

XVI.

Način koi najveće se može ugoditi s' svarhom na koju imaju se upraviti ovi nauci, kako ih se različno ima djelit po razlici od svačije ćudi, i kako s' jedniem ima se općiti krepko, a s' drugiem blago, to se ne može nikako skupiti u nauk; nu to ima biti izhod od dobrieh početaka, kojem se bude Pastjer duhovni uvježbo svojjem knjigo-Učenjem. Ovi će mu početci ukazati pristojnos jednoga duha uzdignuta, jedne blagosti ustarpjene, jedne razborne želje za podobrit sebi prilične, jednoga plemenita sveto-služenja od sebe istoga, koiega ima požeći,⁴⁴ i kazat mu put u ovemu glavnomu nastolanju.

U Gratzu na 10 Svibna 1810.

⁴³ Skandal - prema talijanskoj inačici teksta (*scandalo*).

⁴⁴ U talijanskoj inačici stoji *animare* (potaknuti).

Prilog 2: Okružnica intendenta upućena župnicima (prosinac, 1810.).⁴⁵

SLIŠAOAC U VJEĆU OD KRALJEVINE.

NASTOJNIK OD DALMACIE.

GOSPODINU ŽUPNIKU OD⁴⁶

GODPODINE ŽUPNIČE.

Ja mnogo uzdam u vaše prighnutje prema Vladanju, i u vaše nastojanje za ispuniti dužnosti koje se pristojno vridnom Župniku, i dobru podložniku. Radi toga ja vas dozivam, Gospodine, da odma iz Otara i svaki večer rabotni činite poznati vašim Seljanom sakupljenim tešku dužnost koju imaju prid Bogom i prid ljudoskupom ispuniti poslušno naredbe NJEGOVA VELIČANSTVA, koji zapovida da se digne iz Dalmacie petnaest stotina ljudi među onima koji se porodiše od prvoga dneva jennara 1786., do svega miseca Decembre 1790. i ako bi bilo do potrebe među onima koji se porodiše od prvoga dneva Jennara 1781, do svega miseca Decembra 1786.

Vi činite njimi razumiti da po broju od puka neće biti dignut nego jedan sami čovik na svaku sto i pedeset i tri duše na kopnu i po kraj mora, a jedno samo čeljade na svaku dvistotine šesnaest duša na otocim i školjim, buduć bilo na njimi dignuto i mornara.

Vi dajte na znanje da nisu podložni biti upisani za vojnike ni oni koji su oženjeni i imaju sinova, ni sinovi jedinci od Roditelja potrebnih koji imadu sedamdeset godina, ni oni koji su zakonito odpušteni iz vojske, ni oni koji su

⁴⁵ HR-DAZD-386, Štampe, kut.22, fasc. 35, *Okružnica intendenta upućena župnicima (prosinac, 1810.)*. Dokument ne sadrži informaciju o mjestu tiskanja. Tekst je tiskan samo na hrvatskom jeziku.

⁴⁶ Proglas je tiskan kao obrazac, u nastavku je trebalo dopisati informaciju koja nedostaje, tj. ime i prezime župnika kojem je namijenjen.

Redovnici redjeni od Pistule, ili upisani u matici jednoga Seminara parvo miseca Ottobra 1808 ni Oficiri Straže Narodne, ni oni koji služe kako Panduri, ni kapetani anziani, ni njihovi Nadostovnici, iliti Sarzenti ni Subasse.

Vi suviše ustanovite vaše Seljane da Njegovo Veličansko neće da budu dignuti, nego samo ako drugačie ne bi se moglo napuniti rečeni broj, ni oni koji su oženjeni prie prvoga dneva Jennara i imaju živu ženu brez dice, ni sini jedinci koji imaju živa Otca ili Mater Udovicu, ni sin jedinac brez Otca i Majke koji uzdarži svoga Dida otčeva nevojna i brez bratje; ni brat stari od sirota koda su u broju barem od tri broječ i strariega, ni sin stari od Roditelja živućih koji ima bratje nevidne za dobiti žitak i koji uzdarži obitio, ni oni koji imaju na službi vojničkoj ili brata ili jednu Prominu za brata, ni brat jednoga Pandura koji služi, ni oni najposlie Kojimije umrao jedan brat na vojski.

Vi njimi navistite da će dojt na poglavita Mista od kraine Gospodin General od Razdiljenja Montrichard, da ću dojt ja isti, i da će dojt u našoj družbi Gospodin Kollunel od Pandura za razviditi svačiove razloge, za pustiti one koji nisu podložni, za poznati one koji imaju biti najzadnji za putovati radi rečenih uzroka; i za varć ždribe i sriću na imena od onizih kojimi dopade biti upisani.

Ovo dosaštje i ova naredjenja imaju učiniti stanovite vaše Seljane da će biti svakomu učinjena pravica i svi oni koji su rečene dobi imaju se napuniti pouzdanja.

Ali neka ne bi niko brezrazumno protiva svome poštenju i svojoj dužnosti pobignuo. On hoće opasti u najoštrie pedepse koje Njegova Uzvišenost Gospodin Vladaoc Općeni naredjuje protiva neposlušnim. Vi dakle činite znati vašim Seljanom da naredjuje Njegova Uzvišenost u njegovoj zapovidi od 27. Novembra, da Otcu od onizih koji bi pobigli imadu biti podložni platiti pedepsu ne manju od stotine talira, i koja će se moći uzmnožiti do tri stotine talira, da će biti postavljeni vojnici u kućah onizih Otaca koji se bude viditi da su pomogli da njihovi sinovi pobignu; da Općine ili skupa, ili s njihovim Glavarim, ili sa deset najbogatijih

Pribivaoca imati će odgovoriti za naplatiti pedepsu i vojnike, ostavljajući njimi pravda se čine namiriti od Otaca onizih koji su pobigli.

Ove pedepse svakako biti će ispunjene ako bi ko pomankao. Ništa ne manje ja se uzdam da od njih neće biti potreba, ni da ću ja podniti gorkost izustiti ih protiva nikomu, zašto svak taknut od svoje dužnosti i od vaših nagovaranja umiti će biti poslušan. Vi ćete me oznaniti da ste priali ovu knjigu, i da ste ispunili što je naredieno. Ugodno mi je pozdraviti vas častju.

R. DE LA BERGERIE

C BERCHET *Tajnik Općeni.*

IZVORI:

Hrvatska – Državni arhiv u Zadru – fond 386, Štampe (HR-DAZD-fond 386, Štampe).

LITERATURA:

Carpentier, Jean. Lebrun, François. *Povijest Francuske*. Zagreb: Barbat, 1999.

Di Nolfo, Ennio. „Napoleonova Italija“. U: *Povijest 13, Napoleon, restauracija i revolucionarna kretanja (1800. – 1848.)*. Ur. Enrico Cravetto, 148-199. Zagreb: Jutarnji list, 2008.

„Jean-Baptiste Carrier“. *Encyclopaedia Britannica (on line)*. Pristup ostvaren 24. 5. 2020. <https://www.britannica.com/biography/Jean-Baptiste-Carrier>.

Kapitanović, Vicko. *Fra Andrija Dorotić (1761. – 1837.) reformator, političar i dobrotvor*. Split: Književni krug, 2016.

Kapitanović, Vicko. „Maršal Marmont i franjevci Provincije Presvetoga Otkupitelja“, u: *Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.)*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 18. do 19. rujna 2006. u Splitu, uredili Marko Trogrlić i Josip Vrandečić, 57-79. Split: Književni krug, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2011.

Levačić, Patrick. „Dalmacija u francuskim putopisima Napoleonova doba“. U: *Hrvati i Ilirske pokrajine: (1809. – 1813.): zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti prigodom dvjestote obljetine proglašenja Ilirskih pokrajina (Zagreb-Zadar, 1. -3. listopada 2009.)*, uredio Franjo Šanjek, 173-188. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2010.

Novak, Grga. *Prošlost Dalmacije knjiga druga, Od Kandijskog rata do Rapalskog ugovora*. Split: Marjan tisak, 2004.

„Paris, martyrs of“. *Encyclopedia. com*. Pristup ostvaren 24. 5. 2020. <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/paris-martyrs>.

„September Massacres“. *Encyclopaedia Britannica (on line)*. Pristup ostvaren 24. 5. 2020. <https://www.britannica.com/event/September-Massacres>.

Trogrlić, Marko. Šetić, Nevio. *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam international, 2015.



MONETARNA POLITIKA ZA VRIJEME ILIRSKIH POKRAJINA U DALMACIJI

*Andrea Šojat*¹

Početak 19. stoljeća u Dalmaciji je cirkuliralo više različitih valuta. Mletački novac zadržao se i nakon ukinuća Mletačke Republike, s habsburških teritorija pristizao je novac s područja Habsburške Monarhije, a posebno je bio u opticaju za vrijeme prve austrijske vladavine u Dalmaciji i kasnije, za vrijeme druge austrijske uprave.² Papirnati novac Habsburške Monarhije gubio je na vrijednosti, posebno nakon raspada Svetoga Rimskog Carstva. Iz tog razloga porasla je potražnja za zlatom i srebrom.³ U Dubrovačkoj Republici kovao se srebrni i bakreni novac, no on se nakon ukinuća Republike 1808. prestao koristiti i vrijedio je samo koliko i metal od kojeg je izrađen. Za vrijeme francuske uprave vlastodršci su pokušali uvesti monetarno jedinstvo u Dalmaciji (isto kakvo je Napoleon postigao u Francuskoj) uvodeći francuski novac, no to je zbog nesigurnih vremena, stalnog ratovanja, gospodarske nestabilnosti i krijumčarenja bilo teško izvedivo.⁴ Vidljivo je to i pri analizi triju dokumenata iz vremena Ilirskih pokrajina.⁵ U prvom

¹ Andrea Šojat studentica je prve godine diplomskog sveučilišnog studija povijesti na Hrvatskom katoličkom Sveučilištu.

² Bože Mimica, "Francuska uprava u Dalmaciji (1805.-1809.) i Ilirske pokrajine (1809.-1813.) s posebnim osvrtom na uporabu novca", u: *Hrvati i Ilirske pokrajine (1809. - 1813.). Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti prigodom dojestote obljetnice proglašenja Ilirskih pokrajina (Zagreb - Zadar, 1.-3. listopada 2009.)*, ur. akademik Franjo Šanjek (Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnost, 2010), 512, pristup ostvaren: 15. 12. 2019., [https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiif.v.a&id=34205&tify={%22pages%22:\[12,13\],%22panX%22:1.005,%22panY%22:0.517,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.401}](https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiif.v.a&id=34205&tify={%22pages%22:[12,13],%22panX%22:1.005,%22panY%22:0.517,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.401})

³ Mira Kolar-Dimitrijević, *Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941.* (Zagreb: Hrvatska narodna banka, 2013), 57, pristup ostvaren: 25. 4. 2020., <https://www.hnb.hr/documents/20182/121504/h-monografija-povijest-novca.pdf/20cf684e-375e-430f-89c3-ad4e5824ae43>

⁴ Kolar-Dimitrijević, *Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941.*, 63.

⁵ To su: Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZD) – fond 386, Štampe, kut. 20, fasc. 75, *Proglas generalnog guvernera Maureillana o zabrani upotrebe stranog ili krivotvorenog novca (Zadar, 21. prosinca 1809.)*; HR-DAZD-fond 386, Štampe, kut. 21, fasc. 9, *Oglas generalnog komesara vlade za*

analiziranom dokumentu zabranjuje se upotreba stranog papirnato^g te krivotvorenog novca (Prilog 1). Drugi transkribirani dokument (Prilog 2) referira se na novac koji je bio u opticaju u Zadru tijekom opsade tom prilikom, 29. siječnja 1810., oglašava se da taj novac i dalje vrijedi. U trećem transkribiranom dokumentu tiskanom u Ljubljani 2. studenoga 1810. određuje se (niža) otkupna vrijednost krajcara (Prilog 3).

Dalmaciju o daljnjoj upotrebi novca koji je tiskan za vrijeme opsadnog stanja (Zadar, 29. siječnja 1810.); HR-DAZD-fond 386, Štampe, kut. 22, fasc. 27, Odredbe guvernera Ilirskih provincija u pogledu opticaja novca (Ljubljana, 2. studenoga 1810.).

Prilog 1. Proglas generalnog guvernera Maureillana o zabrani upotrebe stranog ili krivotvorenog novca (Zadar, 21. prosinca 1809.).⁶

GENERAL ZAPOVIDNIK

OD DALMACIE

Promišljajuć da u vrime kada se ovdje nahodjahu Austrijanci bile su od njih prosute razlike jaspri⁷ nevaljane i Cedula od Banka Bečkoga koje su zabranjene u ovoj daržavi.

Promišljajuć da s'Zapovidju od 21. Studenoga bile jesu postavljene u kripost sve Naredbe od Azne⁸ koje biahu prije nego oni dojdose, i radi toga i Naredba tolikojer⁹ jasprena od 27. Sarpnja 1808.

Vidjeno današnje dokazanje Komesara općenoga od Vladanja Vojničkoga.

Naredjuje:

Nasliduje zapovid da papir jaspreni inostranski,¹⁰ i novce nevaljane koje su imenovane u Naredbi jasprenoj od 27. Sarpnja 1808., i koja se nahodi u kriposti po Dalmaciji, ne mogu biti potratjene.¹¹

Ovo Naredjenje biti će proglašeno po svoj Dalmaciji na općeno znanje, i Komesaru Općenomu od Vladanja Vojničkoga naslonjeno je da ga ispuni.

U Zadru na 21. Prosinca 1809.

PLEMIĆ OD MAUREILLAN.

⁶ HR-DAZD-fond 386, Štampe, kut. 20, fasc. 75, *Proglas generalnog guvernera Maureillana o zabrani upotrebe stranog ili krivotvorenog novca (Zadar, 21. prosinca 1809.)*.

⁷ Novac.

⁸ Financije.

⁹ Također.

¹⁰ Strani papirnati novac.

¹¹ Upotrijebljene, potrošene, tj. strani novac te novac koji je proglašen nevažećim prijašnjim naredbama ne smije biti u opticaju.

Prilog 2. Oglas generalnog komesara vlade za Dalmaciju o daljnjoj upotrebi novca koji je tiskan za vrijeme opsadnog stanja (Zadar, 29. siječnja 1810.).¹²

OZNANJENJE

KOMESAR OPĆENI OD VLADANJA DRŽAVE DALMATINSKE.

Po neprividjenim dogajajim naslidujuć jošte za čas oni isti uzroci radi kojih bilo je učinjeno Naredjenje 23. Prosinca 1809. od Gospodina Generala jednom Vladaoca Plemića od Maureillan, daje se na znanje da će naslidovati papir jaspreni od opsade u Zadru do starih providjenja, koja su bila prosena i koja od časa do časa imaju dojt.

U Zadru na 29. siječanja 1810.

FR. PSALIDI.

C. BERCHET Tajnik srednji.

¹² HR-DAZD-fond 386, Štampe, kut. 21, fasc. 9, *Oglas generalnog komesara vlade za Dalmaciju o daljnjoj upotrebi novca koji je tiskan za vrijeme opsadnog stanja (Zadar, 29. siječnja 1810.)*.

Prilog 3. Odredbe guvernera Ilirskih provincija u pogledu opticaja novca (Ljubljana, 2. studenoga 1810.).¹³

U IME NJEGOVA VELIČANSTVA CESARA OD FRANCEZA;
KRALJA OD ITALIE, BRANITELJA RENANSKOGA UVJETA,¹⁴
SRJEDUSTAVNIKA OD UVJETA ŠVICERSKOGA,¹⁵ &c,
NAŠEGA SLAVNOGA PRAVOVLADAOVCA,

I po kreposti vlastji koje su nam bile udjeljene s' naredbom njegova Veličanstva
od 25. Prosinca 1809.

MI MARŠJAL OD CESASRSTVA,
OPĆENI VLADALAC DRŽJAVA ILIRSKIEH,

Na izrečenje inokupnoga Intendenta od dohodaka,
NAREDILI SMO I NAREGHIVAMO; ovo što sljedi:

SCK. 1.

Počinjec s' petoga dana od sadašnjega mjeseca studenjaka pjenezi od 17 Krajcera i od 7 Krajcera neće veće¹⁶ imat tjeck u sviem oviem daržjavam Ilirskiem, izvam¹⁷ Dalmacije i daržjave od Dubrovnika; to jest: pjenezi od 17 Krajcera za samo 15 Krajcera, a oni pjenezi od 7 Krajcera za šes Krajz. dobra srebra.

¹³ HR-DAZD-fond 386, Štampe, kut. 22, fasc. 27, *Odredbe guvernera Ilirskih provincija u pogledu opticaja novca (Ljubljana, 2. studenoga 1810.)*.

¹⁴ Konfederacije Reno.

¹⁵ Medijator (posrednik) švicarske konfederacije.

¹⁶ Više.

¹⁷ Izuzev.

SCK. 2.

Isti tjeck bit će utemeljen u Dalmaciji na 8. ovega mjeseca, a u daržjavi od Dubrovnika na 15. ovega mjeseca.

SCK. 3.

Počinjec od istoga doba, i u istiem daržjavam Ilirskiem pjenezi od 17 Krajcera, i od 7 Kraz. neće veće bit primjeni u pjeneznicu od vladanja¹⁸ negh'za njihovu cijenu dovedenu na 15, i na 6 Krajcera.

SCK. 4.

U platami osobitiem niko će moć biti usilovan primit pjeneze ovdi gori pokazane i ovako procjenjene, negh' za cijene nove na koje su dovedeni po ovemu određenju.

SCK. 5.

Intendenat inokupni od dohodaka zavezan¹⁹ je za izvaršenje od ovega određenja koje će bit razglašeno i utješeno²⁰ i priljepjeno²¹ u četiri jezika francezi, njemački, italianski i ilirički.

Učinjen u Ljubijani, u Duoru od vladanja na 2. Studenjaka 1810.

Podpisan: MARŠJAL HERZOG OD RAGUZE,

Po G.V. Vladaocu općenomu,

¹⁸ Upravnu blagajnu.

¹⁹ Odgovoran.

²⁰ Tiskano.

²¹ Oglašeno na plakatu.

Općeni Potajnik od Vladanja

Podpisan: A. HEIM.

Sa pripis jednaki;

Općeni Potajnik od Vladanja,

Podpisan: A. HEIM.

Za pripis jednaki; Starosta²² od Cesarstva, *Maitre des Requêtes*, Intedenat
inookupni.

BELLEVILLE

²² Barun.

IZVORI:

Hrvatska – Državni arhiv u Zadru – fond 386, Štampe (HR-DAZD-fond 386, Štampe).

LITERATURA:

Kolar-Dimitrijević, Mira. *Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941.* (Zagreb: Hrvatska narodna banka, 2013). Pristup ostvaren: 25. 4. 2020.

<https://www.hnb.hr/documents/20182/121504/h-monografija-povijest-novca.pdf/20cf684e-375e-430f-89c3-ad4e5824ae43>

Mimica, Bože. "Francuska uprava u Dalmaciji (1805.-1809.) i Ilirske pokrajine (1809.-1813.) s posebnim osvrtom na uporabu novca". U: *Hroati i Ilirske pokrajine (1809. - 1813.). Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti prigodom dvjestote obljetnice proglašenja Ilirskih pokrajina (Zagreb - Zadar, 1.-3. listopada 2009.)*, uredio akademik Franjo Šanjek, 509-534. Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnost, 2010. Pristup ostvaren: 15. 12. 2019.

[https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiif.v.a&id=34205&tify={%22pages%22:\[12,13\],%22panX%22:1.005,%22panY%22:0.517,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.401}](https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiif.v.a&id=34205&tify={%22pages%22:[12,13],%22panX%22:1.005,%22panY%22:0.517,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.401})



FOTOGRAFIJE SA PREDSTAVLJANJA RADA RADIONICE









Nakladnik

Hrvatsko katoličko sveučilište

Recezentice

dr. sc. Arijana Kolak Bošnjak

doc. dr. sc. Ivana Lazarević

Lektura

Ivana Marijanović Mekišić

Korektura

doc. dr. sc. Kristina Puljizević

doc. dr. sc. Irena Ipšić

Grafičko oblikovanje i prijekom teksta

izv. prof. dr. sc. Hrvoje Kekez

Otisnuto u rujnu 2020.

Elektronsko izdanje